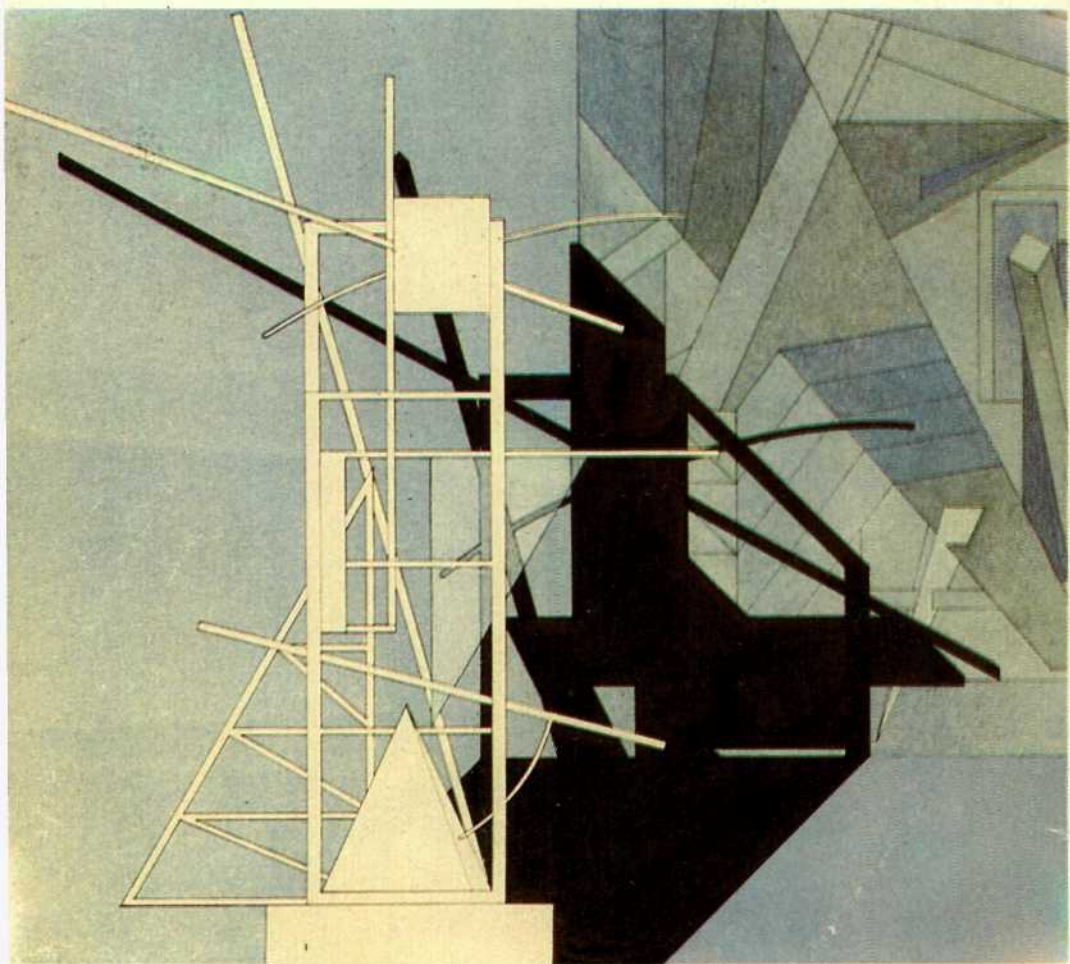

Vikerkaar

4/1986

Debora Vaarandi «Udu ja tuul», Arvo Valtoni «Rännak giidi saatel», Hando Runneli «Ruumimäng», Tiia Toometi, Aado Lintropi jt luulet, Edgar Savisaare artikli «Võitlus mõtteviisi pärast» esimene osa, Lehte Hainsalu kommenteeritud ülevaade üleliidulisest kirjanike kongressist, Leo Lapin arhitekt Andres Alverist, publikatsioon F. Tuglase esinemistest jpm.

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 1 aastakäik.

Oktoober 1986. Nr 4.

Sisukord

- John Keats *Sügisele* 1
Debora Vaarandi *Udu ja tuul* 3
Tiia Toomet *Luulet* 8
Tõnu Õnnepalu *Kassikäpad* 12
Urmas Mikk *Sõdurid* 14
Merle Jääger *Luulet* 15
Arvo Valton *Rännak güdi saatel* 16
Valeria Poprjänik *Luulet* 27
Aado Lintrop *Luulet* 29
Ivan Bunin *Kaukaasia* 33
Hando Runnel *Ruumimäng* 37
Edgar Savisaar *Võitlus mõtteviisi pärast* 1 38
Tõnis Arro *Mäng ja kunst* 44
Lehte Hainsalu *Aeg kõnelda, aeg kirjutada* 46
Sergei Stadnikov *Kadunud isa otsinguil* 52
Leo Lapin *Arhitekt Andres Alver* 56
Kaasaegsete portreid
Jelena Skulskaja *Lugusid Valtonist* 61
Dixi
David Vseviov 66
Elav ajalugu
Andres Heinapuu *Friedebert Tuglas Koltunud leheveergudelt. Friedebert Tuglase intervjuusid ja ankeedivasutuseid 1928—1938* 68
- Keelest keelde**
Gernadi Muravin *Kes tõlkis «Kolm musketäri» vene keelde? (II)* 72
Non omnis moriar
Jaani Uht 75
Psühholoogi pilk
Viitalia Miitskute *Vabadusest olla vaba* 78
Vaatenuk
Marika Mikli *Mängus ja mängust väljas* 79
Aivar Kull *Halja oksa saagimine* 81
Ave Üprus *Üle une üleneda* 82
Vikerkaar
Georg Eduard Luiga *Advokaadi armulaul* 84
Heiti Talvik *Luuletus* 85
Vilen Künnapu *Saapapaelad* 85
Silver Ajev *Külmkapp KS-210* 86
Jutusaba
Gilbert Keith Chesterton *Raamatu needus* 86
Kaleidoskoop
Mihhail Lotman *Rändnäitlejad Dominiiklaste kloostri õuel* 89
Mihkel Mutt *Teatri ümber (3)* 91
Mare Kõiva *Noored filoloogias. Teine päev* 94
Enn Laansoo *LNN tegutseb* 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograafid: Kalju Jõul ja Aarine Viljasaar

Esikaanel: Andres Alver. Kümneendale eesti arhitektile. Fragment. Segatehnika.

Tagakaanel: Andres Alver. Puhkebaas põhjarannikul. Aksonomeetria.

JOHN KEATS

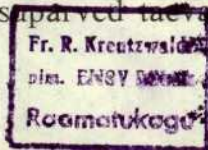
Sügisele

Tõlkinud Märt Väljataga

Sa küpse vilja külla sünnitaja!
Hea sõber mahedale päikesele,
Koos kellega sa vaed, mis teha vaja,
Et jaguks tarjasid veel põõsastele,
Kuis õunu rohkem puile laduda
Ja viljad küpsetada südameni,
Kuis paisuks iga kõrvits, pähklituum
Ning kasvaks hilisõite rohkus seni,
Kui mesilased võivad aduda:
Ei soojad päevad eal saa kaduda,
Kuid suve täidetud on taruruum.

Kes poleks kohand sind, kui väljul käid?
Eks igaüks, kes vahel otsib, näeb
Sind salves keset kuldseid nisupäid,
Su juukseid tasakesi tuul seal säeb;
Või tukastad poolülesvõetud lool,
Käes reha, mille ümber õitekett,
Sest sind on joovastanud moonimesi
ja vahel vaatad, kuidas ojavool
Viib keerutades kaasa vihmavett;
Või sead end mahlapressi juurde, et
Sealt näha immitsemas tilgakesi.

Ah, kuhu küll on kevadviisid jäänud?
Neist ära mõtle, omad laulud sul,
Kui kõrrepõldudele pilvekäänud
Toond roosat helki päevaloojakul,
Siis väiksed sääsed remmelgate varjus
Jõe ääres halavad kui tuuleving,
Mis tõuseb valjult ja taas hääbub samas,
Täissöönud lambatalled mäevad karjus
Ja tirtsud laulavad, siis punarind
Toob kuuldavale kõrge vile ning
On pääs, parved taevas vidistamas.

DEBORA VAARANDI

UDU JA TUUL

Kunagi kauges nooruses saatsin «Loomingule» ühe loo, oma arust midagi novellitaolist. Tollaselt «Loomingu» toimetajalt Johannes Semperilt sain viisaka äraütleva vastuse, milles leidis ka mõnesugust tunnustust (ja tunnustussõnad peetakse ikka meeles!) loodumuljete värskuse ja värvikuse kohta.

Nüüd ujus «Udu ja tuul» jälle lagedale, sattus mu kätte. Käsikirjale lisatud aadressi järgi pidin siis olema 20—21-aastane.

Lugu, mida seal jutustatakse, tundub väga võõras, sõna tõsisel mõttes välja pigistatud. Kuid looduse-elamused, see peaaegu loodusejoovastus küllap ehtsad, sest tunnen ära motiivid, mis jäänudki mind saatma, oma poeesiamaaailma värvid ja hääled.

Neile üksildastele laidudele pole ma enam sattunud ja kunagisest tasasest, uskumatult arhailisest elutuikest pole seal nüüd jälgegi, alles ja samad ainult meremaastikud, igatsuslikud vaateveerud, randade tormakas õitsmine. Sellest — nagu mingid tunnistajad — need katkendid.

Mõneti kui tilgutab pisut valgust udukangaisse, paistab üsna kaugel halli vee serval kaks ähmast maja varju.

Nagu polekski muud kui kaks üksikut halli maja vastu märga taevast ning vett.

«Kas see on nüüd Laid?» pärin teistelt. Neid on kaks paadis — kiuvetu pilusilmne vanamees ja poisikene. «Näeh, Laid jo paistab,» — kohmab nüüd ka vana ja püüab paati suruda rohkem tuule sisse.

Külm, sompus ja märg. Vahest kaovad kõik rannavinetised ja tuul hõõritab raskeid jääkülmi tilku ning rasib purjesid. Pole muid hääli selles mere ja tuule ämuses vihinas kui üsna kaugeid segaseid huikeid, millest ei tea, kas on need merilinnud, poomi kerged kiiksud vastu masti või pillutuvad kuskilt lained sedasi ümber kivide.

«Kuspoolt inimesi preili ütles ennast olevat?»

«Oh, ma olen üsna kaugelt . . . Tallinna lähedalt.»

«Ah Tall'namaalt, siis hoopis Suuremaa inimene. Siis tudeerima . . . Jah, eks neid käi siin igal aastal. Läänud kevadel professor Lilluväriiga juhtus ka niisugune tuul, pire puudus, et oleks viinud taha Nigukui-vale . . .»

Merest tõuseb jäine uhk. Ja päev teeb meid ikka rohkem ühenäolisteks.

Ma konutan, üht kätt hoian taskus, teist põues ja põlvi kõvasti koos, et tuul ei lõõtsuks läbi. Hele kevadmantel luitunud treening-

pükstel on märg ning kortsunud ja üle kõige vanamehe suur kalaraamane pikkvatt.

Kõik on ühtemoodi, on ühte nägu, udune ja unenäolik. Öö alevikus ja hommik Haamse kalasadamas. Hallid vildakil võrkmajad ja nüüd need kaks imeväikest korstnat sääl eemal — ilma majadeta ja ülalpool udujoome nagu kehatud pääd.

— — —

Kuskil kohiseb miski ühetasase tõsise kohaga. Tajun seda kaua — võib-olla tunde — ja ei taha ärgata. See pole linna kähav hää. Ja kuskil lõhnab midagi nii võõralt ja puhtalt. Laid! Ma üsna pisut lükkan laud lahti. Kas too vana kumar kirst sääl nurgas hõõgab karget, nii kui lume lõhna? Küll see vist kõikjal. Läbi linuse pitskardina imbub tuhmi tormisegast valgust. Käsi, mis vaibale ekselnud, on selles kuidagi alandlik, valge ja vaane.

«Ah preili magab alles. Toidus küll valmis?»

Perenaisel Lonnil on valged ülespidi silmad. Sõbralikud ning avalad. Ta on ilmatu jäme, selline põisjas ja suur. Kui kapi juures kohmitseb, matab selg terve ukse. Ikka väärikas ning vähese jutuga. Ent minuga . . . ma ei mõista ega julge ju, minuga ollakse ikka nii. Tahaks öelda midagi kangesti soojasti ja lähendavat talle, päris sööst tuleb, aga nii imelik on ja nõnda jääbki.

Laiu peres on kolm hingelist. Vanapoisist Mihkel küll sulane, aga nii kui ikka päris oma. Karjapoiss Heini seletas, et Mihkel olevat kuidagi Lonni poolvend, sellepärast ei laulatavat. Heiniga me hakkame kohe sobima — ta on selline kohtlane ja jutukas.

— — —

Üks vihm saotab teist. Ja hoogude vahel kuuleb maja juurde õhku kisendamas kajakaist ranna kohal. Meri on siin igal pool, nii ligi, et suudan ühe hingega joosta äärde. Päris huupi võib joosta, ja varsti juba jalg libiseb rihvas, pikad adrupeenrad hakkavad lõhnama tugevasti, õrnad vahuvallid ja sahisevad lained. Ainult ühest küljest sirutub Laid kitsa sõrmena maa poole. Eemal meres veel kübemeid — Kakhva ja Ungema. Päris vastu õhtukaart pole enam midagi ja Läänemeri uhab suure ning tugeva lainega kõrgunud kallast. Siit tuleb see sügav koha — ligidal tūmistavad murrud vastu veelust seinjärsku panka. Alati mühiseb, ka udusumbusega. Ikka on kuskil avamerel laine. Vajub, vajub, kuni tõukab Laiu Loodekari otsa.

Siin ma käin kõndimas. Ettevaatlikult mööda jala all varisevat rihvavalli, et ei tambiks katki kalakajakate ja tiirude rohelistähnili mune. Kõrvul hää see lõputu luikamine ja kiljumine üleval. Tumedad linnud, need nii ei ole. Rasked hallid emahaned lossutavad aina pesadel, mõnel juba pojad kõhu all. Isahaned on hoopis ära lennanud — «Suvitama läksid härrad!» irvitab Heini. Tüsedakerelised jääkosklad, tumedad vaerad, haprad tildrid lendavad ikka tõtates ning vaikselt üle mere.

Üleval aga noosklevad ja kilavad sadanded kajakad ning tiirud.

Ülbed, ulakad ja rõõmsad. Valged kui Loodekarist paiskunud vahu-
lemmed.

Keegi ei sega mind kõike seda lugemast omaks. Minu jaoks, ainult
minu jaoks see tuhande kisaga karneval! Nagu hoog tuleb, et laid ise
on suur hallroheline hahalind ja mina ta väike vilgas silm.

— — —
Ainult õhtud tulevad pikad ning valusad. Kõik nagu libiseks, voo-
laks peost. Päike või selle kauge pilvetagune hõõgus kustub merde,
päev vajub otsa, lõpeb ära. Ja ühes hämarusega uhkab tuul suure musta
tiivana üle taeva. Siis hakkab mingi kahjutunne hõõruma südant.
Elust on kahju, päevast igaiühest kahju. Kambris ei taha olla. Parem
elutoas, istuda pliidisuu ees ja kadakaid kiskudes peenteks tuttideks
visata tulle. Kuulata, kuidas tuul ja mere hää l kustub piimamasina
vaiksesse nurru.

— — —
Laiu suurtoa kummutil, kus lõhnavad ammu olematuks närtsinud
lilled ja seintelt vaatavad alla heledapäised sirgete lahkudega mere-
mehed, on üksainus raamat. Puhtas valges paberis ja veel lõikamata
lahti, kõrval konnakarpidest kastike ja käega lillevaas, laual vana
album, vahelt poolenisti väljas kauge lõunamere linnu siniroheline
sulg. «Kalurid», Laas Nootama. Ta olevat veel üsna noor, siitpoolt
inimesi — raamat näib olevat Lonnille kingitud.

«Kalureid» lugesin kord, on kangesti tõsine ning tuuline, päris
tolle Laiu moodi. Ent siin pole teda keegi avanudki. Mul nagu kahju
raamatust. Teda ei tohiks jätta nii. Peaks jätma oma hingeõhu sinna
vahele, lugema lehed soojiks ning paindlikeks. Vahest hilja voodis veel
tunne, et teises toas lebab inimene, või vähemasti ta hellik ning hinna-
line südameraasuke . . .

«Tuul tuli läänest nagu kuningapoeg ja raputas mere uduseid
harju . . .»

— — —
Ühel hommikul koorub laotus viimsest sajunarmast ja mere lääne-
hari muutub nii teravaks, et võib näha imepeent toodrititva tähistamas
suurt laevateed.

Ja siis hakkab Haamse poolt, rahude ning neemenukkade vahelt
tulema paate — paariti, üksikuina, suurte rühmadena. Nagu valgehõls-
tiliste ratsurite vägi vajub mööda üsna Laiu lähedalt, ümber Loode-
kari murdude otse läände.

«Oioi!» ehmatab Mihkel, «oioi, lestalised juba väljas ja minu püü-
sed alles aidanurgas!»

Udutsevad, unelevad rannaviirud selgivad kõikjal, rohetavad ning
kirkastuvad. Vaindloo paagi luikvalge küünal kiiritub üle vee.

«Jää sa, Neemi, lamba,» arvab Heini mütsinolult, «ma lähen
Mihkliga lestale.»

Ei, Neemi läheb ise ka. Pää täna kerge ja jahe. Paate tuleb ikka
veel. Päev on jõuline ja reibas. Purjed rõõmsad nagu märtsi esimesed

valged pilved. Nii kaugele lähevad! Viimati ei näe muud kui vaid väikesi mastitippe taga merel, kus asuvad suur Nigukuiv.

«Näe! Näe jälle!» kilkan, kallutun üle paadi ääre ja piilun rohelisse vette. Siin ja säääl vees tasa õõtsuvas võrgus läikleb lesti nagu laiu hõbehalle paplilehti.

«Oh see nüüd, see pisike asi . . . Kus vahest veerand tunni järele võrgud täis.»

Mul aga päris käed värisevad ahnusest.

Mere poolt loovivad mõned paadid Keegilahe suhu ja libisevad järsu kaarega meist mööda randa.

«Jõudu, jõudu, Mihkel!» hõigatakse eemalt.

Meeste näod paistavad nurgelised ning telliskivitumedad. Ühel juus ronkmust ning tuuleloogus, sinine särk kirkab purje kõrval.

«See oli Olav Trygvesson . . .» ümisen ja naeratan.

Meestel põleb rannas kadakate vahel juba suur lõke. Säääl nad on külitüü ümber, naer ja jutukõma, piipudest tõuseb laia harevil suitsu.

Imelik ja hää lõhn on see, mis voolab suitsevast adruhunnikust. Kunagi varem pole ma tundnud midagi sarnast.

«Noh, Mihkel, kuda kala oli?» pöördutakse meie poole.

«Mis tan'd oli, alles ikka panin. Aga kuda sealpool?»

«Ristjani Villem saanud oma viissada.»

See ongi Olav, kes istub tule taga, paljad jalad ristamisi ning mustad salgud silmis. Koogib tuhasta sõese kartuli ja hammustab, nii et vereval suul tahmalaigud. Ta nägu on avar, helepruun ning poisilik. Ja . . . nüüd vaatavad läbi sinaka suitsu mulle kaks lahtist tintmusta silma . . .

«Ehk preili teeb ka suu seks?» lähim rebasehabemeline vanamees ängab mulle õlletoobi.

«Kala ka?» See on Olav. Tuhast tuleb lest, pruun, aurav ja lõhnav. Ma võtan selle kiiresti, tunnen hetkeks andja kätt riivavat mu sõrme, ja pooleldi jooksen ära.

— — —
Nii must silm! Istun uksepakul ja siblin varbaga liivas. Vaindloo tagant tõusevad heledad sakilised pilved ja liuguvad pikil poognail merde teinepool Ungemat.

Kes sa oled? Kaunis nagu vana piiblimaal . . .

Laotuses tiirleb üks kajakas, ääretult kõrgel. Siis tuleb juurde teine. Siis kolmas. Nüüd lendavad kaks ära ja jälle lebab üksainus kajakas oma kahel valgel tiival üleval kõrgel. Või on seal teinegi? Ma panen peo päikese ette ja uurin ahnesti.

— — —
Ta on Laas Nootama.

Olav tuli Lonniga läbi õuevärava, üle tüümianililla muru ja nüüd ta seisab pisut naeratades keset tuba ja on Laas Nootama.

Ma olen ehmunud, olen kurb. Tahaks kohe öelda midagi erilist ning üllatavat tolele võõrale inimesele. Ei mõista, naeratan virilalt, tammun jalalt jalale. Ja järsku hakkab hirmus kahju oma Olavist.

Polegi enam Olav ega piibli maal. Ta lauba taga on nüüd nii palju võõraid inimesi, tundmatuid mõtteid, probleeme, suhteid, elamusi. Laiad vaod looklevad säääl. Silm hoopis range, tõsine ning kauge ja vaatab minust mööda.

— — —

Me kõnnime murukõrguste tuuleloogus kadakate vahel mööda vaevu karete rüüstand vankrijälgi.

«Mis te siin õieti teete?»

«Mina? Ma vaatan neid,» ja viipan ranna poole, kus praegu istub kividel vaid meriharakaid ja väheseid tiire jaluskleb rihvas.

«Maalin? Aga ei!»

Näitan talle hahapesi, vana piirituseplaskut, mille seadsin rohu- kosklate jaoks. Aiva hoogun ja elavnen. Räägin talle lindudest, taime- dest, oma õpinguist. Palju väikesi imelikke seiku.

«Täna on nii reibas tuul.»

«Kahekordselt reibas tuul!» vastan ma.

Emahakk ei liigutagi, kui vaatleme teda. Vaatab ümmarguse rahu-liku silmaga ja silitadagi lubab. Ta on niisama armas, pehme, helehall nagu kord minu ema. Ja Nootama näol näen imelist hella korda.

Päike kiirgab ja ujutab valgusega juba kuiva rohetuvat karete. Päikese pikk hell käsi poeb tasa kaelusesse, kaudu vagusalt vulksuvat soont kuni rinnatipuni. Hingan sügavasti, parv hanesid kluugub üleval.

«Päike on täna nii hele!» sõnun.

Nüüd naeratab Nootama pisut, pisut.

«Päike on täna nii kahekordselt hele . . .»

— — —

Kellad löövad. Võbeldes, väreldes tulevad kauged kuminad üle vee. Ei kostu rohkem kui väike tukse, viimne värin ja siis, minus ta hakkab alles kaikuma, mürisema tuhatkordne kaja nagu suures hiidmäestikus.

Lonni rätt on ka nii hele ja ta sinised rõivad lõhnavad vägevasti koirohust. On ikka päris nelipühid. Haamse rannas on võrkmajad ahiku- kuumad ja vabuaias lehvivad võrgud vikerkaartena — rõõmsad, hallid, helesinised.

Metsast jookseb maantee läbi, savitruubina kõva ja ümmargune. Niresid kõikjal, üks silm siin, teine teisel. Tee ääres lõhnavad männi- palgid nagu ilmatud ambrakangid, ja Lonni puhub mulle tüminal järele. Siis varsakapjade kuldne hari ja lõputult ülaseid. Jalgrattad kiiskavad mööda, maantee liigub ka. Vahest toob pilgu merele, nasva- dele ja neemedele, vahest pisike talu, tükk kõrget männikut ja sekka jälle veest läikiv ning nõrisev kaasik, pajuvõsa. Ja ikka ligemale ning suuremaks tuleb punane kirikuhari ja mustapäine torn.

See on külm ja hämar. Ent kellade kaja on veel õhus ja metsades õitsevad ülased, valged maanteed aiva kulgevad ja on kõikjalt haaratud lõhnavatest metsadest, aedadest, põldudest.

Ja siis — ka Laas on säääl.

— — —

Õhus õitsevad tuhanded valgustähnid. Kukehari, maran, luguhein, unilauk, kahkjaspunane käpp . . . Sean neid kiirgavalt valgele paberile ja ümisen. Nii naljakaks võib muutuda siin suures kuumas lageduses, et . . .

«Ütle sina, kahkjaspunane, kas Laas . . . kas Laas istub praegu õunapuu all?

Kas ta kõnnib mööda põllupeenart ja mesilased sumisevad ta ümber?

Ei? Sina rumal käpp! Mis suuremat võiks siis sullegi eales juhtuda, kui et Laas astuks oma palja tallaga su pääle?»

Päike kuumutab nüüd vahetpidamata, mered on maas ja Laid kui iga päev kerkiks rohkem merest, muutuks kumaramaks ning kõrgemaks. Pikk kare hein tõuseb kadakate vahele. Veel pole heinalisi ja ma lippan päris paljana, tükk kirju räbalat ümber niuete, turi kõrbenud, käed punased nagu oblikavarred. Selili leban rohus ja unistan. Ma aiva unistan. Vahest heitun maha, nägu vastu karet, maa väriseb tasakesi mu all, lainetab kuumalt. Nagu elav keha on ta mu vastus ja sasin ta pikka kahisevat juust. Kaks käsikäetatud nime seal tornis!

«Heini, kas sa tunned Miilaste Laasi?»

Heini ei tea. Miilaste lambad küll siin. See pisikene peene pea ja siidise villaga tall ja suur must oinas ka nende.

Päevad on liiga pikad. Õhtuti mängib kaugel meres mingi pill — ehast kuni koiduni. Vesi on nii sile ja klaasine, et suur tahtmine tuleb hakata jooksmas ja joosta mööda vett otse tolle kauge torni suunas, mis nagu õrn pintslitõmme märgib Laasi kodu.

Purjesid pole. Meri ei lehvita kuskilt oma rõõmsat taskurätti.

TIIA TOOMET

*

See kõik oleks võinud olemata olla aga ometi see juhtus kuigi kedagi polnud tunnistamas ainult öö pimedus ja unes vähkrev laps ja kõrgel katuste kohal undav tuul või oli see hiigeltiibade sahin õhusurve rõhumas sisekõrvadele võpatus teispoole und korraks hirm korraks rõõm

siis oli see möödas jälle uni jälle unustus ainult pudenev udusulg keerlev ehmes õhustki kergem mis ainult riivamisi puutus tillukest südant

nukk oli kõvasti kaisus kleit ja sukad korralikult toolileenil aga kui ta ärkas oli südames lahtine haav silmades linnutiibade vari äramärgitu oli ta nüüdsest peale äratõugatu ilmajäetu

ei rõõmustanud teda enam bakeliidist peaga nukk ega punased
patsipaelad
ema ja isa olid korruga võõrad venda ei tundnud ta ära
pilvi ununes ta nüüd vahtima tuulega lendas ta mõte kaasa
igal pool kuulis ta nähtamatute tiibade kahinat
igal pool kuulis kojukutset kodutrepil istudes vaatas ta kaugusesse
kuni ühel päeval ta läkski keegi pole teda sellest saadik näinud
tema jalajäljed on maanteede tolmus tema lõhn heljub kevadises metsas
tema silmad vaatavad lumesajust ta juuksed lehvivad sügisevihmas
ta hääl hüüab õhtuti toa taga
tema süda põleb öösiti minu rinnas

*

Ja siis ühel päeval ühel õhtul lõpuks ta tuleb
tuleb pimedusest unustusest peaaegu olematusest
kauaoodatu tagaigatsetu kadunud poeg
noorem vend vanast moestläninud muinasjutust
natuke isevärki oli ta algusest peale teiste vendade pilgata
aga ometi ta läks ta ei saanud minemata jätta nüüd on ta siis tagasi
aastasajad on vahepeal kadunud tuled on süttinud ja kustunud
tuuled on tõusnud ja raugenud
kas ta siis tõesti ei märganud kas ta siis ikka veel usub
läks tal hästi või halvasti kes ootab teda veel nüüd
kes süütab toas tule kes keerab lahti vannivee
kes võtab seljast ta räbaldund riided kes peseb ta tolmuseid jalgu
kes silitab ta karedaid palgeid
kes suudleb puna ta jahtunud huultele
kes embab nooreks ja terveks ta väsinud keha
ja kes kuulab ja kuulab ta lõputuid lugusid

armas ära räägi mulle pimedusest külmast vihmast ja poristest teedest
ära räägi mulle suurtest linnadest tuled kumast
millest süda rinnus jääb igavesti valutama
ära räägi mulle kuninga sõjameestest nende sinistest silmadest
nende haljastest mõõkadest
ära räägi mulle ilusatest tüdrukutest paakil huulte
maasikamarjamaigust
ja pikkadest heledatest juustest voogamas sõrmede vahel
ära räägi mulle võitjatest ja kaotajatest
sina pole kumbki mina ei ole kumbki neist
ära räägi ära räägi homsest esietendusest punastest sametkardinatest
ning oleja põhjatust lootusetu üksindusest tuhandete pilkude all
seda kõike tean ma isegi
räägi lihtsalt niisama ainult räägi räägi
las ma kuuln su hääle kõla

imen endasse su keha elusat lõhna
silitan su vettinud kuuekäist
hellitan peoga su varju seinal
sedagi on mulle nüüd liiga palju
igal õhtul siin kivilinnas kolmandal korrusel
istusin ma akna all ja vaatasin läänetaevasse ja vaatasin idataevasse
igal õhtul süütasin ma akna peal lambi
öö õhkus niiskust pimedus õõtsus ja häälitsetes tähed tõusid ja langesid
aga mina ei saanud ära minna minu keha sees põles tuli
minu sõrmed olid leegikeeled minu sõnad olid suitsuvine
minagi olin tegelane näidendis häda mulle kui ma polnud oma osaga
rahul
igal öösel põletasin ma tekstiraamatut minu süda oli sinine ja külm
ometi olin ma alati sinu juures ainult sina ei tundnud mind ära
mina olin suur ja uhke kes sind alandas
mina olin ärapõlatu kes jagas sinuga leiba ja aset
mina lõin sulle haavu ja mina ravitsesin neid oma ahastuse väega
mina meelitasin sind ja mina tõukasin su ära
ma armastasin sind ja ma reetsin sind
ja nüüd oled sa ikkagi siin sest teisiti sa ei saa
lõpp läheneb ja sinu keha sees põleb tuli
leek hubiseb ja lahvatab tulemereks me kõik põleme viimseni ära
paberist lilled süttivad üksteise järel kardinad võtavad tuld
vaata selja taha paradiisiaias kukuvad söestunud puud
jõed kuivavad maa praguneb kõrb tungib peale
sule raamat lülita televiisor välja see jutt see näidend on nüüd läbi
uus tuleb ehk kord aga milline on selles meie osa
olematuseski pole meil teineteisest pääsu
mina hubisev tuli sina lahvatav leek

*

Mu eakaaslaste hambad lagunevad juba
nende suu ümber on tekkinud kortsud silmanurkadesse kanavarbad
mu koolipidude poiste pealaed on kulunud hõredaks
ja tüdrukud häbenevad oma tüsenenud keha ja rippuvaid rindu
aga mina mitte mitte mina

võõras vana naine kes sa vaatad vastu peeglist jäägi sinna peegliilma
kaugenema lohiseval sammul üle linnaväljaku oma pleekinud
sitsikleidis

oma kulunud kehas veel need mõned antud aastad
tõstma halge riidast tassima briketiämbrit üles teisele korrusele
lätima pliidi all tuld paistma valutavaid põlvi ravitsema kiusavat kõha
aga mina ah minu noor hing tantsib vastärganud hommikus
Kreeta rohelistel nõlvadel kus kaste pole veel kuivanud

on veel väga vara mu punane seelik keerleb loorberipõõsaste vahel
mu mustade kiharate varjud hüplevad valgetel paleeseintel
mu käsivarred on nõtked ja painduvad mu huuled on niisked ja iharad
mu rinnad on ümarad ja paljad mu üsk on viljakusest pakil
kõik mis tuleb saab olevaks läbi minu
kitsedel sünnivad talled väljadel puhkevad nartsissid ja lillad hüatsindid
eemalt kostab karjuste huikeid see on armastus kes alles otsib keda
armastada
on hommik on ääretu sinine meri on Foiniikia laevade laperdavad
purjed
mängides puhun ma nad tuult täis mängides lükkan nad liikvele
kaugetesse sadamatesse Egiptuse palmisalude rohelistesse sahinasse
Niiluse õnnistatud sooja sülle auravasse mudasse
lõõskava päikese alla higina voolama kiviraidurite pruunidelt kehadelt
januselt sirutan ma end päikesesse ma olen alasti ja noor
mu reied on pringid mu puusad on laiad rõõmsalt tantsin ma läbi
templihämaruse
rõõmsalt koon helkivaid niite oma pulmarüüsse naerdes heidan selle
tuulde
värvilisteks kirjadeks kiviseintele tulevikule lugeda
kõik on veel ees Kreeka magab alles looteund soojade loksuvate vete
keskel
silmad kõvasti kinni jäsemed tõmblemas sünniaimuses
roheline vine heljub Euroopa kohal kes ei tea veel oma nime ega
saatust
nii lõputult palju aega aatomielektriijaamadeni transiitteeni
väsimuseni ja vanaduseni
kuhu mina kunagi ei jõua sest mina jään alati siia varahommikusele
Kreetale
jään lehvivate kiharatena paleeseintele jään punase sambana kandma
olematut katust
liibun kaheksajalana savivaasile sirutan haarmed välja ja tardun
ja vaatan kolme ja poole tuhande aasta pärast iseendale otsa
oma ümmarguste savisilmadega

TÕNU ÕNNEPALU

KASSIKÄPAD

*Tema hing oli Issandale meele pärast
sellepärast saatis tema ta tigiduse
eest rutuste ära*

— ja teisel küljel —

Siin puhkab Jumala rahuga

Klaara Amaalie Pihel

sünd 18 Febr 1903

surnd 25 Jan 1909

(Epitaaf väikeselt raudristilt Reigi kirikuaiast)

Hüppan kadakate vahel kivilt kivile, sest mõlemaid, nii kive kui põõsaid, on siin surnuaia tagumises merepoolses servas õige tihedasti ja vahepeal satub jalg veel mingitele kruusastele kumerustele, mis võivad ju olla hauad, näiteks katkuaegsed, kui terve kihelkond olevat tühjaks jäänud, aga seda ma ei tea, kirja neil ei ole, kas enam või polegi olnud ja kõik sõnad, mis neist surnutest ehk maa peale jäid, on ammugi põrmuks saanud nii nagu kõik lihagi, mis ju sündides on põrm, ja nii nagu kõik sõnadki, mis ju kord lihaks saama on pidanud.

Ja nõnda ei huvita see põrm mind rohkem kui muugi põrm. Sest see, millest ma mõelda võin ja millest ma öelda võin, et ta mind huvitab, need on sõnad ja kõik muu üürikeseks ajaks põrmust tõusnud elu.

Ja kui ma mõtlengi neile maapinnakumerustele, siis mitte kõdunevate kontide pärast, vaid sõnade pärast, mis nagu kadakad kivide vahele, tegelikkusesse aina oma juuri ajavad. Nad öeldakse olevat visad, need kadakad, aga see on lihtsalt nende ainus võimalus olemas olla.

Kivilt kivile hüpates märkan ma äkki hallide kivide vahel pooleldi kuluse maa peal, kus rohelist alles kumendab, midagi silmatorkavalt punast, roosakaspunast, vaieldamatult elusat ja lihalikku ja pean maha kükitama ja käega katsuma, et aru saada: need on kassikäpad, veel lahti minemata, nende poolavatud pungade punased suud.

Ja ma mõtlen niisuguse lause: kassikäpad paotavad oma pungi. Ja kohe selle peale, et tegelikult pole see ju nii, sest tegelikult soojendab neid päike ja vesi tõuseb osmoosinähtuse (ja paljude teiste nähtuste,

mis kokku moodustavad elunähtuse) tõttu juuripidi maa seest üles var-
tesse, lehtedesse ja õitesse, pannes need kasvama ja avanema.

Niisiis pole need kassikäpad, kes paisutavad oma pungi. Niisiis
pole see mina, kes hüppab kivilt kivile, sest mina ju ei liiguta oma
lihaseid, vaid neid liigutab eluvaim, mis pesitseb minus ja kassikäppa-
des, ja samuti on suur osa siin osmoosinähtusel.

Mis minusse puutub, siis siin pole muud kindlat kui see, et ema mu
kord sünnitas ja tundis valu ja selle valuga olen ma elu külge naelu-
tatud, tugevasti, samuti teiste valudega, nendega, mis ma olenditele
teinud olen ja mis mulle tehtud on, sest valu kisendab lunastuse järele
ja ainus lunastus on põrmukssaamine elu läbi.

Ja seni kui põrmust ikka veel tõuseb kassikäppasid punaste õisikute
avanedes, seni ei pea valu mitte otsa saama ja seni pean ma elama, et
eluvaim minus põrmuks põleks ja sellega koos kaoks valutegemise ja
-tundmise võime, mille ema mulle koos eluga andis.

Ja sellal kui need mõtted mu peast läbi liikusid nagu pilved tuun-
jast taevast, kandsid mu jalad, mida eluvaim liikuma pani, mind teerada
pidi (ka temal, teerajal, on siin oma osa) lahe äärde ja ma märkasin
seda alles siis, kui olin piki okastraataeda minnes vee piirini jõudnud.

Astusin siis aiast üle ja edasi mööda lahe lõunatuultega kuivaks jää-
nud kallast, kus muu hulgas nägin esimesi pääsusilmasid ja ühte surnud
kollast liblikat (surnud liblikad on silmatorkavamad kui teised surnud
putukad ja surnud inimene on veel kõige silmatorkavam, aga laipa
rannas ei olnud) ja jõudsin lõpuks suure mere äärde välja, võides
öelda: siin ma nüüd olen, vesi on ees ja kaugemale ei pääse.

Tegelikult pääseb alati edasi: võib pöörata vasakule, paremale,
tagasi või hoopis seisma jääda ja edasi lähed sa vennike ikka, sest elu-
vaim juba seisma ei jää, temal on kiire põrmuks saada ja minul oli
kiire koju tagasi minna, sest ammugi juba tibutav vihm (oh soe, oh
kevadine) tihenes aina, niisutades mu kuumavat nägu, ja kõht oli tüh-
jaks läinud ja ma tahtsin veel vaadata, kuidas need sõnad seal risti
peal täpselt olid, et siis pärast nad kirja panna.

Nüüd aga lõhnab väljas vihm, muutudes otse mu silme all, otse mu
sees elumahladeks, mis seemneid ja pungi rebestades tõusevad val-
guse kätte, et põrmuks põleda sel üürikesel ajal.

URMAS MIKK

SÕDURID

Istume oodates ja ma hoian oma kätt Jonase peos, aga tema on kinni võtnud minu käerandmest. Tuleb Rolf ja ma võtan oma käe Jonase peost ära ja Jonas laseb mu randmest lahti. Rolf seda ei mõista ega saa ka aru, kui me Jonasega nii istume. Ta küsib, kas meil pole talle midagi anda. «On küll!» vastab Jonas ja ma võtan taskust taskurätiku ning ulatan selle Rolfile. Rolf on käinud kaupluses ja joonud seal ära paki piima. Tal on piimast vuntsid ees. Ta võtab taskurätiku ja pühib vuntsid puhtaks. Rolf istub meie kõrvale pingile, silub vuntse ja jääb ootama oma sõpra Jonast. Päike uinutab Rolfi ja tema silmalaud vajuvad kinni. Kui Rolf silmad avab ja meie poole vaatab, suleme me Jonasega silmad. Rolf ütleb, et temal hakkab nüüd kiire, ja ta tõuseb, aga et meie oleme päikese käes uinunud, ei kuule me, kuidas Rolf minema läheb. Kui Rolf on juba kaugel, ärkame me Jonasega ja ma küsin, mida Jonas unes nägi. «Ei näinud midagi,» vastab Jonas ja küsib minult, millal Rolf minema läks. «Küllap tal oli kiire, et minema läks,» ütlen ma arusaamatus keeles. Siis tuleb Jonas ja me naeratame teineteisele, kuid oleme veidi kohmetud. Ja Jonas punastab pärast seda, kui ta mulle silma vaatab. Küsin, mida ma võiksin talle kinkida, et ta rõõmustaks ja et ta võiks selle peale vastata ei või jah.

Me kohtame Rolfi, jalutades piki iidsete puudega pargiteed. Rolf räägib, et on käinud täna jälle siin-seal ja väsinud ära. «Ja siis ei viitsi enam midagi teha ega taha ka, mõtelda ja käia ei taha ja istuda ei taha,» räägib Rolf ja ütleb, et me võiksime kaupluseni kõndida ja 14 kopika eest igaüks paki piima ära juua ning janu kustutada. «Jonas,» küsin ma tema poole pöördudes, «kas me lähme piima jooma?» Aga Jonas ei taha piima jooma minna. Ta ütleb, et parem istume siia pingile. Rolf jätab hüvasti ja läheb poe poole, käed seljal. Istume ja ma panen pea Jonase õlale ja tema sasib mu juukseid. Ma ei tea, et see on Jonas, ja mõtlen, et see on tuul. «Aga kas siis tuul sasib su juukseid nii hellalt, et sa ei taha mõeldagi millelegi muule?» — «Jah, sul on õigus, et see nii on, sina tead seda.» Ja Jonas tõuseb ja läheb ja mina tõusen ja lähen, ja me ei hooli enam teineteisest, kui me kauplusesse siseneme ja kumbki paki piima ostab. Rolf kortsutab tühjaks saanud paki käärasse ja viskab prügikorvi ja istub pingile ning toetub seljatoele ning suleb heleda päikese käes silmad.

MERLE JÄÄGER

Nõmme

Ma Nõmmet vihkan, mul on Nõmmel valus.
Seal vana siklikuur ja läbikäidud teed.
Ma palun, ärme lähme sinna, palun!
Siis mälestused ärkavad mu sees.

Seal olid poisid (2 neist väga kallid),
garaaž, bensiinilõhn ja kohvikuaroom
ja kooliplats, kus mängisime palli,
ja siklid . . . sädelemas nikkel, värv ja kroom.

Mis edasi sai, Nõmmesse ei puutu.
Läks osa kroonu, mõned läksid kinni.
Ja poisid, Nõmme — mõlemad on muutund.
Kas paremaks? Sa mine võta kinni.

Sängipühad

Sa usu, et sind armastasin tookord,
kuid poiste ees ei julend öelda ära.
Ma ootasin ja jõin . . . kui saabus mu kord,
mis tarvis oli, auga tegin ära.

Sa seina vahtisid, ei lausund enam sõnu,
et ole palun hea ja ära tee.
Tõtt-öelda ma ei tundnud mingit mõnu,
kuid poiste silmis olin täitsamees.

Ei suutnud äkki vaadata su ihu.
Toas hõljus ringi sigaretivina.
Ma mõtlesin, et kõik on läinud nihu
ja sulle ümber panin voodilina.

Sa lõpuks olid omadega läbi
ja akna peale läksid öökima.
Meil, poistel, hakkas äkki õudselt häbi,
nii häbi, et võiks lausa rөөkida.

ARVO VALTON

RÄNNAK GIIDI SAATEL.

1.

Vana koolimaja oli kõiges endine, ainult et teda polnud olemas. Olf kõndis piki koridori ja imestas, et paneelid on ikka veel pruunid ja liisitud jätkukohtades beežid. Klassiruumide ustega oli siiski midagi juhtunud, nad ei kutsunud, pigem ähvardasid. Olfil ei tekkinud tunnet sisse astuda, taga võis haigutada teadmiste kuristik. Tõenäolisem oli siiski, et seal valitseb täielik tardumus, ajalugu on kattunud hallika tolmuga, lõhnad on hajunud, ainult sügavalt seinapraost võid veel leida ähmase mälestuse.

Õpetajate toa esisel ahju kõrval oli koht, kuhu karistuseks nurka pandi. Kui palju eluks vajalikke mõtteid oli Olfil seal läbi pea käinud! Ta istus nüüdki siia maha, aga kahetsus ei tahtnud kuidagi tulla. Harva, kui ta oli nurgasseismise ära teeninud ning tundnud sisemist rahulolu tegude pärast, mis tasumata olid jäänud. Ka mõte varitses põhjust.

Oksaaugud aampalgi sees olid vanad tuttavad, nad elavad Olfi üle, aga uusi sõpru pole neilgi enam kusagilt võtta.

«Kas tuleb midagi meelde?» küsis Peremees.

«Eks ikka, selleks ma siin istungi,» vastas Olf.

«Käid ikka mind vaatamas.»

«Ega ma üksi.»

«Sina üksi jah. Ega ma sindki tunne,» ütles Peremees ja selles ei olnud süüdistust.

Olf eksis mõnikord halli värvi sisse ära, nüüdki oli sein lähedal.

«Juba pooled on ära kadunud,» tuletas Peremees meelde.

«Kust sa tead, et pooled?»

«Ma pole lugenud, sellepärast tean.»

Lugemisest pole kasu, teadis ka Olf ning andis teisele mõttes õiguse.

Kui Olf oli tulnud läbi alevi, oli teda eriti hämmastanud see, et majad olid sama värvi nagu nelikümmend aastat tagasi. Ainult ühele kõige väiksemale, mis varemalt oli tõrvapapiga üle löödud, oli nüüd silikaattellis ümber laotud. Teistel oli laudvooder, mis tegi näo, nagu oleks ta kõik need aastad samasugune olnud. Tegelikult pidi see vähemasti ühe korra uuendatud olema ning mitu korda värvitud. Huvitav, kust nad küll sama värvi said? Või pettis teda ta enese mälu?

Siin oli sama lugu paneelidega, nõnda et see polnud juhus.

Puumajade taga olid uued kivikarbid, aga nad olid piisavalt diskreetsed ega rõhunud peale, jätsid alevile vähemasti kohati tema endise näo. Ainult koolimaja polnud kellelegi tarvis, nad tahtsid ta ära lammutada, sest ta segas vaadet uuele hoonele, mis säras tuledes. Nõnda ei

olnud Olf sisse astudes sugugi kindel, kas maja on juba lõhutud või seisab veel unustatud asjade panipaigana püsti.

«Pole mõtet kahelda, sa ju vestled minuga,» ütles Peremees selle peale.

«Näen seda isegi,» nõustus Olf ja tal hakkas tõepoolest kergem. Mitte et tal enne ebamugav oleks olnud, aga hea oli mingile selgusele jõuda. Millisele just, seda ta ei teadnud.

«Sa võid tõusta, väsid muidu konutamisest ära,» lubas Peremees.

«Teen sulle äkki haiget,» ütles Olf, vastuseks kuulis midagi naerumühatuse taolist.

«Sa tahad mulle muidugi jälle maja näidata?» teadis Olf.

Niisugustes asjades oli Peremees häbelik ning Olf selgitas:

«Mina traavisin siin lapsepõlves ringi ja sellepärast on mul üksikud laigud hästi meeles. See oli siin ainus ahi, ilu pärast jäetud, sest mõned potid olid mustriaga, mille kallal oli hea nokerdada. Muidu oli meil juba sel ajal keskküte. Keldris oli suur katel, seda köeti söega. Seal kuivasid ka põrandapesulapid ja reas seisid suured harjad. Süsi loobiti keldriaknast sisse, selle ees oli maa alati must. Katlaruumi minek oli kõvasti keelatud, see oleks suitsumeestele hea pelgupaik olnud, korsten tõmbas lõhnad ära, aga kui sealt kedagi kätte saadi, oli skandaal üle kooli. Käis koguni ringi jutt, et aastaid tagasi oli kütja ühe poisikese koldesse lükanud, temast olid ainult vasknööbid alles jäänud, needki põlenud. Muid nii saladuslikke kohti polnud, ainult veel pööning, aga selle luuk oli alati lukus ja isegi kõige ettevõtlikumatel poistel ei õnnestunud seda avada. Luugi juurde viis esimese ja teise korruse vaheliselt trepimademelt püstloodis raudredel, aga pööningut ilmselt millekski ei kasutatud, keegi täiskasvanutest üleval ei käinud, järelikult ei saanud seal ka eriti huvitavat elu olla, sest ajaloo vastu ju poisikesed suurt huvi ei tunne, see saab alles meie eas hõrgutavaks. Miks, seda ma ei mõista ütelda, võib-olla lootusest, et kunagi hakkab mõni ka meie aega uurima ning avastab meid siit abitutena selles mõttes, et me ei saa midagi tema vastu teha, ta võib luuletada ja mõnitada meid, nagu talle pähe tuleb. Selles mõttes, Peremees, oled sina muidugi ekstra mees, sinule nad nii kergesti harja ei hakka, ja kuna nad sulle midagi teha ei saa, siis nad ei tahagi su olemasolu tunnistada . . .»

«Sa ajad segast,» katkestas Peremees Olfi jutu. «Kes ei taha mind tunnistada? Kas need, keda pole veel olemas? Kuidas nad saaksidki seda teha, kui neid ei ole?»

«Koolimaja ka ei ole enam, aga sa ikka tahad mulle seda näidata,» vaidles Olf.

«Ei ole, ei ole,» osatas Peremees solvunult. «Kuidas siis ei ole, kui ma sulle teda näitan!»

«Juba eelmisel korral oli see ära lammutatud.»

«Mees, ära vassi,» sai Peremees üsna kurjaks. «Kuni sina veel vabahtlikult ahjunurgas konutad ja pottide mustrit näperdad, seni on kõik olemas. Ja edasine pole enam sinu asi.»

«Kas sinu asi on?»

«See ei lähe sulle korda.»

«Sa, Peremees, oled täna õige tõre,» andis Olf järele. «Ma ei tahtnud sind kuidagi solvata. Mõtlesin, et sulle ehk pakub huvi, mida ma oma vanast koolimajast veel mäletan. Ma ju tahtsin ka näidata, et aeg mulle ei loe, ma kannan paljutki enesega kaasas. Muidugi, kui sa arvad, et mu pea nii auklik on, eks sa siis näita ka seekord mulle maja.»

«Mul läks isu üle. Niikuinii sa ei usu. Aga kui sa niisugune uskumatu oled, me võime siis mujale minna.»

«Kuhu?»

«Kas või põllule. Kiviaia juurde.»

See oli meelituseks öeldud.

Olf ajas ennast püsti. Ta oleks tahtnud katta kätega silmad, olla väga kõrgel piimjas valguses, aga ta kartis, et teised mõistavad ta liigutusi väärsti.

2.

Nad kõndisid põiki üle põllu ning lähenesid kiviaiale toominga kohalt. Uusi maju polnud veel olemas.

Peremees oli kuidagi poisikeselik, uje ning kohevil ühtaegu. Muidugi võis ta uhke olla seda kõike näidates. Lõhnad üksi tasusid tuleku vaeva.

Vägev kiviaed oli rohu sisse peaaegu ära kadunud. Üksikud maa-kivid veel kergitasid pead, aga endist võimu neis enam ei olnud. Kunagised üleronimise kohad olid nüüd maaga tasa. Toomingaski oli ajas seisma jäänud, mitte kasvanud, vaid kahanenud. Istumise rõhtjas oks oli peaaegu vastu maad ja selle peale ei mahtunud Olf ära. Ta ei proovinud, asi oli silmaga näha. Kõrgel polnud enam oksti, kust küünitada musti marju.

«Noh, see ongi su kiviaed,» ütles Peremees uhkusega hääles, otsekui oleks ta kuust kuusse vaeva näinud, et seda heas korras hoida.

«On vist ikka sama küll,» ütles Olf kõheldes.

Ta ei tahtnud teise indu jahutada, aga oma nukrust peita polnud kah aus.

«See pole koolimaja. Iga kivi on paigas.»

«Just nagu oleks, aga ma pean meelde tuletama. Olen vist kasvanud. Mõni asi näib teistsugune olevat, pean ennast pingutama.»

«Eks sa pinguta siis,» hakkas Peremehe toon taas mustemaid värve võtma. «Ega sa siia puhkama ole tulnud.»

Olf ei tahtnud temaga krillida. Võib-olla seisis veel pikk ühine tee ees. Ja muidu ka. Eks Peremehegi elu võis üksluine olla — vähemasti Olfi kujutluse kohaselt. Paljudest teda giidina kasutati ja mis ta sellest sai. Oma edevus oli tal kindlasti, seda ei hävita otsejoones liikumine ega sajangid.

Ikka sead end kaaslase olukorda ning ettekujutus on teinekord elav ja vale. Peremehega oli selles mõttes isegi lihtsam kui mõne tei-

sega. Mida rohkemat sa varjad, seda enam oled alasti.

«Kõige ehtsam on siiski see tõlkja lõhn. Täpp-täpilt nagu lapsepõlves,» otsis nüüd Olf ise jutuainet, et mitte võltsilt vaimustuda toomingu üle.

«Ah sa mõtled seda umbrohtu, seda rakvere raibet,» torises Peremees. Teise headus teeb olukorra piinlikuks ning paneb teesklema.

«Mispärast umbrohtu. Rohi nagu iga teinegi, jumalast antu,» oli nüüd Olf see, kes üldistas, kuigi ta ehk polnud päris siiras.

«Lõhnab teine jah,» andis ka Peremees järele.

«See on pannkoogi lõhna kõrval kõige kindlam asi siin maailmas,» seletas Olf. «Nad on kuidagiviisi isegi seotud. Kui ma nüüd hästi nuusutan, tunnen ka kodus pannkooki praetavat.»

«Oota, sellega on veel aega.»

«On, on,» nõustus Olf. «Reisiplaan olgu sinu teha.»

«Vaata nüüd seda. See on ainus koht, kus on ka väiksemaid kive. Siit käisid sa metsatarest piima toomas. Ja siin kasvas leedripõõsas, aga seda enam ei ole.»

«Sina, Peremees, ei tohiks nõndaviisi ütelda. Need ei ole sinu sõnad. Pealegi oli leedripõõsas hoopis teisel pool maja, plankaia ääres. Ja küllap on ta seal praegugi.»

«Sulle meeldib vaielda. Ise tuled neljakümne aasta järel ja tead kõiki asju paremini kui mina, kes ma siin iga päev ringi uitan.»

«Lapsepõlv on kindlam kui miski muu. Eilsed sündmused läksid mul juba üleeile meelest.»

«Noh, siis peaksid sa kadakaidki mäletama.»

«Need olid hoopis karjamaal, lookleva raja ääres. Paar-kolm tükki.»

«Ma pole öelnudki, et need kiviaia ääres kasvasid.»

Olf otsis jälle uut jutuainet.

«Teisele kohale lõhnade järel asetaksin ma mulla. Ta muutub vahel iga hetkega, ometi on viimane kui mügar ammune tuttav.»

«Mullast oled sa võetud . . .» ohkas Peremees.

See ajas Olfi naerma.

«Kas sina ka?» küsis ta.

«Ära kiusa!»

Kui võimalik, oleks Olf tahtnud näha Peremeest naeratamas.

«Mullal on mõtet,» ütles ta eelmisele lisaks. «Ma olen võtnud kartuleid, rohinud ja mullanud neid kõplaga. Küünealused on mulda täiesti olnud, aga midagi saladuslikku ma pole temas märganud. Mõnikord olen vaadanud putukaid. Eriti üht imepisikest, ümmargust ja täiesti punast. Neid oli ainult siin, mujal pole ma neid näinud. Muld on liiga rikas, et uskuda seal olevat vaime . . .»

«Jälle ajad segast,» ühmas Peremees.

«Ja kui ajangi. Miks ma ei võiks seda teha? Isegi kivi on mingi tervik, enne kui mureneb, aga mulla kohta ei saa seda ütelda. Muld on suur mitmus . . .»

«Kas sa tulid siia targutama või mäletama? Need kaks asja ei käi kokku.»

Hea küll, ma võin ka vait olla, mõtles Olf.

Nad liikusid piki kiviaeda kuni selle lõpuni. Seal oli tolmune teejalg.

«Näe, päike tuli välja.»

«Päike paistis kõik see aeg, mis me siin põldude vahel oleme kõndinud.»

«Võib-olla küll, aga nüüd ta tuli uuesti välja. Kas läheme männikusse?»

«Ei lähe. Me sammume tagasi ja vaatame väheke majas ringi.»

«Kas maja on alles?»

«Mis sina siis mõtled?»

«Ma ei julge sinna hästi minna.»

«Miks?»

«Äkki muutub miski.»

«Kui enne oli paigas, siis ei muutu.»

«Aga ikkagi.»

«Mis sa siis üldse tulid, kui kardad?»

«Ega ma nii väga tahtnudki tulla. Lihtsalt juhtus sedaviisi.»

«Siis võid ju kahjutundeta minna. Mina pole sind kutsunud.»

«Tülitan sind ja viidan su aega.»

«Tead ju, et see pole mul piiratud.»

«Minul küll on.»

«Siis ütlegi, et viidad enese aega.»

«Seda küll, aga mina seisan keskpaigas, sellepärast ei tule arvesse.»

«Keskpaigas ikka, kus siis mujal,» muutus Peremehe hääl jälle torisevaks. «Kõik te seisate muudkui keskpaigas, ainult mina hõljun ümber.»

«Sa oled huvitav kuju, mina ei saa sulle näiteks midagi teha.»

«Kas sul on sellest kahju?»

«Ei ole. Ma ei saa sind tagasi kutsuda. Sa oled siin ja võid mu iga hetk maha jätta.»

«Hea küll, lõpeta see jutt. Läheme nüüd koju.»

3.

Maja oli juba ehitamise ajal ära krohvitud ja küllap oli mitut valgendamist näinud, aga Olfil oli tunne, et kõigi nende aastate saast — korstnate tahm ja pealekaebuste õelus, plahvatuste tolm ja juttude kius, asjatud puudutused ja progressi nõgi — oli seda ühtlaselt mustanud ja tänane värv oli selle tulemus. Krohv ise ehk polnudki nii tumelaiguline, kuivõrd sellel peegeldus ümbruse korratus ja teadmine, et elanikud ei hoolinud oma asemest, vaid elasid rāpases surmaootuses.

Niisuguste tunnetega ei kõlvanud läheneda sünnikohale, aga Olf polnud süüdi. Ta võis enesele alati öelda, et polnud siit lahkunud omal soovil. Isegi Peremees poleks talle osanud seletada, mida siia jäämine oleks võinud tuua, aga et ta oma hilisema saatusega üldjoontes rahul

oli, siis ei saanud lahkumisest ka tragöödiat teha. Nagu iga teinegi uskus ka Olf, et ta ise oli tubli olnud ning elu õigetesse rööbastesse lükanud. Ka sellest väikesest valgest majast oleks ta osanud oma laevu-kest juhtida —, nii et soovi korral siiski nuriseda võis: iga sundus on laiduväärt, kuigi mõni vabatahtlik tegu on rohkem kui sundus.

Tema oli läinud ja maja oli jäänud. Seal seisis ta võõramana kui lammutatud koolimaja. Vahest just sellepärast, et pildid ei kattunud, nad seisis kiivalt kõrvuti ning segasid teineteist. Nüüd polnud enam aeg jagada õigusi ja kohustusi, nüüd tuli minna.

«Noh, mida sa selle kohta ütled?» küsis Peremees.

Temaski polnud enam seda enesekindlust, mis varem kiviaia juures.

«Mis mul öelda. Ega mina maja selliseks ole teinud.»

«Kes siis seda on arvanud. Ta on ikkagi olemas.»

«Sulle piisab sellest, kui miski on olemas. Hakkan juba arvama, et sind pole tarvis kadestada.»

«Ära räägi asjadest, millest sa midagi ei tea.»

«Millest me nii väga teame. Siis ei saa ju üldse rääkida.»

«See on nüüd küll loogika. Maja nägemine on sind rööpast välja viinud.»

«Seda ma ei ütleks,» lausus Olf ja tal hakkas kurb-igav.

«Ära noruta,» muutus nüüd peremees lahkemaks. «Küllap leiame mõne nurga, mis sulle rõõmu valmistab.»

«Mulle see võib ju rõõmu valmistada, aga mis on selle taga? Majas elavad võõrad inimesed. See, mis nendele on hea, vaevalt mind liigutab. Mõni muutumatu asi aga osutab sellele, et nende elu on siin olnud kõle, nad on endalegi natuke võõrad. Kas peaksin siis selle üle rõõmustama?»

«Kas tuleb nii aru saada, et sa ei tahagi sisse minna?»

Olf kõhkles.

«Kui me oleme kord tulnud . . .»

Uks oli lukus, nad läksid läbi otsaseina tупpa. Peremees oli abiks. Tänu sellele seisis siin ikka veel too lai puuvoodi, mille alla kogunes tolmu, ja seda oleks vahest liiga palju kogunenud, kui aeg-ajalt poleks sealt tulnud otsida kadunud asju.

«Vabandan, et sisse tungisin,» ütles Olf. Tal oli tahtmine solvuda või meenutada minevikust asju, mis tema meelest oleksid pidanud teistmoodi olema. Toas polnud kedagi teretada, kõik olid lahkunud, kuigi vaevalt aimasid kunagise noorperemehe tulekut.

Miks pidi Olf otsima hetki, mis temas vaenu kasvasid, seda ta ei teadnud, aga ka häduseks polnud põhjust. Uued asjad olid küllap ilusamad ja otstarbekamad, vanade pikendamiseks kulutatud pingutusel oli vähe mõtet. Peremehe tujukus oli mõistetav. Tundus, et sellel retkel nad kuulusid kokku ning püüdsid tasakaalustada teineteise meeleolu.

Peremees maalis seintele pildid ja põrandale mööbli. Need olid eesti kirjanikud ühest portreede komplektist. Kui sügavat siseelu ka ei

peegeldanud kaamera hetk, see ei muutunud ajas, kirjanike tarkus ja kiring jäid kogu mäletamise ajaks paigale. Sama lugu oli mõõblika. Kirjanikel olid teosed, mõõblil otstarve. Tühi liiv ja igav väli, miks sa nutad lilleke. Kes neid ridu kõiki mäletas. Või siis diivanil vedeldud mõtlemisminuteid, voodis nähtud unenägusid. Kõigest sellest oli Olf kokku pandud, oma pagasiga oli ta läbi neljakümne aasta rännanud ning uute paikadega toime tulnud.

Nii kirjanikud kui mööbel olid Olfile kätte antud, ilma et ta nende soetamiseks pingutama oleks pidanud. Tal polnud põhjust eriliseks tänuks, miski ikka oleks ta lapsepõlve täitnud. Kirjanikud olid ka, nagu nad olid, polnud paremaid võtta. Perekonna mööbel oli üsna keskpärane, aga vaevalt oluksid Olfi unenäod peenemas voodis värvi-kamad saanud. Märkamatumest lausetest, pähklivineeri värvist, kodustest nägudest ja žestidest, äpardustest ja nende seletamisest, aknatagusest pildist, mänguklotsidest, kolmest kassist, võõraste suhetest vanematega, omavahelistest tülidest ja veel paljust muust, mida arvatagi ei mõista, seisis Olf koos, iga pisiseika võttis ta avardamiseks ja kui palju seiku möödus jälgi jätmata. Ei olnud midagi üle mälu ja üle unustamise.

«Kas oled rahul?» katkestas peremees vaikuse.

«Millega?»

«Kõige sellega, mida näed?»

«Rahulolematusest pole ju midagi kasu, ainult ennast väsitab,» porises Olf.

«See pole vastus.»

«Noh hea küll, kui sa tahad: olen jah rahul.»

Ka selle peale Peremees ei naeratanud, ega ta vist osanudki.

Nad sammusid kööki. See mitte just ruumikas ühepereelamu oli nüüd kolmeks korteriks jagatud ning üle piiride oli raske pääseda, aga Peremees lükkas kätega ava ette ja Olf sammus rahulikult pliidi juurde. Selle kõrval seisis pink, mille peal oli joogiveeämber, tinutatud kopsik sees, all aga solgipang. Pliidi kõrval oli näritud servadega luuk, mis viis keldrisse; akna all seisis söögilaud, kulunud vakstu peal. Esiku ning sahvriukse vahel oli üleriiete nagi. Mõndagi pärines siin talutarest, mis alevisse üle toodud. Sellest piisas, et heldimust esile kutsuda, kui vaid poleks seganud uuest ajast hoovav mõte, et kuidas nad siin kahe pere peale seda kööki kasutavad, mis siin tegelikult on ja mis näiliselt.

Olf oleks tahtnud maja igale seinale suurte tähtedega sisse raiuda oma nime, aga unenäos parandas ta ühtelugu katust. Vahel tallas-purustas ja vahel parandas, kord oli katus sindlitest, kord kividest, vahel libises ta järsaku servale, vahel vinnas end köite abil harjale, ent alati oli võimalik unenäost lahkuda ning algavas ärkvelolekus enesele pikalt selgitada ning tõestada, et kõike seda tegelikkuses pole, ta ei pea kohe tagasi pöörduma ning eluga riskides turnima kõlin-kuivadel roovilattidel.

Unenäod tulid, nagu tahtsid, neid oli raske punuda järgnevaks

jutuks, ometi võis nendestki otsida tervikut ning leida korduvaid kujundeid. Täname oli midagi vastupidist, kui oskad enesele ära seletada, mis on unenäo vastand, millal nähakse rohkem und, kas ärkvel olles või magades, kas unustamine kustutab olnu, milliseid värvi toone sisaldab must. Olf uskus unenäo sisse, aga veel enam uskus ta käesolevat hetke.

See oli täidetud minevikust, mis nii kauase aja tagant sai tundlemise imeks. Seda täitis üks kulunud köök. Praeahju ukse aluse raua vahelt leidis Olf lapi, ta kallas kaussi vett ning hakkas põrandat pesema. Nagu ikka alustas akna kõrvalt nurgast, aga lõpetada võis kas välisukse all või pliidi ees keldriluugi kõrval, olenes sellest, kas pesta oli ainult köök või järgnes ka esik ning trepikoda. Värv oli tükati kulunud ning pliidisuu ees oli lohk — see pärines vanemate talupojaaegsetest mälestustest: seal oli kunagi raiutud vähemaid puid. Liiga märja lapiga ema ei lubanud pesta — et luugi vahelt ei niriseks vett keldrisse. Liiga kuuvauga pestes aga ei märjanud ära laudade vahele kogunenud hallust, mis asendas väljanokitud pahlitükke, ning siis jäi pestud põrand triibuliseks.

«Kas sa oled seda millalgi ilma käskimata teinud?» küsis Peremees.

«Mõnikord ikka,» vastas Olf. Ta mäletas mitut juhus, paaril korral oli ta sellega püüdnud hüvitada tehtud pahandust, vahel aga lihtsalt tahtnud ema rõõmustada. Küllap Peremeeski pidi neid kordi mäletama.

Miks ta seda täna tegi, oli juba raskem vastata, aga midagi tema käest ei küsitud.

«Kas sul oli vahel kahju vanemast vennast, kui talle sinu kaebamise pärast tuupi tehti?»

Mispärast ta seda äkki küsis? Muidugi oli Olf tihti ilma põhjuseta vingunud, see oli noorema õigus ning miks ta ei pidanud seda kasutama. Piisas sõrmega näitamisest, et seda arvata kiusuks. Meenuski kord, mil isa äigas vennale, kes parajasti põrandat pesi, märja lapiga ainult sellepärast, et Olfile näis, nagu oleks vend laua alt nägusid teinud. Miks see Peremehele meelde tuli? Kas tõesti? . . . Paaril hetkel oli Olfile tundunud, et Peremeheks on vanem vend, loomulikult ei vastanud see tõele, polnud lihtsalt võimalik. Vennas elas linnas, alles mõni päev tagasi oli Olf teda juhuslikult tänaval kohanud ja nad olid teineteise käekäigu järele pärinud. Kui niisugune asi nüüd uuesti juhtub, siis Olf talle muidugi tänasest ekskursioonist ei räägi. See pole kombeks. Tulgu ise, kui tahab. Kui ei taha, oma asi, kes teise sisse ikka näeb, olgu või lihane vend.

Peremehele vastas ta nõnda:

«Alati oli kahju. Esimese matsu järel läks viha üle, kui seda üldse oli olnud.»

«Ma tean, ise hakkasid nutma ja palusid venda mitte nuhelda, aga see ei keelanud sul mõne aja pärast jälle kaebama minna.»

«Ju ta siis ikka kiusas ka.»

See oli vanema venna õigus, ega temagi seda kasutamata jätnud.

«See on sind eluks karastanud,» teadis Peremees.

Aga Olf mõtles, et ta pole koju tulnud mitte selleks, et võõraga — olgu see ka Paikade Peremees — arutada iseloomude kujunemisi. Ta väanas lapi välja, kallas musta vee solgipange, loputas kausi puh-taks, asetas oma kohale veeämbri kõrval.

4.

Siis olid nad surnuaial. See oli uus surnuaed, mitte kirikaia oma, üht-viisi igavikule olid määratud mõlemad. Mis kavalusega Peremees ta siia oli meelitanud, seda Olf ei taibanud. Aga ta leppis, kuna teadis varasematest kordadest, et enne ekskursioon ei lõpe, kui ta ei too Olfi siia aleviservale põliste puude vahele, kus lobbab inimkehadest väeta-tud rohelus.

Seda see põrandapesemine oli tähendanud, mõtles Olf. Miks ta muidu võõrastele kuuluvat kööki oli küürinud, pestud tuba tähendas ära kolimist või vähemasti reisi.

Kodus oluks veel mõndagi uurida, kõik unkaalused jäid läbi roomamata, isegi keldri lõhna ei jõudnud ta nuusutada, oli haaranud lapi ning kukkunud põrandat nühkima. Inimesedki meenusid vaid küürimisega seoses, kõik haprad hingeliigutused jäid läbi tundmata, ainulised pilguheited nägemata. Mõistusega võttes ei peaks ju surnu-aiale kellelgi kiiret olema, ometi kiirustatakse elamisega ja mäleta-misega.

Nad siksakitasid haudade vahel, Peremees läks kindla sammuga ees ning Olf lonkis järel. Tegelikult oli vaid lonkimise tunne, ta liikus üsna jõudsalt, et giidist mitte maha jääda. Tarades olid pitsilised raud-ristid, neid oli vähem kui uttu kaduvaid puuriste, enamikul haudadest olid kivid ja nimed tuletasid Olfile meelde aegu ja alevit, nendes oli tuttavat kuma, eriti kui tähtedest moodustada vaikivat hääldust. Nägu-sid ja pilte sai siit vähe, küll aga teadmist, et see kõik on kord olnud, hobuste ja tolmuste maanteede aeg, peremeeste töökas tähtsus, äri-meeste kavalus ja ametimeeste täpsus, igavesed lepingud ja seadused, mis imekiiresti põrmuks varisesid, mõnigi lõbu ja punetav joom, kars-kusele õhutamine ja näitemängude karussell seltsimajas, alevi koore-kiht ja punker, mille tõepära pruukis vaid juttudes olla, pritsimeeste läikivad kiivrid ja üle peatänava tõmmatud tervitused, spordiplats ja puutööstus, piimanaised ja veidrikust kingsepp, laadapäevade sagin ja pühapäevased kirikukellad, aisakellade tilin ning kabjaraudadest len-davad lumekamakad jõuluõhtul ning lehmakrappide rahulik teade alevi karjamaalt suvehaku hommikul, võilillede ilu ja lapsehinge ühtlaselt voogav päikesepaiste. Kõik see oli seotud hauakividesse raiutud nimede ja aastaarvudega. Kõik see ja veel palju muud, süngeid üleminekuaegu ja seda, mida oli parem mitte mäletada. Surnute nime-des võis sisalduda ängi ja ähvardust, aga õigem oli Olfil mõelda elatud elude ilule, mitte suikumisele igaveseks.

Kullaga kivisse pidid olema kirjutatud sugulaste ja ammuste sõp-

rade nimed, aga mitte nende juurde ei viinud Peremees Olf, vaid peatus äkki ühel rohtu kasvanud tühjal platsil, näitas sõrmega otse alla ning ütles järsult: «Siin!»

Mis seal pidi olema, kas rahapada või Olf'i enese tulevane ase? Oli ju vähe tõenäoline, et teda kord siia maetakse, kui ta ise ja tema lähedased, kõik kallid matjad, elavad kaugel suures linnas, kus on hästi funktsioneeriv matusebüroo, raha teeb sellegi töö hõlpsaks. See oli sama vähe tõenäoline kui aarete peitmine surnuaiale, mis on kaevamiste kõige rahutum paik.

«Mis on siin?» küsis Olf.

«Kas sa ise ei taipa?» imestas Peremees.

«Ei taipa,» ütles Olf ja mõtles, et see on midagi uut, mis ei kuulunud peremehe varasemasse repertuaari.

«Sa teed kindlasti nalja,» lisas Olf, et selgust hankida.

«Seda võib ka naljana võtta. Nagu kõike muudki siin maailmas,» mängis Peremees edasi salapära.

«Eks ütle siis!»

«Ma ütlen: siin!»

«Mis siis on seal all, kuhu sa oma sõrmega sihid?»

«Seal on väga palju. Seal on peaaegu kõik. Seal on su elu eesmärk.»

Selle peale oleks võinud Olf naerma hakata, kui ta poleks viibinud kalmistul. Ta sättis hääle põlglikuks ja ütles:

«Noh, vaglad saavad kõhutäie.»

Peremees ei löönud kõikuma.

«Mis sinul vakladest,» ütles ta.

«Sinul seda vähem.»

«Minul seda vähem,» kinnitas vaimumees.

«Millest mul siis peaks olema?»

«Elu mõttest peaks ikka midagi olema.»

«See asi on ammu selgeks räägitud, pole tarvidust üle seletada,» pidi Olf tahtmatult üleolevust näitama.

«Misasi on selgeks räägitud?»

«See, et igal elul ise mõte. Ja mõte on mehe enese mõtelda, tegusidki pole teistel kõrvalt mahti vaagida.»

«Hea, et sa kõike tead. Hoopis halvem on see, et sa midagi ei tea,» oli Peremees kas pilkav või mõistukõneline.

«Mida ma siis ei tea?» küsis Olf.

«Elu mõtet sa ei tea.»

«Millise elu?»

«Noh, näiteks minu elu mõtet.»

«Mis mul sellest, oma elu mõtet tea ise.»

«Kas enda oma tead?»

«Arvan, et tean.»

«Ütle mulle ka.»

«Ega see sind aita.»

«Mind polegi tarvis aidata, ma tahan ainult võrrelda.»

«Sellest pole suurt kasu. Meie sinuga oleme väga erinevad. Sina põline paigamees, mina põgus läbirändaja.»

«Sa tuled ikka ja jälle tagasi.»

«Noh, kui soovid, on minu elu mõte selles, et ma liigun kõik aeg edasi ning tulen ühtelugu tagasi, sinu mõte aga selles, et sa jääd alati paigale ja näitad oma pika sõrmega minutaoliste kohta alla hauapõhja,» püüdis Olf sõnade abil teemast vabaneda.

«See pole tõsine jutt,» ütles Peremees, kuid jäi siiski mõttesse.

Olf vaatas ringi. Kusagil siin pidid olema maetud ta vanaema ja vanaisa. Keegi ei käinud enam nende haulal. Sellest saadik, kui tädi oli sealmaal, et teda tuli ühele teisele kalmistule kanda. Nende hauaplats võis olla just niiviisi rohtunud nagu see siin või olid uued lahkujad peale maetud. Kas peremees teadis sellest hauast midagi? Olf ei tahtnud arvata, et siin too otsitu oligi ning et peremehe imelik elumõtte jutt vihjas sellele.

«Kes siia on maetud?» küsis Olf.

«Sina,» vastas Peremees.

Olfil ei hakanud kõhe. Ta ütles:

«Ei taha hästi uskuda. Ma seisan veel maa peal ja mu vaim hõljub õhus.»

«Ise oled maa peal, vaim hõljub õhus, aga elumõte on siin all,» ajas Peremees oma jonnini.

«Kas tahad öelda, et mu vanaema ja vanaisa on siia maetud?»

«Ei taha, mis nemed sinusse puutuvad.»

«Küllap ikka natuke puutuvad kah. Nagu öeldakse, et kui neid poleks olnud . . .»

«Oh, see on nii iseenesestmõistetav, et ei tasu kõnelda. Mõte ei liigu tagasi, vaid ainult edasi, tuleviku suunas.»

«Sina oled mineviku giid, imelik on sinu suust niisuguseid sõnu kuulda. Vahest sa siiski tead, kus siin puhkavad mu vanaisa, kes suri enne mu sündi, ja vanamemm, kes mind on oma kätel kiigutanud.»

«Nad on ammu kõdunenud, kuidas nad puhata saavad,» ütles Peremees, aga itsitamine see siiski ei olnud.

«Nii on kombeks öelda. Ma mäletan veel memme, järelikult ta pole päris kõdunenud.»

«Sa mäletad ka mind, eks ma olen siis olemas.»

«Miks sa ei ole, kui otsid oma elumõtet. Sul näikse ka minu suhtes mingi plaan olevat, sellepärast võiksid mulle vanaema haura üles leida.»

«Mina ei tea sellest midagi. Mina oskan ainult elusatele inimestele nende hauad kätte näidata,» ajas Peremees oma.

«Nüüd räägid sa jälle segast. Kes elavatest tahab su näitamist? Mina näiteks küll ei taha.»

«Küllap sinagi tahad. Kui sa üldse tead, mida sa tahad. Pole kindlamat asja kui see.»

«Millest pole kindlamat asja?»

Peremees ei vastanud. Teda oli üldse raske märgata. Ta võis ennast näidata ja võis nähtamatu olla. Olf pidi pingutama, et ta sõnu kuulda.

Miskipärast tuli Olfile silmade ette valge paberileht, millele oli musta tindiga kirjutatud. Read polnud ühtlased, nad läksid risti ja rästi. See meenutas härmatanud kuuski, mis vilguvad sõidukiaknas. Need võisid olla Peremehe sõnad, mis magnetofonilindilt kuuldavale tulid. Nad olid kuidagiviisi viltustesse ridadesse maskeerunud. Või siis polnud paberilehel üldse Peremehega pistmist.

Midagi oli ja midagi polnud, vahe oli määramatu. Kust algas ja kuhu lõppes. Olf oleks tahtnud Peremehel käest kinni võtta ning sosistada:

«Lähme nüüd siit ära!»

Aga ta ei tundnud midagi. Või küllap ta midagi tundis, ent mitte Peremeest. Olematus koolimajas oli too ennast Olfile külge kleepinud, siin kalmistulikus olemiseriigis aga äkki kadunud. Hämardus juba, Olf polnud süüdi. Vähemasti ei tundnud olevat. Või kui tundiski, siis ei teadnud, milles ta süü seisnes. Hämardus ju peaaegu igal õhtul ja see polnud sugugi ainus kalmistu maamunal.

Olf teadis, et ta peaks tuldud teed tagasi minema, aga kas ta mäletas enam kõiki neid siksakke ja käänakuid? Ta oli kaevunud liiga sügavale mälestustesse ja giid oli ta maha jätnud. Kas need enam üldse olidki ta enese mälestused? Kelle siis veel?

Osa selgitusi tuli jätta täiskuu ajaks.

VALERIA POPRJÄNIK

*

ühel päeval kevad eksis ära
suures linnas kesk novembrikuud
juba ammu kustus taevasära
juba ammu raagus olid puud

ja kui sügis rääkis tühjast vaevast
kevadtuul taas mulle lootust tõi
ootasin ma välku selgest taevast
ja see tõesti asfaldisse lõi

aga siis kui rõõm sai siiski otsa
lootust veel ei võetud ära mult
nägin põlevat kadakaoksa
meenutab see muistset jaanituld

*

Maailmakaardil vaid lapike oled
ent kummardagu
teised maad su ees
Ma võtaks pihku sind
ja nagu linnupoega hellalt hoides
viiks kaugemale maailma hädadest

*

Hing viskles märjakssaanud liival
veel püüdes haarata
ja hoida temast kinni
ning meeletusekrambis suudles maad
No halasta
Viiv vähemaltki oota
ja ära jalge alt veel kao
Eestimaa

*

Narva torni pole enam näha
siiski elu
liiga halb veel pole
sest et jääb veel
eesti kaevust võetud vesi
ja veel ratastel
on pisut eesti tolmu

*

Üha midagi välja
endast tahud ja nüsid
inimtänava möllust
lahti rabeled rüsid
oma asjade vangis
püsid
teiste käest
harva midagi küsid

Siiski jälle
lähed koduteed
kruusateed
kus imedega kohtud
Maha videvik laskub
Näe jalgratas hirnahtab
krõmpsutab värsket rohtu

*

Akna taustal kallis siluett
Õhtu on nii vettinud ja hämar
Vihmapisarana
on mu elu
aknaklaasile rippuma jäänud

Kui ma jumalat usuksin
lööksin
kaitseks aknale risti ette
Kelle hoolde
sind usaldan lahkudes
hoidku sind
taevas, maa ja meri

*

on kohtumiseks jumalagajätt
ükskõik kas vihjad kurjale või heale
sa tõrjud igat abistavat kätt
mis vajutabki põhja tihtipeale

on aastatel nii must ja hirmus suu
mis meie seeski neelab ruumi aega
sest teele minnes topid kotti puu
ja maja ühes põranda ja laega

AADO LINTROP

Hallis majas

ühes hallis majas äärelinnas
on üks tuba
tean
on lahti uks
jälle lähen
süda klopib rinnas
trepp on järsk
tõus võtab hingetuks

äkki meenub
nagu muinasjutus —
kui sa tuppä lähed
kaotad pea
kui ei lähe
ärkad teises jutus
mille lõppu aimata ei tea

veel on aega
veel on astmeid tõusta
veel on lahti taganemistee
veel ei ühtki
omaloodud lõusta
pole nõudmas keha endale

nad on siin
sessamas vanas majas
selles toas
mu vari nende seas
alla tagasi
sest parem hallis ajas
olla halli argimõistusega peas

Roiskuv järv

oli järv ja kaldal maja

Tüdruk linna läks kooli,
poiss maha jäi koduranda,
enne, tõsi küll, võttis,
mis tüdrukul oli anda.
Õöl enne lahkumist kurtis:
«Änam sa mind ei taha.
Linnas on ärikutid,
nendel on aega ja raha,
ühikas tikuvad ligi,
suvilapidusse peagi
kutsuvad, joodavad purju,
rohkem sa õhtust ei teagi,
ommikul ärkad kui libu
teiste libude seas . . .»
Tüdruk vastu ütles:
«Minul on mõistus peas.
Enne su kalajärve
veest saab tülgestav solk,

kui mind käperdab mõni
 igerik linnanolk!»
Mõnigi nädal sai mööda,
 septembri lõpp oli ehk.
Ühel hommikul ninna
 poisile vänge lõi lehk,
järve äärde ta jooksis,
 helkis see surnud kalust . . .
«Kurat, nüid lähen pätiksl!»
 karjus ta vihast
 või valust.

Verekivi

lõõmav küla jäi maha
metsa nad põgenesid
kaitse mind palus õde

veri on paksem kui vesi

soosaarel onni tean
sinna me kahekesi
ära karda õeke

veri on paksem kui vesi

valvas vend kuni õde
ennast allikal pesi
hämarduma ju hakkas

veri on paksem kui vesi

äkki ta ümber relvis
võõrad on hulgakesi
palub jätke mind ellu

veri on paksem kui vesi

võtke mu õde orjaks
tööle tal lahtine käsi
minul laske minna

veri on paksem kui vesi

teil on olnud mitmeist
hõimudest armukesi
tema on kõigist parem

veri on paksem kui vesi

võtke tema ta suudlus
maitseb kui kärjemesi
minust pole teil lõbu

veri on paksem kui vesi

tapper lõpetas jutu
seal kus õde end pesi
ruske kivirahn seisis

veri on paksem kui vesi

Tundmise piir

maha jäid kodused laaned
 laisalt voolavad jõed
lahkupööranud vennad
 une pealt röövitud õed
kohiseb võõras meri
 jalge all paljandub paas
läbi te silmadetaguse
 siia me tuleme taas

ärkate taevas on kõrge
 kilgendab lahejää
lennuk veab valget triipu
 üle Iru ja Lasnamäe
kauge ja madal on metsa
 nõrgalt sinetav viir
kestame teie pilgus
 siit läheb tundmise piir

IVAN BUNIN

KAUKAASIA

Tõlkinud Aivar Kull

Jõudnud Moskvasse, peatusin varga kombel kõrvalistes numbritubades Arbati lähedal põiktänavas ja elasin mungana piineldes ühest kohtumisest teiseni. Nende päevade jooksul viibis ta minu juures vaid kolm korda ning astus iga kord tõtakalt sisse, sõnades:

«Ma tulin vaid hetkeks.»

Tema kahvatus oli armastava ja ärevil naise kaunis kahvatus, tema häälmurdus, ja see, kuidas ta vihmavarju hooletult kõrvale heitis, kiiresti loori tõstis ja mind embas, täitis mind härduse ja vaimustusega!

«Mulle tundub,» ütles ta, «et mu mees kahtlustab midagi, et ta isegi teab üht-teist — vahest on lugenud mõnda teie kirja, on hankinud mu lauasahtli võtme . . . Ma arvan, et oma julma, iseka iseloomu juures on ta kõige võimeline. Kord ütles ta mulle otse: «Ma ei põrka tagasi mitte millegi ees, kui pean kaitsma oma au, mehe ja ohvitseri au!» Nüüd ta miskipärast jälgib sõna otseses mõttes iga mu sammu, ja et meie plaan õnnestuks, pean ma olema hirmus ettevaatlik. Ta on juba nõus laskma mul sõita, olen talle kogu aeg sisendanud, et suren, kui ei pääse lõunasse, ei näe merd, kuid jumala pärast, olge ettevaatlik!»

Meie plaan oli üsna jultunud: sõita ühes ja samas rongis Kaukaasiasse, mere äärde, ja elada seal mõnes päris metsikus kohas kolm-neli nädalat. Tundsin seda rannikut, olin noorena kunagi elanud üksi mõnda aega Sotšis, olin kogu eluks meelde jätnud need sügisõhtud mustade küpresside keskel, külmade hallide lainete ääres . . . Ta kahvatas, kui ütlesin: «Ja nüüd olen seal koos sinuga, mägidžunglis, troopilise mere ääres . . .» Meie plaani teokssaamisesse ei uskunud ma viimase hetkeni — see õnn näis meile liiga suur.

Moskvas sadas külma vihma, paistis, et suvi on juba möödas ja ei tule enam tagasi, oli porine, hämar, tänavad läikisid mustalt ja märjad möödujate avatud vihmavarjudest ja troskade ülestõstetud katteist, mis sõidul vappusid. Oli tume, vastik õhtupoolik, kui sõitsin vaksalisse, kõik minus oli ärevusest ja külmast tardunud. Läbi vaksali ja üle perrooni läksin jooksusammul, surunud mütsi silmadele ja tõstnud mantlikrae kõrgele.

Väikeses esimese klassi kupees, mille olin varem tellinud, põristas vihm vastu katust. Otsekohe lasin aknaeesriide alla, ning kui pakikandja oli oma märjad käed valge põlle sisse ära kuivatanud, võtnud jootraha ja väljunud, lukustasin ukse. Siis lükkasin eesriide pisut kõrvale ja tardusin kohale, pööramata silmi kirevalt rahvamurrult, kes vaksalilaternate tuhmis valguses vaguni ees oma pakkidega siia-sinna sagis. Olime kokku leppinud, et mina sõidan vaksalisse võimalikult vara,

tema aga võimalikult hilja, et me perroonil kuidagi kokku ei põrkaks. Nüüd oli neil juba aeg tulla. Pingutasin silmi üha enam — neid polnud ikka veel. Kõlas teine kell — kangestusin hirmust: kas jääb ta hiljaks või ei lasknud mees teda viimasel hetkel tulema! Samas aga jahmusin, nähes ohvitserimütsi ja kitsa sineliga kõrget mehekuju, kes hoogsal sammul astudes oma seemisnahkses kindas käega naist käe alt toetas. Tõmbusin akna juurest tagasi, kukkusin diivaninurka. Kõrval oli teise klassi vagun; vaimusilmas nägin, kuidas ohvitser koduselt sinna sisse astub, ringi vaatab — kas pakikandja on naise korralikult sisse seadnud —, tõmbab kinda käest, suudleb naist, teeb talle ristimärgi . . . Kolmas kell kurdistas mind, rongi liikumahakkamisest jäigastusin . . . Rong võttis rappudes ja kõikudes kiirust ning hakkas siis veerema ühtlaselt, täie auruga . . . Konduktorile, kes mu kaaslase minu juurde saatis ja tema asjad kaasa tõi, torkasin jäise käega pihku kümnerublalise rahatähe . . .

Sisse astudes ta isegi ei suudelnud mind, ainult naeratas haledalt, istus diivanile, päästis kübara juuste küljest lahti ja võttis peast ära.

«Ma ei suutnud üldse lõunat süüa,» ütles ta. «Arvasin, et ei pea selles jubedas osas lõpuni vastu. Tahaks hirmsasti juua. Anna mulle narsaani,» ütles ta mulle esimest korda «sina». «Olen kindel, et ta sõidab mulle järele. Andsin talle kaks aadressi, Gelendžikis ja Gagrast. Nii ongi ta kolme-nelja päeva pärast Gelendžikis . . . Aga jumal temaga, parem surm, kui need piinad . . .»

Hommikul, kui astusin rongi koridori, paistis sinna päike, oli umbne, tualettruumidest tuli seebi ja kölni vee lõhna, kõiki lõhnu, mida levitab hommikuti rahvarohke vagun. Tolmust ähmaste aknaklaaside taga libises mööda tasane kõrbenud stepp, oli näha laiu tolmuiseid teid, härjakaarikuid, vilksatasid raudteevahiputkad, kanaarilinnukollased päevalillesõõrid ja helepunased kassinaerid pihttarade taga . . . Edasi tulid lagedate tasandike piiritu avarus, kurgaanid ja vanad hauakääpad, talumatult kõrvetav päike, taevas, mis sarnanes tolmutpilvega; siis viirastusid silmapiiril esimesed mäed . . .

Gelendžikist ja Gagrast saatis ta mehele postkaardid, kirjutas, et ta veel ei tea, kus peatub.

Siis laskusime piki rannikut lõunasse.

Leidsime ürgselt puutumatu maakoha, kus kasvas plataanimets, õitsesid põõsastikud, mahagonipuud, magnooliad, granaadipuud, nende keskel kerkisid palmide lehvikud, mustendasid küpressid . . .

Ärkasin varakult, tema veel magas, ja kõndisin enne kella seitsmest teejoomist üle küngaste metsatihnikusse. Kuum päike paistis juba eredalt, puhtalt ja rõõmsalt. Metsas hõrenes ja hajus lõhnadest küllastatud, taevasiniselt sätendav udu, kaugete puulatvade taga helkis lumiste mäetippude igivalevus . . . Tagasi tulin läbi meie küla, kus

korstnaist õhkus palavat põletussõnniku lõhna; turuplatsil oli kaubitsemine täies hoos, inimestel, ratsahobustel ja eeslitel oli kitsas liikuda — hommikuti sõitis turule kokku hulk eri hõimudest mägilasi; sujuvalt kõndisid tšerkessitarid oma mustades maani rõivastes, punased tuhvliid jalas, pea musta palakasse mässitud, heites kiireid linnupilke, mis aegajalt välgatasid tumedate peakatete vahelt.

Pärast läksime randa, mis oli alati täiesti tühi, ujusime ja lebasime päikese käes õhtueineni välja. Pärast õhtueinet — vardas küpsetatud liha, valge vein, pähklid ja puuviljad — tungisid meie onni katuse alla palavasse hämarusse aknalaukude vahelt kuumad rõõmsad valgusviirud.

Kui palavus järele andis ja me akna avasime, nägime all nõlvakul seisvate küpresside vahelt kannikesekarva mereriba, mis lebas taamal nii vaikselt ja rahulikult, et näis, nagu ei saaks sellel rahul, sellel ilul kunagi lõppu olla.

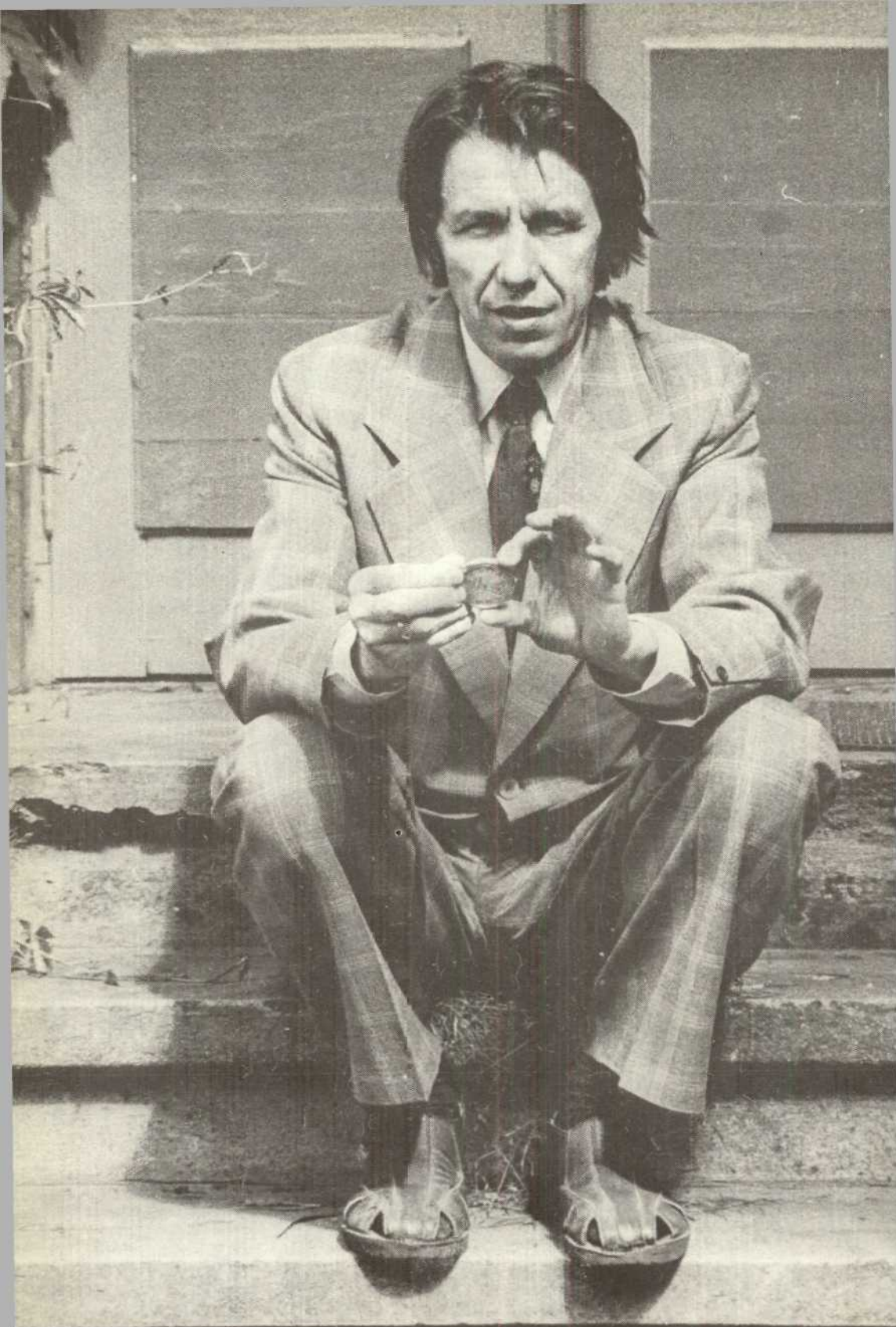
Loojangu ajal kuhjusid mere kohale tihti kummalised pilved; nähes, kui suursuguselt nad leegitsesid, heitis ta vahel diivanile, kattis näo gaasrätikuga ja nuttis: veel kaks-kolm nädalat — ja taas Moskva!

Õöd olid soojad ja pilkaselt pimedad, mustas pimeduses ujusid ja virvendasid helendavad putukad, klaaskellukestena tilisesid puukonnad. Kui silmad pimedusega harjusid, tulid ülal nähtavale tähed ja mäeharjad, küla kohal joonistusid välja puud, mida me päeval polnud tähele pannud. Ja kogu öö kuuldus külakõrtsist tuhmi trummipõrinat ning otsekui ühe ja ainsa lõputult kestva laulu kaeblikku kurguhäälset hala.

Meie lähedal, kaldajärsaku all, mis laskus metsast mere poole, hüpples mööda kivist sängi väike läbipaistev ojake. Kui imeliselt pihustus ja kees tema sädelus sel salapärasel tunnil, mil mägede ja metsade tagant vaatas ainiti välja viimases veerandis kuu otsekui mõni kummaline olevus!

Vahel öösiti läksid mägedest liikvele hirmsad rajupilved, tõusis vihane torm, metsade kohisevas hauapimeduses lõid loitma nõiduslikud rohelist kuristikud ja taevast lõhestasid veeuputuse-eelsed välgulöögid. Siis ärkasid ja kriiskasid metsas kotkapojad, kiljus ilves, kilasid šaakalid. Kord tuli meie valgustatud akna alla terve suur šaakalikari — niisugustel öödel tunglevad nad alati elamute poole —, me avasime akna ja vaatasime neid ülalt, nad läikisid sätendava vihma käes ja kiljusid, just nagu sisselaskmist paludes . . . Neid vaadates nuttis ta rõõmust.

Mees otsis teda Gelendžikist, Gagrast, Sotšist. Järgmisel päeval pärast Sotši jõudmist suples mees hommikul meres, ajas habet, pani selga puhta pesu ja lumivalge kuue, sõi restoranis võõrastemaja terrassil hommikueinet, jõi ära pudeli šampanjat, jõi kohvi šartröösigiga, suitsetas ruttamata sigari lõpuni. Oma numbrituppa tagasi jõudnud, heitis ta diivanile ja tulistas endale kahest revolvrast mõlemasse meelekohta.

HANDO RUNNEL

RUUMIMÄNG

Maailm on ruumala, mida tuntakse kahel kujul: aeg-ruumina ning ruum-ajana. Aine all käsitatakse kõike loenduvat, aja all loendamatu. Puhast ruumala nimetatakse igavuseks — see tähendab igavikuks, ajatuseks ehk võõrsõnaga vaakuumiks! Käegakatsutaval kujul pole puhast vaakuumi peaaegu olemaski. Ei tohi end eksitada lasta nn tehnilisest või tööstuslikust vaakuumist, mis on enam-vähem saavutatav, ent see on poolik vaakuum. Siin eraldatakse küll aine ruumalast, aga aeg jääb alles. Absoluutses vaakuumis pole ka aega, on puhas ruumala. Seal pole ei loenduvat ega loendamatu. Absoluutset vaakuumi kunstiliselt kirjeldades võiks öelda, et sääll puudub ajatuul, mis tavalises aegruumis või ka tööstuslikus vaakuumis ülikiire liikuja ajavoolu pidurdab ja ajakangast kägardab. Absoluutses vaakuumis on see taimelava, kust soodsal hetkel võivad tärgeta uued maailmad. Teadmata on, kas nende teke on iseeneslik või mingisuguse demiurgi, mingi loojaga ühendusseastumise akt. Igatahes on absoluutne vaakuum produktiivsem teadaolev ruumala. — Meie meelte valda ulatav ehk tavaline maailm (ruumala) on täidetud aja ja aine ollustega, kord ühe, kord teise osise ülekaalus olles, sest aeg võitleb ainega ruumi pärast ning see võitlus ongi maailma olemus. Aja ja aine tasakaaluseisund ruumalas on kah vaakuum, aga eri- ehk pseudovaakuum. Pseudovaakuumi produktiivsus on meile mõistetavalt samuti ülimalt suur, ja pealegi ulatab ta otsapidi inimese meelte valda.

Kõik kunstid matkivad maailma selles mõttes, et nad tegelevad ruumi organiseerimisega — ruumimänguga. Varasem esteetika jagas kunstid kaheks ja omast meelest vastandlikeks — ajalisteks ja ruumilisteks, mis iseenesest on väär. Kõik kunstid on ruumilised ega vastandu sel alusel. Vastandumine tuleb sellest, et ühed kunstid on ainelisemad, teised ajalisemad; ühtedes kangastub maailm ruumaine, teistes aegruumi kujul. Ka kunstides käib aine ja aja võitlus ruumi pärast. Ainelisele kujundile põhjenevad kujutavad kunstid, ajalisele mõte ja heli, st sõnakunst ja muusika. Inimvaimu suurimaks ettevõtteks ja saavutuseks, suurimaks seikluseks kunstide vallas on ehituskunst, st Maja. Maja seinad mahuvad kujutavkunstide liiki, neis valitseb aineline olek: ent majad pole läbini umbsed, nad on õõnsad, õõnsustes võimutseb sõna ja muusika. Nõnda siis: Maja on väljastpoolt organiseeritud ruumainena, seestpoolt aegruumina, nõnda imiteerib Maja tervenisti oma ainelise ja ajalise olluse tasakaalu korral vaakuumi, täpsemalt öeldes küll pseudovaakuumi, aga see on terminoloogiline pisi. Tähtis on tõik, et kunstipärase (st tasakaalus püsivate ruumivormide ehk

ruumaladega) Maja toimib produktiivselt nagu vaakuum. Ja demiurgiks, loojaks selles maailmas on inimene ise. Just nimelt Majas tunneb inimene ennast loojana, kõigeväelisena. Enamasti kõik kenad ja kohutavad asjad on inimkond sünnitanud oma aru kaasabil just Majas — tolles kujutluste generaatoris, tolles vaakuumis. Ainult Maja-de, nende suletud ilmade läbi on mõeldav olnud inimene ja inimlik tsivilisatsioon, kogu maa ja taeva vallutada tahtmine inimesele. Need mõtted on sündinud Majas.

EDGAR SAVISAAR

VÕITLUS MÕTTEVIISI PÄRAST

Esimene lugu.

Mõtteviis on üks tähtsamaid integraalseid kategooriaid ühiskondliku teaduse seisundi iseloomustamiseks. Nihked ja muutused mõtteviisis vastavad muutustele teaduslikus maailmapildis, poliitilistes ja majanduslikes arusaamades.

Mõtteviis reguleerib meie käitumist valikute ja eelistuste tegemisel, hinnangute andmisel ning otsustamisel. Ta näitab, milline on norm. Ajastu mõtteviis ühendab endas üldtunnustatud ettekujutused sellest, mis on õige, mis on lubatav ja mis on vajalik.

Mõtteviisile on omane ka selektiivne funktsioon. Põhimõtteliselt teab, tunnustab ja arvestab igaüks nii teaduslikku maailmapilti kui ka marksistlikku ideoloogiat. Tavakäitumises aga avaldab indiviidile mõju mitte teadmiste ja väärtuste süsteem tervikuna, vaid selle üksikud fragmendid. Käesoleval hetkel meile (olgu siis tegu töölise, ministri või parteisekretäriaga) tähtsa või teisejärgulise valiku teeme lähtudes oma mõtteviisi kaanonitest.

Muutused mõtteviisis on pikaajaline protsess, kuna uus norm ei kinnistu käigult, vana aga ei taandu võitluset. Uuenemise ajastule on iseloomulik erinevate, sageli vastandlike mõtteviiside koosseimine ja põimitus. Võib eristada edumeelsust ja konservatiivsust, kui on vaja näidata mõtteviisi suunitlust; toimivat (konstruktiivset, tegevuslikku) ja vaatlevat (kõrvalseisvat, fikseerivat, kaemuslikku) hoiakut, kui on vaja hinnata mõtteviisi aktiivsust. Väär oleks kujutada neid kui kaht poolust: ühel pool uus, eesrindlik ja tegev ning teisel vana, tagurlik ja vaatlev mõtteviis. Stagnatsiooniperioodil võib olla ka vastupidi: konservatiivne mõtteviis on üliaktiivne, edumeelne aga surutud vaatlejaseisundisse.

Uue mõtteviisi iseloomulikuks jooneks on edumeelsuse (mis väljendub vastavuses ühiskondlike ja majandusprotsesside kiirendamise kursile) ning toimimise sümbioos. Uus on see mõtteviis ka nende jaoks, kes varemgi on arutlenud edumeelselt ja seetõttu võivad nimetada end «endist viisi mõtlejateks». Vaevalt aga võisid nad toimida stagnatsiooniperioodil vastavalt oma mõtetele ja veendumustele. Soosingus oli ju hoopis teistsugune käitumisliin, ning kes sellega kompromissile ei läinud, põhjustas vastuvoolu ujudes enesele hulgaliselt ebameeldivusi. Uus mõtteviis seevastu nõuab sõna ja teo ühtsust, veendumustele vastavat tegutsemist ka igal üksikjuhul.

NLKP viimase aja dokumentides rõhutatakse vajadust saavutada murrang mõtteviisis. Jutt pole ainult majanduslikust mõtlemisest. Ettekandes teaduslik-praktilisel konverentsil «Arenenud sotsialismi täiustamine ja partei ideoloogiatöö NLKP Keskkomitee 1983. aasta juunipleenumi otsuste valguses» 10. detsembril 1984. aastal märkis M. Gorbatšov, et ületada on vaja mitte ainult majandusmõtte inertsi. Uuenemisprotsessi peab olema kaasatud ka ideoloogiline mõtlemine. Konverentsil öeldi, et tänapäeval peab kogu kaader oskama analüüsida ühiskondliku teaduse ja ideoloogia arengu aluseks olevaid sotsiaalseid ja majanduslikke reaalsusi ning suutma õigesti hinnata ühe või teise nähtuse tähtsust tema seoses ideoloogilise tegevusega (vt Nõukogude ühiskonna arengu aktuaalseid probleeme. Tln, 1985, lk 32—33). Uus mõtteviis peab olema terviklik, kompleksne ja seostatud. Majandus ei saa uueneda, kui me ühiskonnaelul teistes sfäärides jääme vanade šabloonide juurde.

Uus mõtteviis võimaldab orienteerida majandustegevust ümber intensiivarengu suunas. Juba nimetatud konverentsil viidati ka sellele, et majandusliku mõtte liig aeglane

revideerimine pidurdab intensiivistamise protsessi tervikuna. Nihked mõtteviisis on arengu kiirenemise vajalikuks tingimuseks, ilma milleta ei toimu ka teisi oodatud muutusi ühiskonnas ja majanduses. NLKP XXVII kongressi poliitilises ettekandes on rõhutatud, et «majandusmehhanismi igasugune utmine saab teatavasti alguse teadvuse ümberkujundamisest, mõtlemise ja praktika väljakujunenud stereotüüpidest loobumisest» (M. Gorbatšov. NLKP Keskkomitee poliitiline ettekanne NLKP XXVII kongressile. Tln, 1986, lk 44). Ja vastupidi: vana mõtteviisi kütked takistavad ühiskonnas küpsevate vastuolude õigeaegset väljaselgitamist ning nendest jagusaamist. Piduriteks on M. Gorbatšovi sõnusi nimelt «inertsus, konservatiivne mõtlemisviis, oskamatus või soovimatus muuta väljakujunenud töövorme» (Nõukogude ühiskonna..., lk 10).

Mõtteviisi muutusi käivitavad mehhanismid ühiskonnas nõuavad eraldi uurimist. Jaak Allik ironiseerib ühes artiklis, et «pole veel saanud täpsustavat instruksiooni uut moodi mõtlemise kohta». Kujutlusmängu jätkates võiks maalida satiirilisi pilte sellest, kuidas mööda ametkondlikku rada liigub ülalt alla direktiiv ut moodi mõelda; kuidas korraldatakse kampaaniaid selle tundmaõppimiseks ning kuidas ajakirjandus saab ülesande tutvustada nende inimeste häid kogemusi, kes eriti tublilt uut moodi mõtleavad. Nõnda on see ju aeg-ajalt toimunud...

Keelt teritades võiksime aga uuenemisprotsessi ainult kompromiteerida, andes pealegi relvad kätte nendele inimestele, kes muudatustesse ühiskonnas suhtuvad erilise poolehoiuga, kuna neil on niigi hea olla.

Vana mõtteviisi ei ripu õhus, tal on reaalsed kandjad. Need inimesed on alati mõelnud teatud kindlate kategooriate ringis, otsustanud teatud kindlal viisil ja kinni pidanud kindlast eelistuste hierarhiast. See on taganud neile edu ning kindlustanud vastavalt ka positsiooni ja prestiiži ühiskonnas. Harjunud mõtlemismallidest loobumine on neile väga raske, osale aga võimatu. Võib isegi juhtuda, et uus mõtteviis muutub valdavaks alles põlvkondade vahetusega. Max Planck väidab oma autobiograafias uut teaduslikku tõde võitvat mitte oponentide veenmise ja ümberkasvatamise teel, vaid pigem seeläbi, et vanadele ideedele truuks jäänud oponentid varem või hiljem surevad ning peale kasvab uus põlvkond, kes on juba harjunud maailma teisiti mõistma. Hiljem on Thomas Kuhn kasutanud sama mõtet oma kuulsas raamatus «Teadusrevolutsioonide struktuur» ja jõudnud järeldusele, et selline on teaduslike paradigmade vahetumise iseloomulik viis. «Vastupanu allikas on veendumuses,» kirjutab T. Kuhn, «et ka vana paradigma (s.o vanaviisi

toimimine — E. S.) lahendab lõppude lõpuks kõik probleemid.» (T. Kuhn. Структура научных революций. М., 1977, с. 199.) Ei ole põhimõtteliselt vahet, kas mõtteviisi vahetus toimub teaduses, majanduses või poliitikas. Ka Rooma Klubi, kes juba varsti kaks aastakümnet püüab leida võtit inimeste väärtuste ja normide ümberorienteerimiseks globaalsete ja perspektiivsete sihtide suunas, on hakanud kahtlema võimaluses muuta vanema põlvkonna eesmäärke ja hoiaku. Klubi uues tegevusprogrammis «Forum Humanum» peetakse õigemaks pühenduda uue põlvkonna kasvatamisele, mitte aga koolutada ja murda seisukohti, mis aastatega on kinnistunud. Raamatus «Sada lehekülge tulevikust» arutleb Rooma Klubi endine president Aurelio Peccei nii: «Võib-olla polegi see juhuslik kokkusattumus, et mitte ainult inimestel, vaid ka teistel liikidel toimuvad suuremad muutused üleminekul ühelt generatsioonilt teisele ning noored isendid on seejuures peaosas. Tõenäoliselt aitab ainult põlvkonna vahetus üle saada neist kultuurilistest ja moraalsetest väärtustest, mille üle inimkond muret tunneb» (A. Peccei. One hundred pages for the future. Reflections of the president of the Club of Rome. N. Y. — L., 1981, p. 179).

Põlvkondade vahetumine ei tähenda mõtteviisi automaatset uuenemist. Vana mõtteviis taastoodab end üsna edukalt ka noorte keskkonnas. Lokkav kantseliit isegi 16-aastase noortejuhi suus pole mingi haruldus. Komsomolinõupidamise režiiv koostab ta sama virtuooslikult nagu vanem põlvkond lavastab koosolekuid töökollektiivides. Kiiresti omandab noor verbaalse harjumuse kujutada asju ja nähtusi ühekülgsest ning seejuures optimistlikumas plaanis, kui selleks tegelikult põhjust on. Nendes noortes näevad vana mõtteviisi kandjad enestele ohutuid järglasi ning edutavad neid meelsasti ühiskonna võtmespetsioonidele.

Teiselt poolt pole põhjust arvata, nagu suhtuks kogu vanem põlvkond uutesse arusaamadesse umbusuga. Osa neist pole konservatiivseid mõttesuundi kunagi päriselt omaks tunnistanud ning asisteerib hea meelega noori uuenduste läbiviimisel.

Paljudes ühiskonnale elutähtsates struktuurides toimub praegu noorenemine. Võib aga arvata, et mitte kunagi ei jõua 40-50-aastaste vanusegrupp nendele positsioonidele, kus asub 60—70-aastaste põlvkond. Keskealisi (siis veel noori) oleks pidanud edutama kümnekond aastat tagasi, siis poleks ühiskonnas ilmselt ka tekkinud paigalseisu, mille all me nüüd kannatame. Nüüd on aga selle põlvkonna tegude aeg mööda lastud. Peatselt läheb neist mööda praeguste 20-aastaste vanusegrupp, kes suures osas on vaba eelarvamustest ning tabudest, mis kammitsevad

keskealisi. Kui noored õpivad valdama ka arvuteid ja võõrkeeli, siis võib nende põlvkonnale ennustada suurt tulevikku. Ühiskondlikud tingimused nende arenguks on soodsad.

Mõtteviisi vahetus pole sujuv ja voolujooneline protsess. Tuleb ette ka äärmuste vahel visklemist ning ootamatuid tagasipõrkeid. Juba on märgata teatud pettumust, et uuenemisprotsessid ühiskonnas ei kulge oodatud tempoga. Nähtavasti ei saada aru, et vanal mõtlemisviisil on oma tahtlikud ja tahtmatud kaitsjad. Uue mõtlemisviisi eest tuleb võidelda, kusjuures mitte eikellegimaal. NLKP Keskkomitee juures asuva Ühiskonnateaduste Akadeemia professor V. J. Kozlovski kirjutab: «Sotsialismi arenedes kandub positiivsete ja negatiivsete tendentside, klassihuvide võitlus üha rohkem klassisisesele ja isikulisele tasandile.» («Вопросы философии», 1984, № 8, c. 16).

Põhimõtted, millest uus lähtub, on kinnitatud partei otsustega ja praegu näib, et kõik on ühtviisi uue mõtteviisi poolt. See on aga illusioon. Seal, kus vanale mõõndusi tehakse, taastab ta kiiresti oma endised positsioonid. Mõõdunud aastal ajakirjas «Novõi Mir» ilmunud artiklis näitab Vassili Seljunin, kuidas pealtnäha loetavaid kõik partei otsuseid ettevõtete iseseisvuse suurendamise kohta, tegelikult aga on ministeeriumid ja ametkonnad võimelised ettevõtteid sedavõrd oma soovitude ja instruksioonide võrku mähkima (juhised selle kohta, kuidas olla iseseisev!), partei ja valitsuse otsuseid sedamoodi tõlgendama, et lubatud iseseisvusest ei jää peale sõnade suurt midagi järele. V. Seljunin toob näiteid, kuidas pealtnäha tühine klausel ametkondlikus instruksioonis muudab eimiskiks põhjanevad direktiivid (vt «Новый мир», 1985, № 8, c. 193 jm). Pärast aga parastatakse, et elu ei käi direktiivide järgi.

Ühes oma kõnes ütles M. Gorbatšov, et ikka veel annavad tunda katsed «suruda uusi nähtusi vananenud ettekujutuste Prokrustese süngi». Prokrustes oli kolektis, kes sobitas tema juurde sattunud rändureid süngi sel moel, et raius nende jalad lühemaks või tagus vasara abil pikemaks. Võrdlus Prokrustesega on tabav ja päevakohane. Ühiskonna uuenemisprotsess on alles algusjärgus, kuid juba praegu võib aimata karisid, millele tahaksid teda juhtida need, kes ikka veel püüavad uut asendada iluravi läbiteinud vanaga.

Uuenemisprotsessi sumbumine võib alata totaalse käigul ümberkasvamisega. Ajaloolise praktika seisukohalt oli õpetlik näha, kuidas mammonakogujad muutusid hetkega sotsiaalse õigluse eest võitlejateks, alkohoolikud said marukarsklasteks ning kõike-mõistvad head ülemused karmideks korra ja distsipliini nõudlejateks. Näiliselt on üleminek

uut moodi mõtlemisele sellega saavutatud. Keegi pole vastu, keegi pole ükskõikne, kõik on täis vaimustust. Põhimõtete muutumine on olnud sedavõrd kiire, et paljude inimeste suhtes tekib kahtlus, kas neil üldse ongi minigeid põhimõtteid või püütakse endast müüa just seda pilti, mis parajasti vastab aja vaimule. Et uuestisünd vabab tõestamist ning selle nimel kipuvad neofüüdid laskuma äärmustesse, kus uuenemise idee sageli isenda vastandiks muutub. (Äärmused on omaette põnev teema, millest tuleb pikemalt juttu kirjutise teises osas.) Esinemistes ja sõnavõttudes ollakse esialgu väga kriitilised, kuid kriitika avaldub põhiliselt üldiste suuniste kordamises negatiivsete tendentside hukkamõistu teemal. Kohalike oludega seotakse see üksikute näidete ning keelendi «ka meil esineb veel...» abil.

Mõne aja pärast hakatakse kritiseerima kriitikat ennast. Tunnustatakse ainult konstruktiivset kriitikat, mis pakub positiivseid lahendusi. Kõik muu kuulutatakse tühjaks kritikaanluseks. Käibele läheb ütlemine «Kritiseerijaid on palju, kuid keegi ei anna nõu, kuidas teha paremini». Viimane seisukoht on läbinisti demagoogiline. Süveneva ühiskondliku tööjaotuse tingimustes on paremini tegemise võimalused vastava ala spetsialistide käes, nende töö resultaadid aga mõjutavad kogu ühiskonda. Selleks et tunnistada toitu põhjakõrbenuks, pole sugugi vaja kokk olla ega ka osata paremini küpsetada. Tuleb lihtsalt seda toitu mäista ja oma arvamus öelda. Kui aga kokk seepeale küsib, kuidas paremini teha, siis on tal õigem oma amet maha panna.

Lõpuks püütakse negatiivsed probleemid sotsiaalsest mälestust kustutada, väidetakse, et kõik on neist niigi teadlikud, nad on juba saanud hukkamõistva hinnangu ning rohkem pole põhjust nende juures peatuda. Eriti iseloomulik oli niisugune lähenemisviis isikultuse teemade käsitlemisele.

Praegu on ühiskond uuenemisjärgus. Kiireneb majanduse areng, toimuvad kvalitaativsed nihked sootsiumis. Aga kuidas hoida ära negatiivsete nähtuste kordumist tulevikus, kui me nende eest üha uuesti ei hoiata — nii iseendid kui ka järgnevaid põlvkondi?

Avalikkus ja uus mõtteviis

Ühiskonna demokraatlik iseloom väljendub oluliselt avaliku arvamuse formeermises ning selle mõjus riiklikele otsustustele. Avaliku arvamuse mõjukusele kui demokraatia ühele nurgakivile on korduvalt viidanud ka marksismi klassikud. «Meie ei taha saladust,» ütles V. I. Lenin II ülevenemaalisel nõukogude kongressil, «meie tahame, et avalikus oleks alati oma maa avaliku

arvamuse kontrolli all» (V. I. Lenin. Teosed, 26. kd, lk 226).

Tänapäeval ühiskonna ees olevate keerukate sotsiaal-majanduslike ülesannete lahendamise nõuab efektiivselt töötavat juhtimisaparaati. Seda aga kindlustavad vaid spetsialistid-aparaaditöötajad, kes tehniliselt valmistavad ette funktsionaalses mõttes kõige efektiivsemad otsuste variandid. Sügavate teadmistega spetsialistidel on juhtimisaparaadis rohkesti eeliseid, võrreldes üheksakaheks koosseisuks võimuorganitesse valitud rahvaesindajatega. Lõpliku otsuse võtavad küll vastu rahvaesindajad, kuid teevad seda ikkagi nende variantide alusel, mida pakuvad spetsialistid.

NLKP XXVII kongressil nenditi, et «nõrgenenud on töörahva, nõukogude endi ja ühiskondlike organisatsioonide kontroll aparaadi töö üle» (NLKP Keskkomitee poliitiline ettekanne . . . , lk 66). Parteiorganid on valitud ja vastutavad partei liikmete ees; nõukogud on valitud ja aruandekohustuslikud valijate ees. Aparaaditöötajaid ministeeriumides, kohalikes nõukogudes, ametkondades ja ühiskondlikes organisatsioonides pole aga rahvas valinud ja järelikult ei vastuta nad tema ees isegi nominaalselt. Kaua aega oma kohal olnud keskmise taseme ametnik suudab mis tahes ettepaneku kohta tõestada, et see on väär või pole objektiivsetel põhjustel elluviidav, teritades ühtlasi keelt küsija (ettepaneku tegija) ebakompetentsuse üle. Erialateadmisteta inimestel aga samal ajal puudub võimalus otsustada aparaaditöötaja seisukohtade põhjendatuse üle. Kui tahetakse vältida teatud küsimuste arutamist avalikkuse ees, siis tuuakse põhjuseks rahvahulkade oskamatus orienteeruda ühe või teise eluvaldkonna juhtimise üksikasjades, vajadus ära hoida ebakompetentseid nõudmisi ja väärarvamusi. Selles mõttes on iseloomulik 26. veebruaril 1985. aastal «Edasis» avaldatud ülevaade väitlustest Vanemuise pargi rekonstrueerimise ümber, kus asjatundjatelt kõlasid mõtted: «Loomulikult peab linnas puid kasvama, aga kus, mis nimelt ja mismoodi, seda teab ainult arhitekt»; «projekti kritiseerivad sellised inimesed, kes seda projekti pole oma silmaga näinudki»; (projekti kritiseerinud) «kirjutiste autorite hulgas pole olnud spetsialiste, asjatundjaks kipuvad teiste alade inimesed». Näide on toodud arhitektide ja projekteerijate töömailt, autor ei taha neid aga sugugi esile tõsta, sest sama hästi võiks jutt olla ka teiste valdkondade esindajatest. Kõik nad on ära hellitatud ettekujutustega oma puutumusest ning suhtuvad väga valulikult avalikkuse «ebakompetentsesse» kriitikasse.

Juhtimise taandamine kompetentsusele nõrgestab kontrolli altpoolt (halvemal juhul

väljastab selle) ning piirab nii arutlus- kui ka arvamisvabadust. Arutlusvabadus tähendab seda, et igaüks võib oma arvamuse ning hinnangu välja öelda, sõltumata teadmiste sügavusest vaieldavas valdkonnas. Arvamuse vastandamine teadmistele sünnitab inimestes apaatiat, tekitab neis ettekujutuse üksikisiku tähtsusetusest. Sellega loobuvad inimesed otsustamast iseenele saatuse üle. Tekivad täisealised lapsed, kes tunnevad end olevat võõrastes kätes, aga peavad seda täiesti loomulikuks ja vastuvõetavaks. Nad võõristavad ühiskonna keerulist hierarhilist organisatsiooni (mis koosneb samasugustest inimestest nagu nad ise) ning teaduslikul alusel juhtimist (mis sageli osutub spetsiifilise sõnavara tavaliseks demagoogiaks). Mõtte lõpetuseks sobib hästi Immanuel Kanti arutlus: «Alaealisus on võimetus kasutada oma aru ilma võõra juhatuseta. Alaealisus omaenda süü tõttu ei tulene mitte vähesest arukusest, vaid otsustavuse ja mehisuse puudumisest kasutada oma mõistust ilma kõrvalt talutamiseta» (И. Кант. Ответ на вопрос: что такое просвещение. — Сочинения, т. 6. М., 1966, с. 27).

Kuigi viimasel ajal on selles suhtes jõupingutusi tehtud, puudub meil ikka veel tegus avalik aramus. Rahva hulgas liikuvad arvamused on võrdlemisi ebakindlad ning kõiguvad ühest äärmusest teise. Äärmiselt tundlikud ollakse igasuguste kuulujuttude suhtes, mis inimeste seisukohti võivad kergesti muuta. Arvamuste suur sõltuvus kuulujuttudest ongi indikaatoriks, mis viitab massiteaduse arenematussele. Sageli on need arvamused tõepoolest ebakompetentsed, kuid see ei tulene mitte üleaaruse informatsiooni levikust (mida sel juhul tuleks veelgi karmimalt hoida ametkondade raames), vaid objektiivse täieliku ja operatiivse informatsiooni vähesusest. Seetõttu lähtutakse otsustustes kuulujuttudest ning need otsused avaldavad mõju ka inimeste suhtumistele. Teine võimalus on üldse mitte otsustada (ja jätta kõik spetsialistide hooleks), kuna inimene, kes arutatava asja kohta vähe teab, ei saa olla ka selle poolt ega ka vastu.

Väga õpetlikud on seitsmekümnendate aastate lõpul Smolenski ja Tomski ettevõtete tööliste hulgas NSV Liidu TA Riigi ja Õiguse Instituudi poolt läbiviidud uurimuse tulemused (vt selle kohta: Трудовые коллективы в системе советской социалистической демократии. М., 1979, с. 164—167). Uurimus näitas, et töökollektiivide osavõtt ettevõtte asjade otsustamisest on minimaalne. Kõigepealt selgitati, kuid võrd sõltub kollektiivist juhtide positsioon ettevõttes. Sotsioloogid küsisid: «Kui kerkib küsimus vajadusest vabastada ametikohalt keegi tehase või tsehhi juhtidest, siis millisel määral see otsus

sõltub Teist?» Töölised vastasid järgmiselt: 5% — põhiliselt sõltub minust; 10% — osaliselt sõltub; 25% — põhiliselt ei sõltu; 60% — üldse ei sõltu. Uurimusest tuleb välja, et töölistel on põhimõttelisi ja põhjendatud ettepanekuid nii tootmise olukorra kui ka sotsiaal-kultuuriliste tingimuste parandamise kohta. Järgmise küsimusega tahetigi teada, kuivõrd arvestab administratsioon töötajate ettepanekuid ja kriitikat ettevõtte töö kohta. 53% küsitletuist jättis vastuse võlgu või väitis, et nende ettepanekutega põhiliselt (üldse) ei arvestata. Küsimusele, kas juhtide töös on toimunud mingeid muudatusi töölise ettepanekute ja arvamuste mõjul, väitis vastuses 60% töölisest, et erilisi muudatusi pole olnud, või kui, siis ainult mõningates küsimustes. Põhimõtteliselt juhtkond küll tunnistas tehtud märkusi, kuid ainult väikest osa neist arvestatakse juhtide praktilises tegevuses. Selle tulemusena langeb töölise huvi oma arvamuse väljendamise vastu. Neid töölisi, kes kartsid avalikkuse ees kriitiliselt esineda, oli võrdlemisi vähe (7%). Ka ei ole õige arvata, nagu ei pakuks koosolekul arutatavad küsimused töölisele huvi. Oma seisukohad on neil olemas ning vaid 17% küsitletutest põhjendas oma vaikimist koosolekul sellega, et «teised ütlesid ka minu arvamuse välja». Kolmandik küsitletuist seletas oma keeldumist avalikust esinemisest nii esinemiskogemuste puudumisega kui ka sellega, et koosolekute ja nõupidamiste tulemusena midagi reaalselt ei muutu. Näited kõnelevad töölise avaliku esinemise praktika vähesusest, koosolekute üleorganiseeritusest ning piisava informatsiooni puudumisest oma ettevõtte, selle administratsiooni ning ühiskondlike organisatsioonide töö kohta. Kui nõnda troostitu on pilt ettevõtte tasandil, kus juht asub töölisele võrdlemisi lähedal, mida siis veel rääkida avalikkuse mõjust linna ja regiooni probleemidele.

Viimasel ajal on hakatud rõhutama avaliku arvamuse süstemaatilise uurimise vajalikkust. Asi ei saa olla aga ainult avalikkuse seisukohtade uurimises, kusjuures spetsialistidele jääb õigus neist kõige õigemad välja valida ning ellu viia. Avalikkusele tuleb anda õigus otsustada. Referendumeid on vaja mitte ainult üldist huvi pakkuvates, vaid ka kohaliku tähtsusega küsimustes. Mis oleks loomulikum kui korraldada küsitlused Tallinas Süda tänava läbimurde või Tartus Riia maantee laienduse suhtes (kusjuures kõrgema koefitsiendiga hinnatakse nende inimeste arvamust, kes selles piirkonnas elavad). Loomulikult eeldaks see diskussiooni, vastakate seisukohtade esitamist ning põhjalikku argumenteerimist massiteabevahendites, et inimestel oleksid selged valiku alternatiivid. Ja kui küsitlus annab teistsugused tulemused

võrreldes spetsialistide ettepanekutega, siis tuleb mõistagi plaanid katki jätta ning eeltöödeks kulutatud rahad tuulde kirjutada. Projekti autorid aga peaks siis tunnustama ebaseadepäraseks, kuna nad heade spetsialistidena arvestasid küll tööde majanduslikku, ökoloogilist ja tehnilist sihipärasust ning ka juhtide soovitusi, ei võtnud aga arvesse avalikkuse seisukohta, mis peab olema määrav.

Oletame korra, et avalikkus võttis (hoolimata kõigist spetsialistide hoiatustest ja vastuväidetest) omaks seisukoha, mis pole õige. Kannatavad selle all inimesed ise ning neil pole põhjust kellelegi etteheiteid teha. Nende vahendid lähevad kaotsi (sest pole ju riiklik eelarve midagi muud kui tsentraliseeritud rahva raha), tööd tehakse asjata ning vajadused jäävad rahuldamata. Aga ainult nõnda õpibki iga inimene oma arvamuse eest vastutama, ühiskonna probleeme uurima ning nendesse aktiivsemalt suhtuma.

Arvamuse ja teadmise dilemma, millest eespool oli juttu, nõuab juhtimise sotsiaalse ja tehnilise külje piiritlemist. Sotsiaalsed aspektid vajavad avalikkuse seisukohavõttu, tehnilised küsimused lahendavad aga spetsialistid, kes täidavad teeninduslikke funktsioone. See aga, milline ettekujuvus oma rollist ühiskonnas on spetsialistidel-aparaaditöötajatel, sõltub oluliselt avalikkuse asendist nende suhtes. Kui nad tegutsevad avalikkuse kontrolli all, siis ei pea nad ka oma kohta mingite eriliste sotsiaalsete privileegidega seotuks, ning kui mõned neist püüavadki mingeid eeliseid omandada, vahetatakse nad kohe välja.

Historistlikku lähenemist nõuavad ka mõned ettekujuvused juhtimistegevuse keerukusest ning komplitseeritusest. Meie oma riigi ajalugu näitab, et võimu enese kätte võtnud rahvas suudab seda ka teostada. Administratiivses ja majanduslikus tegevuses pole midagi üleloomulikku, mida võib usaldada ainult väljaõpetatute kastele. Asjad, mille üle vaieldakse, on ju võrdlemisi lihtsad, ainult kõrvalevõimalike protseduurireeglite, instruksioonide ja korraldustega võimatult keeruliseks aetud. Inimestel hakkab kujunema arusaam, et nii mõndagi on lihtsam ise ära teha kui usaldada selleks seatud ametiasutusi. Vajalike tööde teostamiseks kujunevad ajutised informaalised grupid, mille liikmed tegelevad ka organiseerimise, varustuse ja arvestuse küsimustega (nt garaažikooperatiivide ehitamine Lasnamäel jms).

Ametiasutustel pole midagi selle vastu, kui keegi nende töö iseorganiseerimise või abistamise korras ära teeb. Vahepeal see näiski reegliski kujunevat. Markantne näide pärineb Balti Raudtee Eesti Raudteekonna ülema asetäitja vastusest «Noorte Häälele» selle kohta, miks rongid on rüüpsed. Kõrge ametnik

arvab, et «kõik sõltub ju sõitjatest, et vagu- nites oleks puhtus, ei lõhutaks uksti ja aknaid». Mulle meenus seepeale üks aastaid tagasi tehtud reis Siberi raudteel, kus meie grupi tüdrukud pesid aknaid ja lükkasid puhtaks ka vaguni põranda; poisid kütsid ahju, paran- dasid pinke, uksti ja muud raudtee logisevat vara, milleks meile lahkesti ka mõned töö- riistad leiti. Aeg-ajalt aga ilmus kusagilt välja ka vagunisaatja ja kiitis: «Ah, kakie võ molotsõ!»

Nõnda jätkates elaksime peatselt taas naturaalmajanduse tingimustes. Mis saaks siis aga tööviljakusest, mille kasv eeldab ühis- kondliku tööjaotuse edasist süvendamist? See on murelik küsimus, ning ma arvan, et M. Gorbatšovi poolt väljaöeldud mõte, et igaüks peab oma tööd tegema, on õigusega viimastel aastatel üks populaarsemaid ning enam tsiteeritumaid parteilisi direktiive. Äärmine võim- alus on laiali saata need asutused, kes ei suuda täita neile ühiskondliku tööjaotusega määratud ülesandeid, nende ülalpidamiskuludest aga finantseerida neidsamu isetege- vuslikke grupe, kelle töö annab tõhusamaid tulemusi.

Vähest tähelepanu avalikule arvamusele põhjendab akadeemik T. Zaslavskaja sellise mõtteviisiga, mis tõmbab range piiri juhtijate ja juhitavate, aktiivse ning passiivse elemendi vahele ühiskonnas. T. Zaslavskaja arutleb nii: «Ühiskondlikus teadvuses on veel tugev stereotüüp, mis vaatleb inimest esmajoones kui tootmise funktsioneerimise ja arengu tingimust. Seda väljendab ka mõiste «tööjõu- ressursid». Inimeste käsitlemine tööjõures- surssidena võrdsustab neid tootmise niisuguste materiaal-tehniliste faktoritega, nagu seda on tehnika, tooraine ja energia. Sellise lähe- nemisviisi puhul pole inimesed mitte töö ja majandustegevuse teadlikud subjektid, vaid juhtimise objektid. Ressursid on juba oma olemuselt passiivsed: nad ei sea isiklike ees- märke, neil puuduvad eripärased vajadused ja huvid, neile pole omased initsiatiiv ega ka eesmärgistatud tegevus. Vastupidi, neid «formeerib», «jaotab» ja «kasutab» keegi teine, lähtudes nende suhtes välistest ühis- kondlikest huvidest» (vt «ЭКО» 1986, № 3, c. 10—11). Muutused taolistes arusaamades on meie edasiminekü eeldus ja tingimus. Sellele aktsenteeris NLKP XXVII kongres-

sil meie tähelepanu ka M. Gorbatšov, näi- dates, et «sotsialistlikus ühiskonnas, eriti praegustes tingimustes, ei saa juhtimine olla professionaalide kitsa ringi privileeg. Me te- me mitte ainult teooriast, vaid ka omaenda aastatepikkusest praktikast, et sotsialistlik kord areneb edukalt vaid siis, kui rahvas ise tegelikult juhib oma asju» (NLKP KK poliitiline ettekanne, lk 63).

Praegustes tingimustes on omavalitsus eriti tähtis. Esiteks, on liiga suur eksimise risk. Otsustusi, kuivõrd need puudutavad meist igaüht, ei saa jätta ainult juhtide ja spetsialistide hooleks. Kujutlustega ohutust aatomienergeetikast juba laskime end spetsialistide poolt uinutada.

Teiseks, ehkki see kõlab paradoksaal- selt, on spetsialistid tänapäeval üha vähem asjatundjad. Spetsialisti eruditsioon tugineb oma eriala põhjalikule tundmisele. Elu pole aga liigendatud nii nagu meie teadmine tema kohta. Enamik tänapäeva muresid sünnib erinevate teadmiste liitekohtades, millest ka spetsialistid teavad vähe. Seetõttu polegi sageli võimalik panna kedagi neist eksimuste eest vastutama: igaüks suudab tõestada, et juhtunu kuulub kellegi teise pädevusse.

Kolmandaks, võidakse teha väga ratsio- naalseid ja teaduslikult põhjendatud arengu- plaane, aga kõik jääb paberile, kui inimesed ei näe neis konkreetseid lahendusi oma iga- päevamuredele. Muidugi võib sundida ja ka- ristada, aga nagu vaja hakatakse tööle alles siis, kui isiklikud huvid on ühitatud ühis- kondlikega (isiklikud huvid on ju ka ühis- kondlikud huvid, kuna ainult konkreetsetest inimestest ühiskond koosnebki), kui «rahva» tagant ilmuvad välja inimesed, kes ise juhi- vad ning otsustavad sotsialistliku riikluse raames oma asju.

Avalikkuse probleem on praegu üleliidu- lise tähelepanu orbiidis. Teravalt on üles tõstetud küsimused «avalikkuse ja selle regle- menteeritus», «avalikkuse kamuflaaz» ning «avalikkus ja tõde». Tõde õppetund, millest oli juttu NLKP XXVII kongressil, hakkab andma esimesi tulemusi. Õigus oli Paul- Eerik Rummol, kui ta oma luuletuses kirjutas:

«Üheksakümmend üheksa protsenti tõest on vale kõik sada või mitte midagi».

TÖNIS ARRO

MÄNG JA KUNST

Mäng osaleb igas loomeaktis.

Oma osa on alati ka töö, tehnikal.

Mäng ja töö on vastandid, mille ühtsuses sünnib kunst, Kumb on tähtsam, kumbast alustada näiteks kunstiõpetuses? Kumb ohverdada, kummale keskenduda, kui mõlemale korraga aega ja ruumi ei jätku? Vastus saab olla vaid üks — tähtsam on mäng, ilma mänguta pole kunsti. «Alguses oli mäng. Taotlege kõigepealt mängu ja kõike muud antakse teile peale.»

*

Kultuur oli algselt mänguline.

Traditsionaalsetes kultuurides on kogu elu tihedalt religiooniga põimunud. Mäng on rituaali teenistuses, samuti kunst, mis mängust algselt eristamatu.

Vaatleme lähemalt ühte kujuteldavat jahirituaali. Enne jahileminekut mängiti see läbi. Mänguline tegevus oli pärisjahi sarnane ja siiski piisavalt erinev, et neid mitte segi ajada. Olid mängulised rollid — keegi mängis looma, teised jahimehi. Mängijad samastasid end rollidega ja siiski teadsid, et see kõik on «vaid mäng». Läänuks see meelest, oleks jahilooma kehastaja tapetud mitte sümboolselt, vaid päriselt.

Tavaliselt seisib rituaalne mängumaailm muudest toimingutest eraldi nii ajas kui ruumis. Mänguilmas kehtisid omad reeglid, elus omad.

Mängule on tunnuslik lõppemine iseendas, tegevusest väljaspool seisvate eesmärkide puudumine ning osalemise vabatahtlikkus. Rituaal pole nende tunnuste poolest mäng, kuna ta eesmärk on kaugeleulatuv ja need toimingud hädatarvilikud selleks, et päike tõuseks või vili kasvaks. Mängu võib seega nimetada rituaali osaks. Jahirituaalis mängiti maha jahi kulg ja looma sümboolne tapmine. Võimalik, et seejuures õpiti paremini oma tegevusi kooskõlastama, harjutati. Sellest oli aga ilmselt tähtsam sümboolse akti usutav üleloomulik mõju jahi edukusele. Poleks mõistlik oma tarkusega asjale lähenedes öelda, et see mõju tegelikult puudus — traditsionaalkultuuri liikme jaoks polnud rituaal ja selle mõju vähem tõsine või reaalne kui jaht ise.

Rituaalis pealtvaatajaid pole, on vaid osalejad. Mänguliste toimingute kaudu saadakse osa kosmilistest või teispoolsuse —

vaimumaailma sündmustest. Rituaalne mängumaailm on omaette reaalsus siin- ja sealpoolsuse vahel. Kuna pealtvaatajaid polnud, ei pandud ka rõhku sellele, et teha «ilusti», vaatamise-kuulamise jaoks. Tähtis oli sisu, süvenemine, mitte esitus. Ajapikku esitusvõi esteetiline funktsioon muidugi lisandus, saades eriti oluliseks iseseisvate teatrietenduste, kontsertide ja kunstinäituste tekkest peale. Sestpeale võib rääkida kunstist lahus mängust ja rituaalist. Kunsti kultuslik sisu taandus, kuni ununes hoopis. Esitusfunktsiooni esiletõusuga hakkas kasvama tehnilise meisterlikkuse osatähtsus.

Mängu seos kunstiga siiski ei kadunud. Kunstiloomes protsess on osaliselt mänguline. Tehnika ja töö üha suurema ületähtsustamise tõttu jääb mäng paraku üha enam tagaplaanile.

Milleks mängu kunstis vaja on? Sellele küsimusele vastamiseks vaatame, miks mäng üldse olemas on.

*

Üks esimesi katseid mängule otstarvet leida seostas selle nn «jõudude ülejäägiga». Selle seisukoha järgi hakkab loom või inimene mängima siis, kui tal jõudu «tõsisest tegevusest» — tööst või toiduotsimisest — üle jääb. Kontseptsioon ei kannata tegelikult kriitikat — siia alla ei mahu poolnäljas mängiv primitiivne ühiskond ega end tööga tappev «organisatsiooniinimene» healoluühiskonnas. Nimetamist väärib see seisukoht kui väärtushinnangu peegeldaja. Mäng ja töö on siin seatud niisugusesse vahekorda, nagu nad uurija meelest olema peaksid, põhjusena pole aga nähtud muud kui liigset energiat, mida pole kuhugi panna.

Teatavasti mängivad loomadki ja kõrge- mad loomad veel teistest enam — seega peab mäng olema liigi või isendi säilimise seisukohalt oluline, tema kohastumisele kaasa aitama. Esimesel pilgul on sellist seost raske leida, näib hoopis, et Nuff-Nuff ja Niff-Niff säilivad tänu töökale vennale Naff-Naffile. Lähemal vaatlusel ilmneb siiski, et metsas mänginud ja ringijooksunud põrsakesed pidid küllap hästi tundma kõiki teid ja radu, teadma seene- ja marjakohti jne.

Ka laps õpib mängides ümbritsevat tunda, saab teada, et mõned asjad on kõvad ja teised pehmed, kolmandad purunevad kukku-

des klirinal. Need kogemused on keskkonnaga kohanemisel kindlasti abiks. Veel olulisem on aga asjaolu, et mängus leiavad arenemisvõimaluse needki omadused ja oskused, mida praegu ja siin üldse vaja ei lähe, mis aga kunagi ja kuskil oluliseks võivad osutuda. Mängus kogemusi omandades areneb ka käitumist juhtiv programm — intellekt.

Inimese eellane mängis kivide ja puutükidega, õppis tundma nende omadusi ja mõju teistele asjadele, hakkas märkama seost asjade ja keskkonna muutuste vahel. See võimaldas hakata neid tööriistadena kasutama. Kriitiline muutus oli seotud tunnetuse kvalitatiivselt uue tasemega, mitte käelaba arengu või liigutusliku vilumusega. Inimese esimene loov akt, pealegi murranguline inimeseks saamisel, oli siisis seotud mänguga, mängust välja kasvanud. Mäng esines siin tunnetusvahendina, tegevusliku kontekstina, mille sees sai võimalikuks materjali sedavõrd põhjalik tundmaõppimine, et sündida sai midagi nii põhimõtteliselt uut.

Ka lapse looming kasvab välja mängust.

Mängus teeb laps mitmesuguseid avastusi. Asju tundma õppides leiab ta neile uusi kasutamisevõimalusi, loob eraldiseisvate nähtuste vahele seniolematuid seoseid, fantaseerib. Keskkonna tundmaõppimisele suunatud praktiline mäng läheb mingil hetkel üle loovmänguks. Pliiatsit teatud viisil paberiga ühendades saab tekitada jooni. Jooni tihedalt üksteise kõrvale vedades tekivad pinnad. Seda kõike saab teha mujalgi peale paberi — need on lapse avastused. Sirgeldab pliiatsiga, öeldakse. Siis aga — joonistas pildil! See on juba looming, laps tegi midagi, mida varem olemas ei olnud ja mida ta ka teistele näitab. Varasem oli mäng, see ei vajanud vaatajat, kui, siis ainult kaasmängijat. Kui nüüd lapse joonistused teistelegi peale vanemate ja sugulaste rõõmu pakuvad, öeldakse, et tegemist on kunstiga.

Looming kasvab välja mängulisest keskkonnauurimisest. Lapse keskkonda kuuluvad ka ümbritsevad inimesed, täiskasvanud ja nende tegevus, milles laps otseselt osaleda ei saa. Tunnetada võib ta seda täiskasvanute maailma läbi rollimängude, mis eelkoolieas valdavaks muutuvad. Ka rollimäng ei vaja algselt pealtvaatajat, täiskasvanu juuresolek võib mängu rikkuda. Hiljem areneb ka rollimängust välja etendamine nagu sirgeldamisest joonistamine.

Traditsionaalkultuurides, kus lapse ja täiskasvanu maailm oluliselt ei erine, lapsed selliseid rollimänge eriti ei mängi. Täiskasvanute tegevuses saavad nad osaleda otseselt. Lapsed mängivad neis kultuurides vähem ja neidsamu mängu mis täiskasvanudki. Ka siin on mäng tee reaalsuse kättesaamatute

osade tunnetamiseks. Rituaalse mängu kaudu on võimalik osaleda sealpoolsetes või kosmilistes sündmustes. Ka siin kasvab looming välja mängulisest tegevusest.

Mäng on tunnetusvahend, võiks kokkuvõtlikult öelda.

*

Kunst nagu mängki on teise reaalsuse loomine. Ainult jumal võib luua mittemillestki, inimese looming on alati kuidagi (elamuste, kogemuste, nägemuste vms kaudu) tegelikkusega seotud. Nende elementidega mängides võib jõuda millegi uueni. Mäng on loomingu tunnetusliku komponendi teenistuses. Oma hämaravõitu tunnetus tuleb aga viia teistele vastuvõetavasse vormi, alles siis, kui sisu on edasi antud ja kellegi poolt osaliselt ka vastu võetud, on kunstiprotsess täielik. See on kunstilooke kommunikatiivne külg, milles töö koht on küllalt oluline. Töö eeldab tehnilist ettevalmistust, mida sageli professionaalsuseks nimetatakse.

Ajaliselt pole tehnika ja mäng kunstiloomes nii eraldiseisvad. Sisu ja väljenduse põhjuslikud seosed on kunstis mitmepidised. Mäng väljendusvahenditega võib viia uutele sisulistele kvaliteetidele. Ilma mänguta, kui järele jääb vaid puhas orientatsioon produktile koos tehnilise meisterlikkusega, võib saavutada küll väga «professionaalse» tulemuse... see saab aga olla vaid käsitöö või kommerts... Mõlemad on ju tehtud õigesti, täpselt «nagu vaja». Täiesti uudne loov lahendus ei saagi «õige» olla, kuna sobivad kriteeriumid selliseks hinnanguks puuduvad. Põhimõtteliselt uue jaoks puuduvad ka meetodid ja geniaalne looja on seetõttu mingil määral ikka diletant, algaja.

Tõelise loomingu lähtepunkti on mäng, tunnetus. Ilma selleta ei olegi ju midagi väljendada. Virtuosooslik esitus võib olla sisutu, elutu. Selgemalt tuleb see esile teatri- ja interpretatsioonikunsti puhul, kus loomingu produkt ja protsess ajalisel kokku langevad. Näitleja juures on kohe tabatav, kas tal on ka tehnika «taga» midagi või moonutab ta niisama nägu ja saab kätega õhku... Tundub, et vastupidine pole võimalik — kui sees midagi on, küll see siis välja paistab, vähemalt lähedalt vaadates. Mängivat näitlejat ongi muide lähedalt huvitavam vaadata, näitlejatehnik on aga ainult kaugel talutav. Igal juhul on väljenduse järeleesitamine n-ö tehniline küsimus, mis on suhteliselt lihtsalt lahendatav. Kui aga sisemine impulss puudub, ei aita tehnika karvavõrdki.

Siit tuleneb oluline järeldus kunstiopetuse jaoks. Kuna looming pärineb mängust, peaks kunstiopetuski sedapidi käima. See oleks loomulik tee. Mängus saab arendada loovat tunnetust, tehnikat ja tööga võib selle sum-

mutada. Tehnika on vahend, mis loomulikult peaks eesmärgile alluma, käima selle järel, mitte eel. Kui loojal on midagi väljendada, otsib ja leiab ta ka vahendid ning talub kergelt ränka tööd, mida selleks tuleb teha. Kui alustada tööst, taandub mäng, loomingu tunnetuslik komponent jääb kängu, ja kui õppur niikaua üldse vastu peab, pole tal tehnilise meisterlikkuse saavutamise järel enam midagi väljendada. Jääb vaid eksponeerida oma «taset». Lapse jaoks on mäng põhitegevus, töö (õppimine) väljast peale sunnitud. Õpetades kunsti samamoodi nagu teadust peletatakse selle juurest minema lapsed või vähemalt nende loovus. Järele jääb töö, mis tänapäeva asjalikus ühiskonnas ongi rohkem hinnas kui miski muu.

*

Traditsionaalne ühiskond lubas endale paar korda aastas Suurt Mängu kõigi ühiskonnaliikmete osavõtul. Sel ajal ei kehtinud täie rangusega kultuuri tabud, lubatud oli teatud piires välja elada muul ajal rangelt kammitsetud tunge. Sellised pidustuste perioodid, millest karneval meile kõige lähemal, aitasid säilitada ühiskonna stabiilsust muul ajal. Inimeste vajadus teistsuguse reaalsuse ja

teadvusseisundi järele leidis legaalse väljenduse teatud kindlal perioodil, alludes selliselt reeglitele ja kontrollile. Tänapäeva tõsine industriaalühiskond endale sellist kergemeelsust ei luba ja on ilma ventiilist, mille kaudu maha laadida üha kasvavaid pingeid. Alkoholism ja mitmesugused psüühilised haigused on vaid üks näide probleemidest, mida see kaasa toob. Hinnas on eelkõige saavutus, töö. Mäng on kõrvale jäetud kui ebatõsine või tarbetu. Saavutustele orienteerudes on muidugi mõndagi saavutatud, näiteks pikenenud keskmine eluiga, mis võimaldab veelgi rohkem korda saata, veel rohkem töötada. Mänguks jõudu «üle ei jää», mängivad veel vaid laps ja kunstnik, esimese kohta öeldakse vabandavalt, et mäng ongi tema töö, teist ei võeta lihtsalt tõsiselt. Ka nendes viimastes pelgupaikades ei saa mäng end kindlalt tunda. Lapsed sunnitakse varem kooli, kus õigete teadmiste ja käitumise kõrvalt loovusele ruumi ei jää — mänguaga aga lüheneb... Ka kunstis ja kunstõpetuses on tehnika esiplaanil, isegi harrastuskunstist ei lähe töö peale tung mööda.

Kas tõesti võidab lõplikult asjalikkus, kas tõesti jääb ainsaks võimaluseks töö kui «füüsiliste ja vaimsete jõudude mäng»? «Oh ulmalu, puhast mänglevust...»

LEHTE HAINSAU

AEG KÕNELDA, AEG KIRJUTADA

NSV Liidu kirjanike VIII kongressi kaleidoskoop. Moskva, Kreml, 24.—28. juuni 1986.

Rohi tõuseb kas või läbi kivi, leides selles lõhed. Meie ei taha olla nagu rohi ja otsida pragusid.

Pavlo Zagrebelnõi
(Ukraina kirjanike IX kongressi
üldettekandest. Kiiev, juuni 1986.)

I

Enne kokkusaamist Kremlis pidasid kõik viisteist liiduvabariiki oma pealinnades kirjanike vabariiklikud kokkutulekud. Gruusia kirjanikud käisid oma X kongressil, number väiksema kongressi kuulasid ära usbeki, turkmeeni, tadžiki, läti, kasahhi, valgevene, eesti, armeenia ja ukraina kirjanikud, VIII kongress toimus Kirgiisias, Leedus ja Aserbaidžaanis, VII oli Moldaavias ja Vene NFSV kongressi järjekorranumber oli VI.

Usbeki NSV, Turkmeeni NSV ja Vene NFSV kirjanikud tulid oma kongressidega toime enne NLKP XXVII kongressi, teised pärast seda. Vabariiklike kongresside üldtekkannete venekeelseid tõlkeid lugedes (seda materjali on 518 lehekülge) kujuneb vääraratu mulje, et midagi on üleliidulises õhus tikus põhjalikult muutunud. Esimene kongress (Usbeki) peeti oktoobris 1985, viimased (Kirgiisi ja Ukraina) juulis 1986. Kaheksa kuuga oli ühiskondlik kliima paranenud sedavõrd avameelsemaks, et Usbeki NSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees Ulmas Umarbekov, kes pidas vabariigi kongressil traditsiooniliselt igava aruandekõne, ütles üleliidulisel kongressil üpris tähtsaid asju. Ta ütles muu hulgas nõnda: «Kõik, mis on toimunud Usbekistanis — sotsialistliku seaduslikkuse jäme rikkumine, riisumine ja altkäemaks, ülemaat ohjeldamatu kiitmine, mida toetas vabariigi endine juhtkond —

kõik see ei võinud jätta kirjandusele negatiivset mõju avaldamata. Ja selle eest kanname meie, kirjanikud, vastutust.» Ja veel ütles Umarbekov: «On kibe, et just need kriitikud, kes olid reetnud eetika, täna teistest valjemini räägivad moraalse puhatumise ja järsu pöörde vajalikkusest, õpetavad kirjanikele printsiipiaalsust ja äraostmatust ega tunnista milleski oma vigu.» Usbeki kirjanike kongressil seevastu oli piirdunud Umarbekovi (enese) kriitiline jutt kirjanike liiduga: vahel ei ole olnud avalikkust asjade ajamisel, vaja on luua loominguline õhkkond, tuleb hävitada klikivaim kirjanike grupeeringute vahel. Avaramast taustast mitte sõna. (Mis muidugi ei tähenda, nagu poleks usbekkide kongressil ühiskonna analüüsi üldse tehtud.) Kummati näitab kirjanike esimese ametniku aruandekõne häälestus, kui julgeks soovitakse üldse minna. Eriti kui see jääb ainukeseks ettekandeks, kui žanriülevaateid ei esitatagi, nagu mitmes liiduvabariigis pruugiks.

Umbes pooled liiduvabariigid olid oma üldettekande üles ehitanud kirjanduse temaatilisele jaotamisele. On tunnuslik, et niisugune tekst on sageli täis hüüumärke, küsimärke aga leidub vähe, needki rohkem reetoorilised. Ilukirjandus taandatakse tarbekirjanduse ja publitsistika rolli ning pannakse talle päevavajaduste päitsed pähe. Mõned näited. Ulmas Umarbekov (Usbekistan) ja Kurbandurõ Kurbansahatov (Turkmeenia) kurtisid, et ateistlikke romaane on ikka veel vähe ja ei piisa vabrikuraamatuid. Džolon Mamõtov (Kirgiisia) ütles: «Vennasrahvad töötavad tööstustemaga, meil eredad lõuendid seni puuduvad.» Kurbansahatov kritiseeris turkmeeni kirjandust: «Tööliklassi teema on kõige tähtsam, aga meil on külaproosa esikohal.» Külaproosast kõneldi mõne vabariigi kongressil häbelikult nagu vallasloaest, kes nüüdsel ajal tohib küll olla, aga parem, kui teda ei oleks. Sergei Mihhalkov Vene NFSV kongressil: «Ikka paljundatakse patriarhaalseid külaeitesid ja -taatisid ega märgata novaatorlikke traktoriste.» Maksim Tank pani Valgevene kongressil külaproosa koguni jutumärkidesse (vist kui ebaseadusliku termini). Kurbansahatov sõitles turkmeeni kirjanikke selle eest, et ere sõna pole kaasa aidanud koolilõpetajate suunamisele töölisteks. NSVL Kirjanike Liidu I sekretär Georgi Markov ütles aruandekõnes kirjanike üleliidulisele kongressile: «Kas meie, kõikide kunstiliikide esindajad, pole otseselt vastutavad kõige häiriva eest, mis perekonnaelus aset leiab? — — — Kas me kirjutame palju tugeva perekonna rõõmudest? Vähe! Kuid tegelikkuses pole ainult õnnetud ja ebakindlad perekonnad, pole ainuüksi lahutused ja lahkuminekid, vaid on ka õnnelikke, teatava määranu musterperekondi.»

Võib ju olla, et üks kui teine juhtivtöötaja loodab kirjandust rakendada oma päevapoliitilise koorma ette, kuid on raske taibata, miks kirjanikud ise selle au peale nii kangesti kipuvad. «Kirjandus on sõltumatu, kirjanik on suveräänne,» ütles Lennart Meri Eesti kirjanike IX kongressil.

Mitme rahva kongressil meenutati Puškini ütlust raamatu osast ilu ja headuse kasvatamisel. Et juba järgmises lauses üllatada kuulajat mõne sõjaterminiga. *Vene NFSV kirjanikeorganisatsiooni 4500 tääki-sulge. Raskesuurtükiväetuli kirjanduskriitika frondil. Publitsistika võitluspositsioon. Töötada ideoloogiarindel. Kirjanikud on partei luuresalk. Sõna kui inimjõu väejuht. Jne. Jne.* Siia võiks lisada Villem Grossi eesti rahvuskirjanduse rahvuskorpuse. Robert Roždestvenski ei saanud jätta ütlemata: «Sõna *buraa* on väga levinud. Võib-olla sellepärast, et õigustada ohvreid, mida ju lahingus ikka ette tuleb.»

Ühesuguse kujundusega, ühes šriftis trükitud üldettekandeid lugedes pole raske märgata, et kõige sisulisemad, kõige kirglikumad, kõige kõlblamad tekstid kõlavad Ukrainas, Kirgiisias, Kasahstanis, Eestis ja Lätis. Kõnetekste lugemata poleks niisugust pingerida küll osanud välja mõelda. Nende rahvaste kongressidel asuti niisiis aega viitmata, kohe esimesest ettekandest peale tõsise töö juurde ja kongressi käiku polnud tarvis «pöörata» hakata. Keskseks kujunes vaba loomingut pärssiva sotsiaalse kliima analüüs. See jätkus üleliidulisel kirjanike kongressil, kus peamisteks märksõnadeks olid *непелом* ja *перестройка*. Kõneldi alustamisest, alles esimestest sammudest demokraatia avardamise teel. Jälle kord oleme ajaarvamise alguses, kus minevik on miinismärgiline ja tagurpidi numereeritud.

II
Nõnde kaheksa kuu ja nende viie päeva jooksul kõneldi palju LOODUSE KAITSMISEST. Tragöödiat nimetati tragöödiaks, katastroofi katastroofiks, peremehetunde kadumist peremehetunde kadumiseks ning ohjeldamatut optimismi kuriteoks.

Kara-Bogaz, Baikal ja Laadoga. Sevan ja Araal. Don ja Uraal. Volga ja Dnestr. Doonau—Dnepri kanal ja Põhja jõgede ümberpööramine. Tuhanded järved, kuhu on sisse lastud terve Mendeleejevi tabel. Põldude erosioon, sooldumine ja kõrbestumine ning ehituste alla raiskamine. Ja muidugi Tšernobõl. Kongressil oli tunda erilist õhkkonda Ukraina ja Valgevene delegaatide ümber, piinlikult tähelepanelikku suhtumist neisse, ja nende sõna oli oodatud. Kõneldi nii tähtsatest asjadest, et võimatu oli plaksutamisega heakskiitu avaldada. On unustamatu

elamus, kui saalis vaikib tuhat valuni pingestatud inimest nagu üks mees.

«Esimest korda pärast sõda paneb Tšernobõl proovile inimese aususe ja südame-tunnistuse ning rahvaste sõpruse.» (Kurban-nepessov, Turkmeenia). «Kui Tvardovski veel elaks, küsiks ta kõnetoolist, kas hirmu-äratav avariit Tšernobõlis ei tule mitte samast algpõhjusest, kust sigineb haltuura, ebakompetentsus, ahnitsemine, pugemine, korruptsioon, vead kaadripoliitikas?» (J. Šelvjova, Moskva). «Hirmus on karjerism, mis põhjendab ennast ühiskonna vajadustega, karjerism, mis oma karistamatu tšinovniklusega ei kaitse mitte inimest, vaid arvusid. Hirmus on fataalne optimism, mis pärast Baikali ja Jasnaja Poljana lugu, pärast kõiki ökoloogilisi probleeme ja pärast õnnetust Tšernobõlis ei toonud mitte triumfaalset võitu, vaid on maksma läinud juba miljardeid rublasid. — — — Ja teadus on kavalpeade, petturite kätes, auahnete inimeste kätes, kes unistavad tõusta karjääriridelil» (J. Bondarev, Moskva). «Ma ei tea, millest praegu kirjutavad Kiievi kirjanikud, kuid meie jaoks on paljud väärtused muutnud oma sisu. Ka olemise mõte on muutunud, ja kangelaslikkus on väljunud sõja raamidest» (J. Mušketik, Ukraina).

Tšernobõlist rääkisid veel paljud — Tank, Voznessenski, Botsu. Kritiseeriti «operatiivselt reageerinud» kirjandust. «Tšernobõlist on kirjutatud nii palju, et näib, nagu oleksime seda oodanud» (A. Mišarin, Moskva). «Rahvuslikule õnnetusele ei saa reageerida kompvekiluulega» (N. Gilevits, Valgevene). «Tšernobõli-luule näitab, kuidas väline meisterlikkus võib varjata teeseldud kodanikutunnet» (D. Pavlõtško, Ukraina).

Tšernobõl tähendab vene keeles harilikku koirohtu ja A. Adamovitš Valgevenest tsiteeris üht kirjakohta tõestamaks, et kirjapandud sõna võib pakkuda huvitavaid paralleele veel sajandite pärast: «Ja tähte hüütakse koirohuks, ja kolmas osa vett sai koirohuks, ja palju inimesi suri veest, sest see oli vihaks saanud» (Joh. Ilm Rmt VIII, 11).

Kongressi üks menukamaid kõnelejaid oli Valentin Rasputin. Põhjalikumalt peatus ta Baikali saatusel ning Põhja jõgede ümberpööramise projektil. Rasputin on Baikali päästmise komitee liige, kuid seda komiteed pole eksisteerimise nelja ja poole kuu jooksul kordagi kokku kutsunud. Ent Riigiplaanist saadeti tutvumiseks juba uus Baikali seadus. Midagi olulist see ei muuda. Teaduste Akadeemia president akadeemik Aleksandrov on saanud eripreemia Baikali vete puhtuse eest, mis nüüd on ju puhtusest kaugel. Mis ime läbi? Aga nii, et Baikali tselluloosikombinaatide 20 tegevusaasta vältel on kuus korda muudetud puhtusenorme lödvemaks.

Rasputin meenutas, et Siberi jõgede vooluuna muutmisest on kirjutatud palju märgukirju, poeme ja romaane, autorid kuulatakse ära, aga toimitakse ikka omapead. NSVL Plaanikomitee esimehe esimene ase-täitja sm Paskarov teatas veel 10. juunil akadeemik Janšinile, et hädavajalik on esimese etapi käikulaskmine, Volga basseini paisatakse esialgu 5,8 kuupkilomeetrit vett. Rasputini sõnutsi on pöördumatud kahjud näha juba kahekümne aasta pärast, ja aru pole siis, nagu ikka, kelleltki pärida. Rasputin saatis paljude kirjanike allkirjadega kirja Poliitbüroole ja partei peasekretäriale palvega veel kord läbi vaadata Siberi jõgede ja Baikali probleem. «Kirjandus kannab vastu-tust kõige eest, mis toimub rahvaga,» ütles Valentin Rasputin.

Vologda kirjanik Vassili Belov ütles: «Juba kümme aastat võitleme jõgedepöör-jatega ega saa raamatuid kirjutada. Vahel tundub, et seda tehakse meelega — et kiskuda meid tööst eemale. Ka Daniil Granin ja Sergei Zalõgin sõdivad, endal laual lõpetamata käsikirjad. Millal saame lõpuks hinge tõmmata?» V. Belov meenutab: «Partei XXVII kongressi otsusega kaotas jõu Doonau Dneprisse laskmise projekt. Kuid meil ehitatakse juurdesõiduteid ja sadamaid, veetakse kohale tehnikat. Kõik protesteerivad — elanikkond, kohalikud valitsemisorganid, paljud spetsialistid ja akadeemikud, kuid asjata, sest ümberpöörajaid toetab akadeemik Aleksandrov ise. Moskvat on läbi sajandite alati kaits-tud kõigi hädade eest, miks siis nüüd peame meie kaitsma ennast Moskva eest?!» hüüdis V. Belov saali üksmeelse heakskiidu saatel.*

Emotsioonidega ei väära buldoosereid, nende mürinast üle ei hüüa. Ometi hüütakse, ja aastakümneid. Ärgu olgu buldooseri-ter kerge! Vähemalt oleme teinud, mis meie võimuses, vähemalt on süda ajaloo ees puhas! Aga raamatud jäävad kirjutamata. «Me hak-kame tegelema nende asjadega, et me ei tegele oma asjadega,» ütles Aksel Tamm eesti kirjanike kongressil. Kõik sekeldavad kõigeaga, süveneda pole millessegi mahti. Aga võib olla, et ebavõrdne võitlus annab jõudu, mis koguneb ja koguneb, kuni plah-vatab säravaks romaaniks? Kirjanduses on kõik võimalik, kui andekus ja südamepuhtus kokku saavad.

III

Külaline Ühendriikidest, kirjanik F. Paul, ütles kongressi tervitades: «Ei ole olemas kolme maailma — kapitalistlik, sotsialistlik ja kolmas maailm —, on vaid üks, meie ainus, ja seda tuleb hoida lastelastele.»

* NLKP KK Poliitbüroo otsusega ongi tänaseks need projektid peatatud. Toim.

Moskva kirjanik Juri Bondarev ütles: «Kui me ei lõpeta arhitektuurimälestiste hävitamist, kui me ei peata vägivalda vete ja mulla vastu, kui ei toimu eetiline murrang teadustes ja kriitikas, siis ühel ilusal hommikul ärkame me oma raugematus optimismis ja saame aru, et igaveseks on hävinud ja kadunud suure Venemaa rahvuslik kultuur, tema vaim, tema isamaa-armastus, tema ilu, tema kirjandus, kunst ja filosoofia, ja meie, paljad ja kerjused, istume tuhahunnikul, püüdes meenutada südamele kallist emakeele aabitsat, ja ei suuda seda meelde tuletada, sest kadunud on mõte ja tunne ja ajalooline mälu.»

Andrei Voznessenski hoiatas — kui kaob vaimsus, kaob nii minevik kui olevik kui tulevik, ja meie ükskõiksus on selle hävitanud. S. Kurbanepessov kinnitas: «Meie vastutame ühiskonna vaimse kliima eest.»

Akadeemik Lihhatšov ja kirjanik Skvortsov (Tšeljabinsk) rääkisid ükskõiksusest KULTUURIPÄRANDI suhtes. EMAKEEL ja RAHVUSLIKKUS oli mitmete kongresside valupunkt. Kasahstanis öeldi: «Meil on ka niisugust proosat, mis on kasahhi ainult keele poolest, aga kui vene keelde ümber panna, kaotab igasuguse rahvusliku kuuluvuse. — — — Rääkides kahe juhtiva kultuuri sünteest Kasahstanis, on huvipakkuv, et vene keeles kirjutavate noorte ridadesse astub veendunult meie tuntud kasahhi kirjanike järeletulijaid» (Olžas Süleimenov).

Pavlo Zagrebelnõi kõneles Ukrainas: «Milles väljendub rahvuslik uhkus? Kirjaniku poolelt vaadatuna — rahvuslikus karakteris, mis on kehastunud kunstisõnas. Sellepärast ei saa me olla ükskõiksed, kuidas toimub ametikirjavahetus, mis keeles antakse välja tehnilist, teaduslikku ja ühiskondlik-poliitilist kirjandust, mis keel valitseb lasteaedades, koolides, kõrgkoolides, pioneeri- ja komsomoli-organisatsioonides, kui mitu ukraina kooli on vabariigi miljonilinnades, kui mitu teatrit on juba kakskeelne. — — — Ukrainakeelseid raamatuid ilmub vähem kui kaks eksemplari inimese kohta, aga kirjastuskomitee saadab instruksioone, et tänapäeva ukraina kirjanikke antaks välja vene keeles (klassikat juba antakse), seejuures suurimates tiraažides — 100—800 tuhat! Kiievi kirjastused peavad veel vastu, aga lastekirjastus on alla andnud ja just see on rahatukstegev. Need asjad ei sõltu meist. Kuid meist kui kodanikest oleneb, mis kooli paneme oma lapsed ja lapselapsed, meist oleneb, kas jätkata oma teostes seda praktikat, et negatiivne kangelane on tingimata ukraina rahvusest.»

Suurel kongressil jätkasid ukrainlased oma

valuteemat. Boriss Oleinik kritiseeris Ukraina raadiot ja televisiooni, kes sageli räägivad rohkem Moskva nimedest kui omadest, lakeiliku suhtumist Moskvasse, nagu ta väljendus, esineb mujalgi. «Ei tohi öelda: kaitstes partei huve kaitseme vene rahva huve,» ütles Oleinik, kui peatus isehakanud «vene rahva huvide kaitsjail» liiduvabariikides. «Šovinitiks on ikka omaenda rahvusest suurvenestunud isik,» märkis ta. Ukrainlane Dmitri Pavlõtško ütles: «Me tahame kasvatada internatsionaliste, kude raiume läbi rahvuslikkuse juured — — — Kust saab tulla inimesel isamaa-armastus, kui ta ei tunne emakeelt ega rahva ajalugu? Emakeel ei saa olla teisel kohal koolis, kohtus, kaupluses. Kui partei appi ei tule, sureb ukraina keel. — — — Surunud keeleks saamist ei andesta meile mitte keegi.»

(Muide, Ukraina NSV Kirjanike Liidu I sekretär Pavlo Zagrebelnõi oli üleliidulise kirjanike kongressi delegaatide nimestikus muutunud Paveliks.)

Nil Gilevitš ütles: «Palju vaese keelega raamatuid ilmub meil Valgevenes. Põhjusiks on valgevene keele tagasihoidus, ka külakoolides. Kuritegelik on ametnike ükskõiksus emakeele vastu. Seda probleemi ei ole võimalik edasi lükata.»

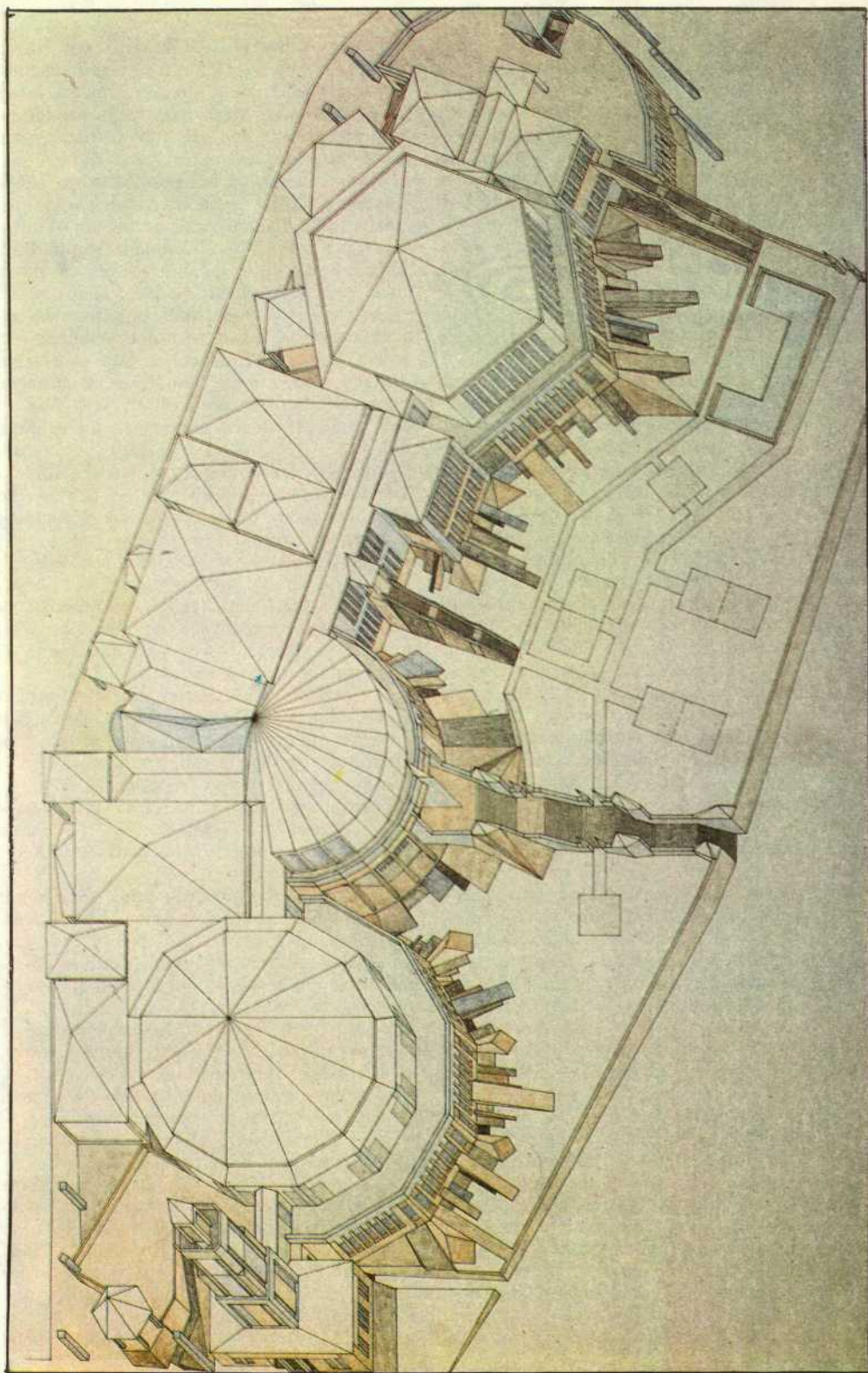
Janis Peters ütles: «Lätis on rahatukstegev demograafiline situatsioon, ähvardab tendents põhirahva vähenemise suunas. Ja samal ajal on meie vabariik üks väheseid, kus pole lasteraamatukirjastust. — — — Industrialiseerimise kõrge tase on disharmonias vaimuelu tasemega. — — — Tuleb tõsta emakeele prestiiži. Kirjanik peab keelt hoidma robotiseerimise eest.»

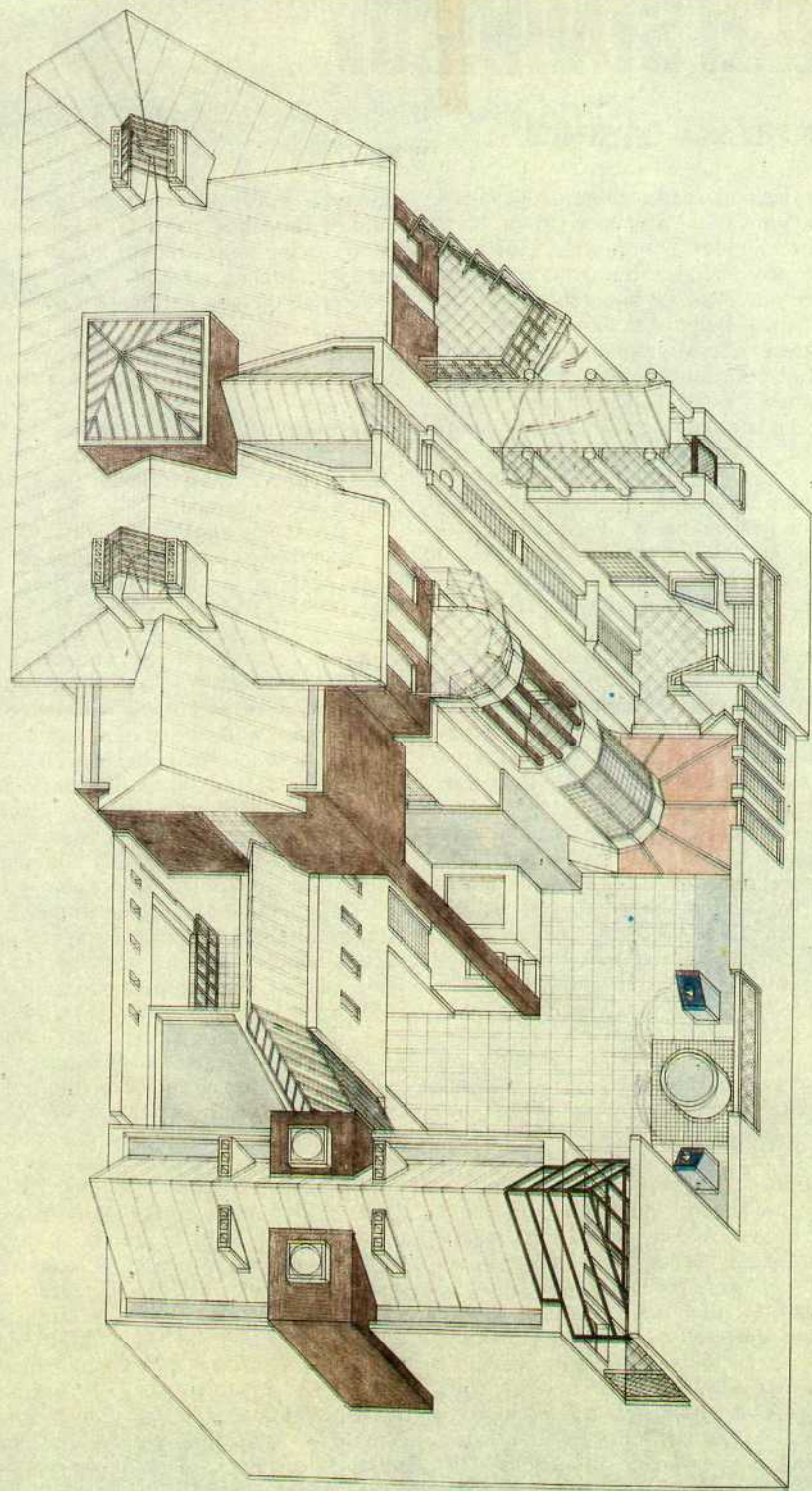
Vassili Belov (Vologda) ütles: «See ei ole kurb mitte ainult Baltikumis. Minu kodus, nn mittemustmullavööndis on külasid, kus pole juba aastaid laste hääli kuulda. Riigiplaan on terved regioonid kuulutanud perspektiivituks. Sõjas jäi maa tühjaks. Ja nüüd uus löök — jõgede ümberpööramine.»

Juri Prokušev (Moskva) tundis muret, et ka vene keelt nivelleeritakse raadios, televisioonis, halvas luules iga päev: «Uskuge, ka vanemal vennal pole kergem. Kooliõpetuses ei ole vene keele olukord sugugi parem kui rahvuskeelel liiduvabariikides.»

Kongressil räägiti ka nn geograafilisest printsibist — vene kirjandusse kuuluvad kõik rahvuskirjandused, mille loojad elavad ja töötavad Vene NFSV territooriumil. Tatari kirjanik Tufan Minnullin tegi ettepaneku moodustada kirjanike liidu juurde NSV Liidu Rahvaste Kirjanduse Nõukogu.

(Järgneb)

Andres Alver. Pae tn 12. Aksonometria

SERGEI STADNIKOV

KADUNUD ISA OTSINGUIL

Nii võiks iseloomustada mõni aeg tagasi ilmunud kogumiku «Das Vaterbild in Mythos und Geschichte» (Stuttgart, 1976) sisu, milles viis prominentset humanitaartheadlast ja filosoofi vaatlevad isaduse tähtsust ja tähendust Muinas-Egiptuses, Vana-Kreekas ja Uues Testamendis. Mis ajendas neid antud teema puhul pöörduma iidsete tsivilisatsioonide kogemuse poole? Kõige üldisem vastus oleks õhtumaade kultuuris viimaste sajandite jooksul toimunud muutuste kriitiline analüüs.

Kogumiku filosoofilisi lähtealuseid avades märgib selle väljaandja H. Tellenbach oma eessõnas, et isa eneseteadvus on aja jooksul muutunud üha ebakindlamaks ja inkonsistentsemaks, suutes järjest vähem isaolemise võimalusi haarata ja teostada. Viimastel aastakümnetel on probleem veelgi teravnud ning sellega seoses toob H. Tellenbach ära kaks tähelepanekut. Psühhiaatrina praktiseeriks märkas ta juba ammu, et noorte skisofreenikute arengus oli isa roll muutunud tähtsusetuks, et lapsel jäi läbimata nn isa-protesti faas. Teise iseloomuliku faktina märgib ta, et kuuekümnendate aastate üliõpilasrahutuste juhid pärinesid sageli nn «headest perekondadest», kus isadel ei olnud oma laste vastu praktiliselt mingeid kohustusi peale rahaliste. Mõlema näite puhul ilmneb selgesti paterniteedi osatähtsuse vähenemine, isad on lasknud käest isaduse olemusliku koostisosa, vastutuse lapse, eriti poja eest.

Millal isa oma allakäiku õhtumaades alustas, on praegu raske kindlaks määrata. Kui kristlikus taevaisas näha isa-olemise prototüüpi (nagu seda Kristuse ilmumine eriti Johannese evangeeliumis oma külluses ja suursugususes meile pakub), võiks oletada, et ilmaliku isa allakäik algas siis, kui taeva-isa *imago* esimest korda vananemise märke hakkas ilmutama. Sellega seoses on huvipakkuvad nn armutooli kujutised, millele W. von den Steinen oma käsitluses kesk-aege «Homo caelestise» kohta osutab. Tegemist on keskaja lõpul populaarse jumalakujutise viisiga piltidel, kus teispoolel troonil istuv jumalaisa hoiab ristilöödud käte ja põlvede vahel, kuna Püha Vaimu tuvi hoiab mõlema pead. Näeme, et aastani 1200 on isa ja poeg ühenäolised. Kuid järgmise, kolmeteistkümnenda sajandi jooksul «dux vitae, võitu sisendav kuningas, jumal-

isa, seni nooruslik ja nagu poeg tegev, muutub raugaks», nagu H. Tellenbach väljendub. Ning kuus sajandit hiljem teatab Fr. Nietzsche jumala surmast. Analoogiliselt sellega võime oletada ka ilmaliku isa allakäiku. «Kellel ei ole isa, see peab selle endale looma!» kuulutab Nietzsche oma teoses «Inimlik Üliinimlik». Võttes seda hüüdlauseid kui isa-au päästmise katset lapse adopteerimisena vaimu-isa poolt, peame ometi nentima soovitusel kibedat ironilist tooni, mis reedab tõsiasja, kuivõrd oli selleks ajaks kõikumaa lõõnud isa positsioon.

Paterniteedi allakäigu kohta (mis muidugi ei välista üksikute Isade võimalust, nagu neid kõigil aegadel ja kõigis kultuurides esineb) pakub suurepäraselt tõestusmaterjali kirjandus. Rääkimata Shakespeare'i klassikalisest «Kuningas Learist», lahkas vankuva isaduse probleemi näiteks A. Strindberg, kelle poolt kujutatud isa on armukade tahtejõuetu lapse-sigitaja, kes lõpuks laseb oma ammel enesele hullusärgi selga tõmmata. Ka Balzacil on «nõrk isa», tütarde ohvriks langenud ja nende nimel oma väärikust alandav näiline «père Goriot». Dostojevskil näeme vana verdjooksuvat Karamazovit poeg Dmitri jalahoopide all ning Ivani epileptilist Smerdjakovi isamõrvale õhutama. Saksa keeleruumis tunneme Kleisti «Michael Kolhaasis» isa, kes oma solvatud õigusele toob ohvriks naise elu ja poegade saatuse. Isatu Faust tapab Philemoni ja Baucise, Goethe arvab oma teose tragöödiaks ning O. Spengler ristib kogu õhtumaades toimunud pöördet faustilikuks.

Kuhu ka ei vaataks, ikka ilmub isa meie ette kui traagiline kannataja või absurdne narr, ihnuskoivi või armukadetsija, poja ohver või poega ohvriks toov, vihkav või vihatud, kurvakujuuline, kuid mitte rüütel. Ei ole teist sellist arhetüüpilist figuuri, kus oleks varjul nii palju valu. Ja millist kahetsusväärset rolli mängib ta hiljem S. Freudi teoorias, muutudes isikuks, kes last sigitades sigitab ka endale potentsiaalse mõrvari. Just nagu ei olnuks veel küll isa kui toitja varingust, millisele inimisiksust lummavale hirmufenomenile 19. sajandil osutas S. Kierkegaard. Isa on kaasajal koguni mõlema maailmasõja eest vastutavaks peetud. Fr. Nietzsche seismograafiline tundlikkus on leidnud täit kinnitust.

Ja ometi oli tõde isa saatuse kohta visa jõudma inimeste teadvusse. Tarbekaupade

väljalaske suurendamise ja sellest johtuva materiaalse heaolu kaudu oskas isa end alati sümpaatseks teha. Siiski maskeeris see rahulolu halvasti ühiskonnas tegelikult valitsevat ükskõiksust isa saatuse suhtes. 1968. aasta üliõpilasrahutuste ajal anti olukorrale hävitav hinnang. Pariisi majaseintele ilmunud kiri «Le père pue» («Isa haiseb») märkis isale letargilist diagnoosi. Mida aga tähendab see sadadele miljonitele kristlastele, kes endiselt palvetavad taevaisa poole?

Jälgides niisugust isaduse varingut jõuab H. Tellenbach järgmiste küsimusteni: «Kust me üldse teame, mis meil puudu on? Kas eksisteeriv, enam või vähem ebamäärane teadmine isakujude suursugususest ja paljususest ongi üldse ajalooliselt põhjendatud? On neid võimalik järele aimata, analoogiliselt Platoni *anamnesis*'ele? Ja paratamatult kerkitab üles küsimus isa mõiste päritolu kohta. Kust kohast tuli see, mis meile «isa» tähendab? Kõige üldisemalt vastates muistsetest Vahemere-äärsetest kultuuridest, kuid konkreetsema ülevaate saamiseks tuleks igauht neist lähemalt uurida. Alljärgnevas on peatunud J. Assmanni uurimisel «Isa kuju muistsetes Egiptuses».

Isa oli Egiptuses paradoksaalne nähtus. Ühest küljest on ta mõõdetav tänapäevaste väikekoodanlike mallidega, erinedes just oma ilmetusega silmatorkavalt naaberkultuuride pealikutest. Samas on ta aga ka kogu Egiptuse vaimset palet otsustavalt vorminud võtme-kuju, mistõttu sobib rääkida koguni «isareligioonist» ja «isakultuurist». Lahendamaks seda vastuolu tuleb isakuju vaadelda kolmest aspektist, nagu ta end igas kultuuris ilmutab: isa kui sigitaja, kui toitja ja kui kasvataja.

Erinevalt semiidi rahvastest mängis vanemate päritolu muistsetes Egiptuses suhteliselt väikest rolli. Ainult erandjuhtudel peegeldavad sugulussidemed sotsiaalselt prestiiži. Sel puhul tõsteti esile auväärsem vanem, kellega võis sageli olla ka ema. Ei olnud harvad needki juhud, kui toodi ära mõlema vanema nimi. Päritolu-uhkus, kuivõrd see üldse eksisteeris, ei tuginud mitte niivõrd geneaoloogilistele seostele kuivõrd isalt ameti pärimise traditsioonile. (Ameti ülemineku isalt pojale kinnitas kuningas.) Sagedased olid väljendid, nagu «Ma olen preester, preestri poeg» või «Ma olen suurnik, suurniku poeg» jne. Ametisuhet domineerisid sugulussidemete üle, mida näitab ka see, et adopteerimise tava oli Egiptuses kõikidel aegadel üsna levinud. Üksnes preestrisuususes pöörati päritolule suuremat tähelepanu, mis arvatavasti seostus religioosset puhtust nõudvate ettekirjutustega.

Egiptuses ei olnud ei perekonna- ega hõimunimesid. Nimi ei seostu siin nagu Mesopotaamiaiski vahetult isa-viljastajaga,

vaid pigem emaga, lapse ilmaletoojaga. Vastsündinule andiski enamasti nime ema. Seda võis teha ka isa, kuid moodustada tuli nimi sõnadest, mida naine sünnitamisel oli öelnud. Nimi ja süda moodustasid inimese sisemise mina, milles südame üks aspekt päriti samuti emalt (nagu nimigi), teine aga konstitueerus individuaalse teadvusena maise elu jooksul.

Nagu näeme, ei olnud isa bioloogiline sigitusjõud seotud eriliste väärtuskujutelmadega. Patrimoniaalse filiaatsiooni printsip ei viinud isa ületähtsustamisele hõimuvanema ja esiisa mõttes, nagu me teame seda Vanast Testamendist. Bioloogilise päritolu küsimuses domineerisid ettekujutused viljastatud emahüst, seega emast, isapoolses päritolus seisid esiplaanil kultuurilised ja vaimsed aspektid, s. o amet ja õpetus. Seejuures ei olnud tege lihtsalt ameti pärimisega, vaid poeg pidi oma väärtust tegudega tõestama. Vastasel korral jäi isale õigus pojast lahti õelda. Samasugune nõue kehtis ka troonipärija suhtes. Ühes Senusert III (1850. a e.m.a.) raidkirjas esitatakse see tingimus selgesti:

«Kes minu poegade seast hakkab nüüd seda piiri kaitsma, mida ma teinud olen, see on minu poeg, kes on mulle sündinud. Kes aga need unarusse jätab, kes ei võitle nende eest, see ei ole minu poeg, see ei ole mulle sündinud.»

Järelikult pidi isa end poja käitumises ära tundma, see aga ei tähendanud mitte ainult looduslikku «veresarnasust», vaid ka vaimset lähedust, mis manifesteeris end tegudes ja käitumises (nn «elav peegeldus»)

Suhteliselt nõrgalt arenenud geneaoloogiliste mõistete süsteem ilmneb ka egiptuse keeles, mis on vaene sugulust tähistavate sõnade poolest. Nende tuum koosneb ainult neljast lekseemist: jtj «isa»; mwt «ema»; s' «poeg»; šn «vend»; juurde tulevad veel h, j, j «mees, abikaasa» ja hmt «naine» (sama laias ja kitsas tähenduses nagu eesti keeleski). «Tütar» ja «õde» tuletati feminiinse lõpu lisamisega lekseemidele «poeg» ja «vend», sekundaarsed sugulussuhted aga genitiivseoste kaudu, nagu «tema isa isa», «tema isa ema», «tema ema vend», «tema õe tütar», «tema tütre poeg» jne. Siin on egiptuse süsteem tänapäeva omast täpsem, sest meie vanavanemad, tädid, onud, nõbud ei osuta otseselt mees- või naisliini esindajale. Samas võisid egiptlased sõnaga «isa» tähistada ka vanaisa või kaugemat esivanemat, sõnad «vend» ja «õde» märkisid aga sageli lihtsalt armastavaid abieluinimesi. Nüüd lisavad sellised mõõndused teadlastele täiendavaid raskusi tekstide tõlgendamisel.

Teiseks käsitleme isa kui toitjat, perekonna ülalpidajat ja kaitsjat. Majanduslikul tasandil moodustas egiptuse perekond ühenduse, mis elas perekonnapea sissetulekust. Täpselt vastavuses juba vaadeldud geneaoloogilise tasandiga puudusid Egiptuses suured kogukonnad ja toitjad-patriarhid nagu Priamos või Jakob. Kui Kreekas ja Palestiinas olid levinud nn suurpered, siis Egiptuses elasid täiskasvanud lapsed reeglina oma vanematest lahus. Nii nagu hiljem Euroopas tähendas abielu egiptlasele uue majapidamise asutamist. «Maja asutamiseks» oli vaja evida teatud majanduslikke võimalusi, mis tagaksid inimese heaolu. Abiellumine ei olnud mehe jaoks mitte niivõrd vanuse kui suutlikkuse küsimus. Ka siin kattuvad vanaegiptuse ja euroopa arusaamad, nii et võiks koguni küsida, kas ei olnud Lääne-Euroopas sõjajärgse majandusliku tõusu alusel postuleeritud üksikpere põhimõtteliselt Vana-Egiptuse analoog?

Samal ajal võis ülalpidajate omade suurt majapidamist koos rohkearvulise teenijaskonnaga. Näiteks kuulus preester Hekanahti majapidamisse (kus ei valitsenud meie mõistes feodaalsuhted!) umbes 30 isikut, nii perekonnaliikmeid kui teenijaid. Viimased kuulusid «maja» juurde (egiptuse keeles tähistab sõna «perekond» sugulussidemeid). Suure majapidamise rajamist ei motiveeritud mitte niivõrd ettevõtlikkuse kui heategevuse seisukohast. Hoolitsev isa oli vaeste, leskede ja orbude kaitsja, mis praktikas viis omapärase patronaazisüsteemi tekkimiseni.

Siiski ei olnud isa autoriteet absoluutne, vaid koguni kolmest kandist piiratud. Kõigepealt oli egiptuse naine oma mehega majanduslikult võrdne, talle kuulus üks kolmandik kooselu jooksul soetatud varast. Ühisest majapidamisest täieõigusliku osavõtjana kandis ta «majaemanda» tiitlit. Ka kitsamas perekonnaringis jaotasis isa ja ema oma kohustusi võrdväärselt. Koguni jumalat tavatseti mõnikord ülekanud tähenduses nimetada «inimkonna isaks ja emaks». Teiseks nõrgendas perekonnapea autoriteeti ajaga üha enam juurdunud tava käsitada isalikku hooldust tasuna teatud teenuste eest. Nii ei kirjutanud Hekanahti oma poegadele mitte «kas te ei söö siis minu leiba?» vaid «kas te ei ole siis minu osanikud?». Isa kohustused lõppesidki ametikoha pärandamisega pojale, kes vanamehe «ametsaaua» üle võttis. Ning kolmandaks isa autoriteeti piiravaks teguriks oli ühiskonna rangelt tsentraliseeritud, kõiki egiptlasi hõlmav struktuur. Valitseva ideoloogia kohaselt tulenes kogu hooldus ja õigus Egiptuse jumal-kuningast, kelle positsioon nõrgenes ainult suhteliselt harvade sisepoliitiliste kataklüsmide ajal.

Vaadeldes nüüd veel isa rolli kasvatajana õpetamises ja sotsialiseerimisprotsessis. Pedagoogilisel tasandil ilmub egiptuse isa meie ette oma kõige tähtsam ja loomulikumas funktsioonis. Poja kasvatamine oli isa ülesanne (tütrel puhul võis paljugi teisiti olla). Juba vanimas meieni jõudnud kirjalikus tarkuseõpetuses 3. aastatuhandest e.m.a öeldakse: «Õpeta oma poeg kirjutama, kündma, küttima ja lõkse seadma vastavalt aastajale.» Seesama lause esineb ka hilisemates tekstides, olles seega egiptuse isakohustuste lühikokkuvõte.

Nendest elutarkustest ilmneb selgesti, et isaliku kasvatusel aluseks ei olnud mitte niivõrd eriteadmiste andmine kui just käitumise ja kombekuse õpetamine, et toime tulla erinevates elusituatsioonides. Tarkuseõpetuses ei püütud öelda tigimata midagi uut, vaid lihtsalt sisendati ja süvendati noores lugupidavat suhtumist ümbritsevasse ellu, põhjendades jumalatel saadud ja jumal-kuninga poolt hoitava maailmakorra säilitamise vajadust. Eriteadmisi omandati sageli teiste inimeste juhatause all, kasvatus kõige üldisemas mõttes eelnes spetsialiseerumisele ning oli viimases sõltumatu. Õpetuses eneses torkab silma ilmalik mõistuslikkus, nii näiteks väidab Ptahhotepi elutarkus 3. aastatuhandest e.m.a: «Kui sa istud suurnikuga lauas, siis räägi, kui sul küsitakse, naera, kui ta naerab ja ära ole kade, kui teine saab (sinust) rohkem». Siiski ei ole siin tegemist primitiivse pugemisõpetusega, pigem on see *sensus communis*, mis hindas ja põhjendas lauakombeid, lugupidavat suhtumist kaasinimestesse, perekonna asutamist, hauakambri ehitamise tähtsust jne. Elu kooskõlas ühiskonnaga («See on hea, mis leiab inimeste heakskiitu») tähendas kooskõla jumalaga, sest «elu kulg» jätkus ka teispoolest, mis omakorda viis igavese õndsuseni.

Egiptuse eetika nägi oma kõrgeima eesmärgina inimestevahelise harmoonilise kooselu korraldamist. Arvatavasti seepärast ei jäetud inim-suhteid juhuse ja individuaalse eelsoodumuse hooleks, vaid loodi eetikast õpetav kunst, mida saab omandada ja edastada. Seejuures ei toimunud õpetus mitte abstraktse reeglipärastatud kombeseaduse alusel, kus õige käitumismudel on ette kirjutatud, vaid kasuistika vormis, mis konkreetsete näidete varal soovitas õiget käitumisviisi. Tarkuseõpetuses ei pöördunud isa poja poole mitte kategooriliselt «sa pead», vaid pigem «sa ei pea mitte»-vormis, isa ei käsutanud, vaid andis ratsionaalselt põhjendatud nõuandeid, mis võiksid tuua kasu. Sellise kasvatuselise ideaalkuju tähistasid egiptlased ise vormeliga «õige vaikija». «Vaikija» oli tagasihoidlik tark, kes juhindudes üldiste seaduspärasuste vaatlemisel tehtud tähelepanekutest allutas

oma tahte ja kired kooselu üldmõõdule Maatile. Maat, mida nüüd parafraseeritakse kui «korda», «õiglust», «tõde» jne, oli egiptuse eetika tähtsaim mõiste. See oli inimühiskonda valitsev vaim kultuurilise ühtsuse säilitamise mõttes. Maat lähtus jumalast ja pöördus lõpuks inimese ausameelse elu vahendusel sinna tagasi. Seepärast tähendas Maat ka «ohvrit», sest olles inimestevahelise kommunikatsiooni aluseks, võimaldas ta samaaegselt pidada sidet jumalatega (mille selgeks väljenduseks oli ohver). Maat tähendas ka «tõde», see oli õigus ja õige nii sõnades kui tegudes. Alahoidliku isa vahendusel läks Maat keelemeediumi ning suu ja kõrva kaudu üle pojale. Süda, suu ja kõrv olid kesksed organid kommunikatsioonis Maatiga, mida mõisteti kui elustamise akti ja mis mängis egiptuse arusaamist mööda suuremat osa kui puhtbioloogiline viljastamisakt. Südant tähistati väljendiga «jumal on inimeses»; «ütlust» ja «tunnust» personifitseeriti kui jumalusi, kes aitavad jumaldemiurgil maailma luua ja säilitada. «Sõnaga», mis tuli tunnetusest ja tegi mitteteadja teadjaks, puudutas egiptuse isa loomise ürgjõude. Alles see vaimne viljastumine tegi mehe lõplikult isaks. Vähenõudlikkust ja enesevalitsemist peeti inimese ülimateks voorusteks vastukaaluks ahnusele ja upsakusele. Vastavalt eetilistele tõekspidamistele pidi kasvatatav poeg oma mina allutama üldisele minale, sest nõnda oli jumal maailma seadnud. Pedagoogilise autoriteedi allikas oli traditsioon, mida õpetamisel kehasas isa. Oma õpetuses ei kõnelenud isa mitte alaealise lapse, vaid inimesega, kellest saab samuti kord isa ning kellele on tarvis edastada isikliku kogemusega rikastatud elutarkus. Kultuuripärand ei pidanud pojale tooma mitte üksnes edu ja tunnustust, vaid see pidi temas kehastuma ja edasi elama. Nõnda toimisid isa ja poeg selles didaktilises kahekõnes ühiskonnas ja kultuuri hüvanguks. Lõppkokkuvõttes polnud elutarkuse edastamise protsess ainult üldine initsiatsioon ühiskonna huvides, see oli ka eriline sissejuhatus isa kohale astumiseks, kusjuures isa andis peale omaenese teadmiste edasi ka eelkäijate soovitusi, ürgset traditsiooni, mis oma viimases instantsis pärines jumalalt.

Lõpuks olgu ära toodud ka arvamus isa rolli ületähtsustamise võimalusest, nagu see J. Assmanni uurimuses on käsitlemist leidnud. Sigitavas funktsioonis (kui patriarh ja hõimuvanem) ei ole Egiptuses isa liig-austamist täheldatud, küll aga toitva ja katva isa puhul võis isakuju teatud ajaloolises si-

tuatsioonis kitsast perekondlikust majapidamisringist välja kasvada, lastes end tituleerida näiteks kodulinna kaitsjaks (hiljem läks see roll üle kuningale ja jumalusele). Seevastu dotseeriva isa austamine oli Egiptuses laialt levinud. Tunnistust sellest annab ka asjaolu, et kirjanduslike elutarkuste autorid pöördusid publiku poole just «õpetava isana». Siiski ei olnud taolised «üli-isad» puhtkirjanduslikud kujud. Kirjanduslik õpetatus ei olnud mõeldud mitte ühele kindlale pojale, vaid kõikidele poegadele paljudest generatsioonidest. On täiesti mõeldav, et üksikud targad panid oma õpetuse kirja suure hulga õpilaste jaoks. Niisugused traditsioonid on seotud näiteks kuningas Džoseri (3. dünastia) ehitusmeistri ja vesiiri Imhotepi nimega. Kõige varem, 14. saj e.m.a kuulutas sel moel oma revolutsioonilisi religiooside ideid Ehnaton. Tolleaegsed tekstid kõnelevad sageli kuninga «õpetatusest», mida mõnikord nimetatakse kui «elurada». Niisugune ületähtsustatud isa moment kandus Ehnatoni initsiatiivil hiljem jumala mõistesse üle. Nii võib lugeda Ramses II ajal elanud Kiki biograafia:

«Kuid teda on tema jumal õpetanud, ta on teda õpetanud vastavalt oma elutarkusele.

Ta on teda elu rajale asetanud, et tema ihu kaitsta.»

Milliseid kasulikke järeldusi võiksime esitatud egiptuse isakäsitlusest teha meie? Egiptuse eetika võimaldas suhteliselt harmooniliselt korraldada mehe ja naise suhteid. Egiptlased ilmutasid elutarkust, andes naisele talle kõige olulisemas eluvaldkonnas — perekonnas — laialdased õigused. Peaks ju perekond olema igale normaalsele naisele peamine eneseteostus elus. Samal ajal jäi mehe kätte, kelle jaoks perekond parimalgi juhul on siiski vaid inspiratsiooni, naudingut ja rõõmu allikas, kasvatuslike ja didaktiliste põhimõtete väljatöötamine ja ellurakendamine. Just mehed kasvasid poisse nii kodus kui ka koolis. Asja sellist korraldust tuleb kultuurilise järjepidevuse seisukohast pidada väga oluliseks. Egiptuse eetika elujõudu tõestab kõige paremini muistse Egiptuse enda ajalugu, mille kohta ainuüksi kirjalikud allikad hõlmavad sellest kolme tuhandet aastat! Küllap aitaks mõtlemine muistsete rahvaste elutarkusele paremini mõista ka näiteks moodsa feminismi olemust, mille võitlevad esindajad suudavad paraku enamasti olla vaid kohusetruud käsutäitjad või meeste originaalloomingu jäljendajad.

LEO LAPIN

ARHITEKT ANDRES ALVER

Lõpetanud 1977. a ENSV Riikliku Kunsti-instituudi, tuli A. Alver Eesti arhitektuuri-ellu meie ehituskunstile soodsal ajal. «Läbi-murdepõlvkond» (V. Kaasik, T. Rein, A. Ringo jt) oli oma töö teinud: eesti arhitektuuri iseseisvus oli taastatud. Sellele järgnenud, 1970. aastate algusest meie ehituskunsti uuendanud põlvkondki (V. Künnapu, H. Looveer, T. Kaljundi, A. Padrik jt) oli formeerunud, kujundades kümnendi lõpuks koos eelnenuga nn Tallinna kooli. Laiemale arhitektide ringile oli selleks ajaks selge, et vanaviisi enam edasi minna ei saa: minimaalseid tehnilisi ning ehituskunstilisi vahendeid rakendav tüüpprojekteerimine ja igasugust uuenduslikkust vältiv paneelehitus pole nõukogude arhitektuurile ainuvõimalik tee. Ka tellija — rahvas — avaldas juba rahulolematust liiga banaalse «kastarhitektuuri» ja sellest komponeeritud kõledate masin-linnadega. Alles äsja taasavastatud kohalik arhitektuuritraditsioon, ehituskunsti üha kinnistuv side ümbritseva loodus- või linnakeskkonnaga ning arhitekti kui kunstniku ja leiutaja rolli tõus löid eetilisi-esteetilised eeldused uuelaadseks ehituskunstiks. Et aga ehitusmaterjalide ja tehniliste vahendite areng jäi 1970. aastatel (ning jääb ka nüüd) tublisti maha ehituskunsti arengutempot, tuli uuelaadseid ideid realiseerida vana-de vahenditega, mis nõudis arhitektilt tugevat praktilist meelt ja kõrget kunstimeisterlikkust. Seega oli ehituskunstiline kliima noorele A. Alverile küll kasulik, ent uute ideede realiseerimine praktikas mõneti komplikseeritud. Pealegi asus ta tööle Kirovi-nim kalurikolhoosi projekteerimisbüroos, väikeses projektasutuses, kus arhitektilt nõuti lisaks mahulistele lahendustele ka planeerimis-, haljastus-, interjööri- ja disainiprojekte. Arhitektist oli selles büroos kujunenud universaalne keskkonnalooja, kes pidi valdama nii suurt mahtu kui ka väikest detaili. Seejuures olid arhitektid A. Eigi ja R. Hansberg oma loominguga projektasutusele hea maine loonud, mis noore arhitekti loominguga vastu veelgi nõudlikkust tõstis.

Et eelmine, 1970. aastate algul elluastunud arhitektikond püüdis taastada sidet kohaliku ehitustraditsiooniga, lähtudes eesti funktsionalismist ja arendades neofunktsionalistlikku suundumust, näis noorele A. Alverile selline orientatsioon ilmselt ammendatuna. «Juurte otsingul» läks ta oma esimeses

suuremas töös 1979. a projekteeritud Loksa puhkebaasis (valmis 1981.a) veelgi kaugemale, ammutades visuaalset kogemust varasemast, meie sajandivahetuse rahvusromantilise ehituskunstist. Et käsiteldaval perioodil oli tänu kunstnik T. Vindi aktiivsele vahendusele eesti kunstikeskkonnas laialt levinud ka Kaug-Ida sümboolika rakendamine, on Alverigi projektis tunda teatavaid ida mõjusid, seda nii põhiplaanide mandala-kujundis kui ka rõhutatult dekoratiivseis peavärvais. Samalaadne ida ja lääne süntees läbis aga kogu Euroopa sajandialguse *art nouveau*'d ning 1920. aastate *art deco*'d, nii et käesoleval sajandil võime juba üldisemalt kõnelda ida ja lääne kultuuride põimumisest, mis praegusel informatsiooni- ning kommunikatsiooniajastul veelgi süveneb. Kui psühholoogiliselt võib sellist protsessi käsitleda «kaotatud paradisi» otsinguna, siis konkreetse A. Alver'i projektis lisavad teatavad jaapanlikud vormivõtted hoone arhitektoonikale hingestatud ja mõnesugust elitaarsust, talutare rohmakusele paleede suurejoonelisust. Juba oma esimese töö Loksa puhkebaasi struktuuris viib A. Alver suurema, mahulise idee detailidesse, lahendades nii interjööri sõlmed kui ka välisdisaini ühtses arhitektuurses keeles, tuues kivipindade foonil esile puidu — «rahvusliku ehitusmaterjali». Ka pole käsiteldav hoone lihtsalt objekt looduses, vaid areneb treppide, pinkide, valgustite, värvate, basseini- ja teedega edasi ümbritsevasse, püüdes ühendada tehniliku looduslikuga, muuta vastandite piir märkamatuks.

Järgmine oluline töö oli A. Alveril 1979. a eelmisele looduslähedasele projektile vastandlik — linnalise Kirovi-nim kalurikolhoosi keskusehoonete vahelise maa-ala tehismaastiku ning ravikeskuse geograafiline kujundus ja disain. Tehismaastiku oli *art deco*' vaimus 1976. a projekteerinud L. Lapin, ravikeskuse interjöörides jätkas sama laadi arhitekt A. Eigi (1979.a). A. Alver süendas oma 1981. a realiseeritud töös eelnimetatute stiili, lisades tehismaastikule arhitektoonilist mitmekihilisust rõõmsa supergraafikaga ning hingestades ravikeskuse disaini asjalikkust värviküllase ornamendi ja lõbusa sümboolikaga. Ka selles töös ilmutas arhitekt head detailitunnet, oskust lihtsatest materjalidest ekstravagantseid lahendusi luua.

Omapäraseks tööks kujunes A. Alverile

1979. a Kingissepa funktsionalistliku puudust jahtklubi rekonstrueerimine (koostöös arhitekt J. Kruusmäega), milles arhitekt kõrvaldas hilisemad ümberehitused, taastades hoone algse õhulise ilme, ning lisas uued plastilised osad, rõhutamaks ehitise dünaamilist kompositsiooni. Veest ümbritsetud kitsal maaribal paikneva elegantse hoone projekt meenutab randunud laeva, romantilist veesõidukit inimsõbralikust puidust.

Neofunktsionalismi vaimus on arhitekt A. Alver 1980. a lahendanud ka Kose-Risti teemaja projekti. Hoone on ette nähtud aktiivse liiklusega Tallinn—Tartu maantee äärde. Projektis eraldab maanteed hoonest ekraan-tellismüür, nii et maantee ja hoone vahele jääb vaikne tsoon. Ekraan, mida kohati ilmestab sammastik, meenutab sellisena traditsioonilisi teeäärseid postimaju. Hoone enda plaanilahendust rikastavad lineaarsust pingestavad kumerused, millega arhitekt teeb tubli sammu keerukama geometria suunas.

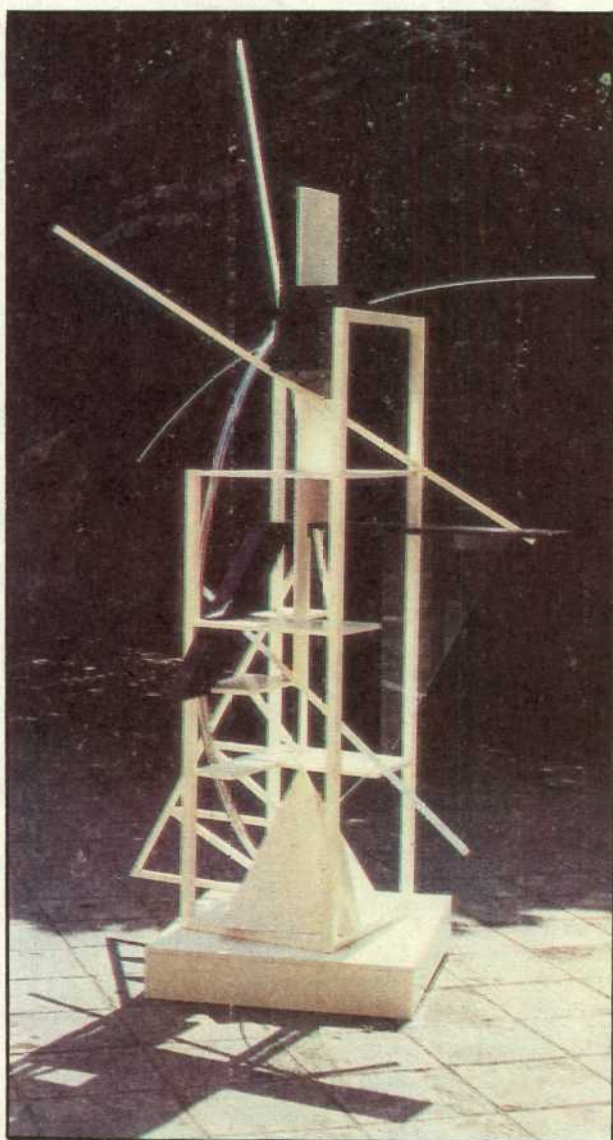
1981. a projekteeritud Haabneeme pansionaadis komplitseerub hoone geometria veelgi: lihtsat põhitahukat lõhub siin tsentraalne ringhall, mahtudega liituvad rohked ekraanid, sammastikud, pergolad, katusealused, terrassid ja trepistikud. Nende liidete abil tungib risttahukast põhimaht ruumi (tsentraalse klaaskupli kaudu ka vertikaalsuunas), hõivab ümbritsevat, seob hoonet looduse ning kõiksusega, mille materiaalseks sümboliks on pansionaadi ees laiuv meri ning katuseakendest avanev taevavõlv. Nii nagu Kose-Risti teemaja projektiski on ka siin tunda tugevat *art deco* esteetika mõju, funktsionaalsete mahtude ja elementide ülekasvamist dekoratiivseks, mis ehitise üldisesmas lõppkokkuvõttes domineerivad. Alates Kirovi-nim kolhoosi keskuse tehismaastiku kujundusest läbib peaaegu kogu A. Alveri loomingut teatav *art deco* joon, mis mõnes hoones on tugevam, teises diskreetsem: selline ehituslike mahtude kaunistamise põhimõte oli õieti omane kogu meie varasemale ehituskunstile ja kadus eesti arhitektuurist alles 1960. aastate teisel poolel koos kunstide sünteesi printsiibiga. Järgnenud aastakümnete uued liikumised on seda kohaliku ehituskunsti püsiomadust taastamas.

Kahes eelnimetatud projektis alguse saanud plaanstruktuuri komplitseerumine jõuab äärmusse A. Alveri 1983. a teostatud Haabneeme sidekeskuse projektis. Keerulisemat plaanigeomeetriat eeldas juba linnaehtuslik situatsioon, milles arhitekti tuli liita mitmeid eri laadis ansambleid, ruumiliselt ühendada erineva meeoluga keskkondi. Kompositsiooni peatelge, mis on orienteeritud olemasoleva keskuse peahoonele, markeerib side-

keskuse arhitektuuris ovaalne passaažitüüpi klaashall, tehes keeruka struktuuriga hoone arhitektooniliselt loetavaks. Fassaadi läbiv *art deco* mentaliteet kandub siin ka põhiplaanidesse ja muudab erinevate hooneosade, suundade ja vormide ühenduskohad ehituskunniliselt kõitvaks. Nii viisi Alver nagu mõtetaks irratsionaalsuse. Ka hoone fassaadilahendused peegeldavad kompositsiooni mitmekihilisust, olles erinevate laadide omapäraseks sünteesiks, kus domineerib erinevaid võtteid harmoneeriv neoklassitsistlik käsitlusviis. A. Alveri loomingus süvenev neoklassitsismi rõhutab antud kompositsioonis ka tsentraaltelje lõpetuseks projekteeritud kaarja motiiviga väljak, oluline organiseeritud vaheuum sidekeskuse ja olemasoleva modernistliku keskuse vahel.

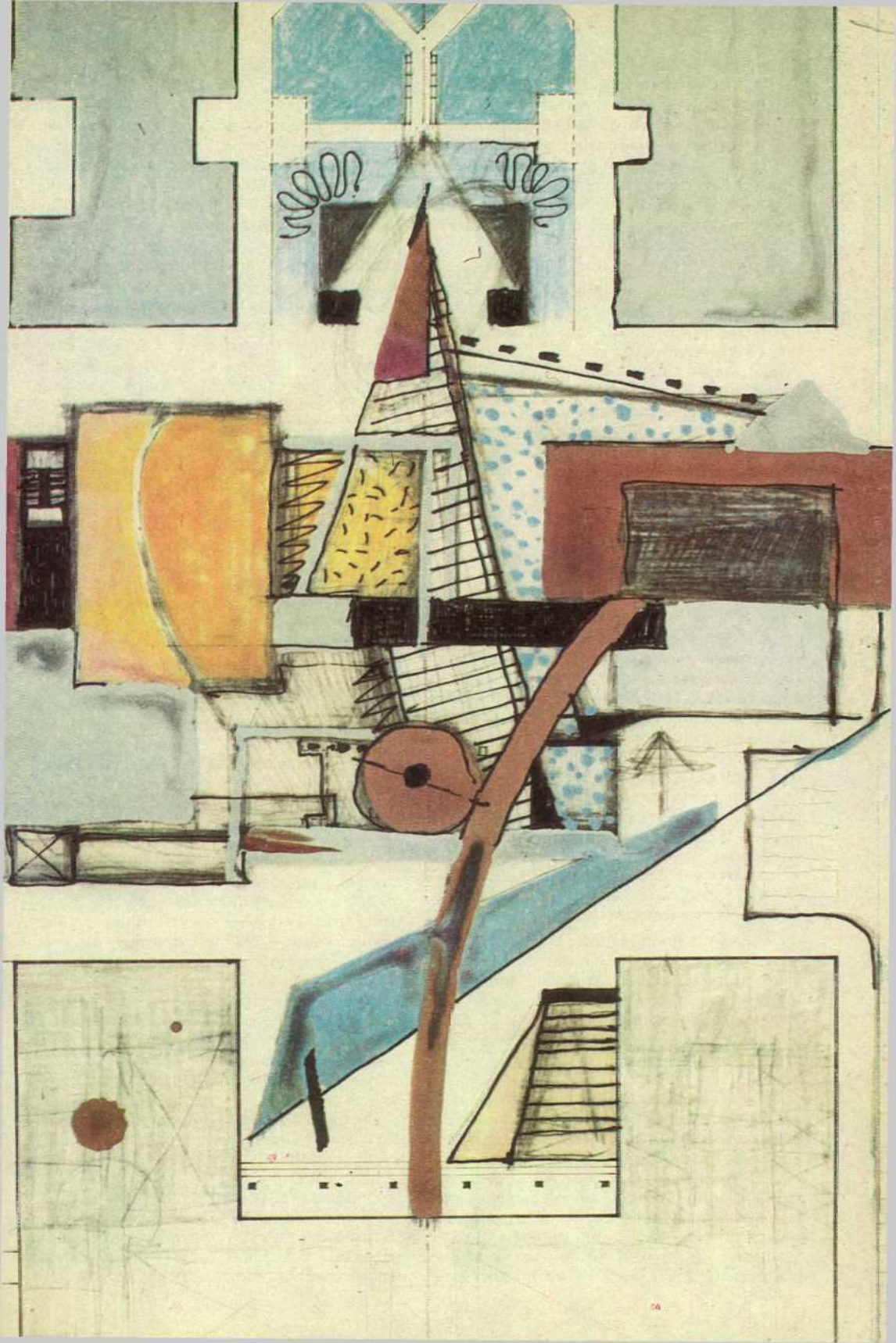
Neoklassitsistlike võtete sissetungist A. Alveri loomingusse veel niipalju, et õieti kujunes ajalugu uuriva ja tulemusi loomingusse sünteesiva eesti nüüdisarhitektuuri uueks jooksuks 1980. aastate alguses ka vahepeal hüljatud klassitsismi rehabiliteerimine ning rakendamine. See polnud kuidugi pöördumine ordersüsteemide poole, pigem vabastiilne klassitsism, mis aktsepteeris ajaloolise klassitsismi ruumikontseptsiooni ja harmooniataotlust. Kolmnurkviilud, sammastikud ja kaared said uuemas arhitektuuris lihtsalt nimetatud protsessi sümboliks, mitte kanoonilise arhitektuurse süsteemi kohustuslikeks elementideks, nagu see oli nõukogude arhitektuuris 1940.—1950. aastail. Et vältida uusi modernismi dogmasid, tuli rehabiliteerida ka vanu dogmasid.

A. Alveri rahvusromantilise suundumusega projektide omapäraseks kulminatsiooniks kujunes 1982. a loodud Eisma puhkebaasi projekt. Selle projekteerimise ajal tegelas arhitekt meie kutselise ehituskunsti rajaja rahvusromantilise arhitektuuri klassiku Karl Burmani 100. sünniaastapäeva näituse koostamise ja kujundamisega, saades tema töödest ka inspiratsiooni käesoleva projekti tarbeks. Eelkõige vihjab Burmani romantilisele arhitektuurile Eisma puhkebaasi maaliline asendiplaan, kompleksi üksikute hoonete ja väikevormide nõrke paigutus metsatukkade vahelisele väljale, avatuna merele. Juba Loksa puhkebaasist tuttavate kividega kaetud viilkatuste kompositsiooni rõhutavad siin jõulised katusevõugid, Burmani puitarhitektuuri meelismotiiv — päikesekiires — viiludel. Asendiplaani maalimine, vabajoont armastav motiivistik tungib ka puhkebaasi põhikorpuse plaanidesse, millest sõltuvalt muutub ka siseruum hoone erinevates ristlõigetes. Pidevalt modelleeruvat siseruumi kroonib lõpuks merele avaneva terrassi pidulik klassitsistlik ekraan. Tundlikku ja romantilist Eisma puhkebaasi projekti võib pidada eesti rahvus-

Andres Alver.
Arhitektoon.

Paremal:
Andres Alver.
S. M. Kirovi nim
Näidiskalurikolhoosi
keskus.
Fragment esküüsi.

romantilise nüüdisarhitektuuri üheks välja-
paistvamaks saavutuseks, mis ootab ehitajat!

Oma eelnenud loomingu erinevad käsit-
lusviisid võtab A. Alver kokku 1984. aastal
projekteeritud ja peagi valmivas «Hiiu Kalu-
ri» esindushoones Tallinnas. Juba hoonet
ümbritsev eripärane ning mitmekihiline
arhitektuurne keskkond, mida kroonib tule-
torn, on siin arhitekti millegi erakordse
loomisele inspireerinud.

«Hiiu Kaluri» esindushoone arhitektuuri
võibki vaadelda kui omalaadset professio-
naalset mängu, milles on rikkalikult ühenda-
tud erinevaid vorme, kus võib ära tunda laene
nii funktsionalismist, *art deco*'st, rahvus-
romantismist kui ka klassitsismist. Ent A.
Alver loob neid erinevaid laene kokku kom-
poneerides iseseisva kunstiteose, kollaaži,
milles omaloominguline struktuur domineerib
analoogia ees. Samas kanduvad need kül-
lastunud välisvormid ka hoone interjööri,
omades võrdset tähendust nii seest kui väljast
vaadates. Erinevalt arhitektuuriteoseist, kus
hoonet valitseb tema sise- või välisarhi-
tektuur, on käsiteldav objekt korraga nii
eksterjööri- kui ka interjöörilahendus, täites
sellisena edukalt esindushoone amorfseid, ent
selget esinduslikkust taotlemaid funktsioone.

Käsitletud esindushoone arhitektuursele
ekstaasile järgneb A. Alveri loomingu teatav
«kainenemine». Seda demonstreerib ilmekalt
tema viimane Tallinnasse Gogoli t 16 loodud
elamu projekt. Kuigi ka siin on A. Alveri
maja ette nähtud liita K. Burmani rahvus-
romantilises laadis hoonega, ei järgi arhi-
tekt stiililt eelkäijat. Oma iseseisvust demon-
streerib ta neokonstruktivistliku tööga, mille
plaanis liituvad trepikoja silindri abil kaks
ruutu — väike ja suur. Burmani «pehmetesse
vormidesse» peidetud geomeetriaga kõrvutab
Alver karge geomeetria, kooskõla kahe naabri
vahel kujuneb materjalide, rütmide ja kujun-
dite assotsiatiivsest lähedusest.

A. Alveri loominguilist biograafiat fik-
seerides pole väheoluline käsitleda tema
erumate projekte, mis on arhitekti loomingu-
liste pürgimustega vahetult seotud, selgitades
ühe või teise käsitlusviisi taotlusi. Et arhi-
tekt on eramud projekteerinud hulgaliselt,
vaadelgem siinkohal vaid mõningaid oluli-
semaid.

Üheks arhitekti silmapaistvamaks, osali-
selt valminud eramajaks võib pidada 1982.a
projekteeritud elamut mere äärde (Haab-
neemes). Projekt on loodud just sel perioodil,
mil A. Alveri plaanigeomeetria komplitseer-
us, ent antud eramu kompleksse mahuga
lahenduses saavutab see geomeetria erilise
ruumilise veenvuse. Eramu põhiplaani kom-
positsioon on rajatud risttahuka ja kaarte
lõikumisele, mida harmoneerib korruseid

läbiv sammastatud tsentraalne hall. Hoone
pilastrid, sambad, kitsendatud aknad, kaare ja
siilu motiivid viitavad kõik omapärasele
neoklassitsismile, milles funktsionalismi kom-
positsioonilis-ruumilist vabadust tasakaalusta-
vad klassikale osutavad fassaadi-elementid.

Suuremahuline eramu on A. Alveri
1984. a Lillekülla projekteeritud kaksik-
elamu. Võrreldes eelmisega on sinne arhi-
tektoonika hillitsetum, taandatud põhiplaani
üldsümmeetrilise. Funktsionaalselt läbimõel-
dult lahendatud plaanid meenutavad rohkem
funktsionalistlikku maja-masinat. Ka kaksik-
maja peavaateisse kandub plaani sümmeetria,
kus valdavale klassitsismile osutavad põhi-
osade otsaviilud, mida ühendab vaimukas,
kummagi osa vahele paigutatud kasvahoone.
Fassaadilahendustes domineerib erinevais
variatsioonides interpreteeritud ruudu-mo-
tiiv, millele sekundeerivad kohati ka teised
kujudid — kaared, kaldjooned, segmendid
ja kolmnurgad. Need fassaadipindade vabalt
komponeeritud kujundid elavdavad tasakaa-
lastatud mahte, vältides klassitsismiga nii
sageli kaasnevat kuivust. Fassaadielementide
vaba irratsionaalne kompositsioon on veelgi
elavam eelnimetatud eramule stilistiliselt
sarnases 1985. a projekteeritud elumajas
Tammneeme.

Oma senised eramukogemused võtab arhi-
tekt kokku 1985.a teostatud suurejoonelises
projekti — üheteistkümnes ridaelamus Meri-
väljal. Iga hoone on siin 9 meetri laiune ja
kolmelöövine kahekorruseline eramu, kus
keskmist löövi toonib dominant — trepikoda.
Üksikute elementide plaanid on ratsionaalsed
ja ökonoomsed, varieerudes vastavalt tellija
soovile. Hoonete fassaadides domineerivad
Meriväljale iseloomulikud kivikatused, aga ka
mitmed klassitsistlikud elementid: trepiko-
dade viilud, sambad ja fassaadide üldsüm-
meetria. Analoogselt eelnimetatud eramutega
toimub ka siinsete fassaadil vaba mäng
geomeetria kujundite — ruutude, ringide,
kolmnurkade — ja nende osade või tule-
tistega. Rängele konstruktiivsele struktuurile
lisavad elevust ka huvitavate jaotuste kas-
vuhooned, rõdupiirded ning erinevad fassaadidetailid. Ridaelamus vaadates tundub, et
arhitekt Alver on siin kontsentreeritult
rakendanud kogu oma laiaulatusliku võtete
arsenali, olles käsiteldavas laadis saavutanud
ka teatava lae.

Eespool käsitletud loominguile lisaks on
A. Alver osalenud mitmel tähtsal arhi-
tektuurivõistlustel, ent juba koostöös teiste
arhitektidega.

1981. a võistles A. Alver koos arhitekt
I. Fjukiga laia tähelepanu äratanud Tallinna
II Keskkooli täiendava korpuse arhitektuuri-
võistlusel, kus püüti leida sobivat lisandit
senisele neoklassitsistlikule koolihoonele, mis

asub linna ajalooliselt väljakujunenud keskses. Konkurssi ennat võib pidada meie arhitektuuris üheks esimeseks uushistoritsismi manifestatsiooniks, kus arhitektidel oli vaba voli interpreteerida erinevaid ajaloolisi stiile, käsitluslaade ja sünteesi. Noorte arhitektide valitud *art nouveau*'lik käsitlusviis polnud antud kontekstis ehk mitte kõige tabavam, ent hoone paneelilahenduses ja muutuva struktuuriga fassaadides on häid leide, mis autorite hilisemale loomingu suunaandvad.

Hoopis teistlaadne võistlusprojekt oli A. Alveri ja L. Lapini 1983.a töö rahvusvahelisele konkursile Soome — Arktika Keskus Rovaniemis. Arhitektid lähtusid selles töös saksa romantilise maalikunsti klassiku C. D. Friedrichi loomingu, moodustades jõe kaldale graniitkuhila, mida kroonivad valged lumiseid tippe meenutavad katused. Võistlusprojekti põhiplaan viitab ornamendile — märgisüsteemile, mis sümboolselt fikseerib muistsete rahvaste elukäsitust. Kuigi arhitektid sellelt võistlusel auhinda ei saanud, on projekt hiljem aratanud (laialdast) rahvusvahelist tähelepanu.

Ühe oma viimastest võistlusprojektidest lõi A. Alver 1984.a koostöös ekaaslaste T. Trummaliga: sünnilinna Tartu — TRÜ humanitaarkorpuse lahenduse (III auhind). Selles projektis interpreteerisid arhitektid oskuslikult olemasolevat linnaehituslikku situatsiooni, andes häid ettepanekuid sõjas hävinud linnaosa väljaehitamiseks. Humanitaarkorpuse enda lahenduses järgisid arhitektid Tartule iseloomuliku neoklassitsistlikku laadi, tuues kohati sisse jõulisemaid konstruktivistlikule arhitektuurile lähedasi elemente. Ka hoone katusemaastikus lubasid arhitektid endile vabadust komponeerida sõ-

restikke, pandusi, kraanasid, trosse ja kõige krooniks kreeka templit meenutava objekti — sümboli Emajõe Ateenale, nagu Tartut hellitavalt nimetatakse. Kokkuvõttes oli võistlusprojekt õnnestunud ja demonstreeris ilmekalt nii arhitektide endi kõrget professionaalset taset kui ka kogu Eesti nüüdisarhitektuuris valitsevat tendentsi, mida ma nimetaksin kõhkluseks ajaloo ja nüüdisaja vahel, kõhkluseks klassitsismi ja modernismi vahel . . .

A. Alveri senist loometööd kokku võttes tuleb tunnista, et arhitekt on loominguviiselt olnud väga viljakas. Ta on projekteerinud suurel arvul hooneid, millest paljud on ehitusjärgus, mitmed valmimas. Heade ideede kõrval on A. Alveril ka tugevat praktilist meelt, mis tagab projekteeritud objektide realiseerimise. Eesti uuendusliku ehituskunsti «kolmanda laine» esindajana on arhitektil rikkalik informatsioon nii ajaloolisest kui ka eesti nõukogude nüüdisarhitektuurist, mis on vaba 1960. aastate «lastehaigustest» ja 1970. aastate «noorushullusest» ning jõudnud oma kujunemises meheikka. A. Alver ei kuulu niivõrd läbimurdjate, uuendajate, kuivõrd rakendajate ja kinnistajate põlvkonda. Seejuures on A. Alver analoogselt eesti uema arhitektuuri paremate meistritega mitmekülgne, ta valdab suurt vormi ja peenimat detaili, on arhitekt, interjööri kunstnik ja disainer, organisator ja mõtleja. Arhitekt A. Alver on eesti ehituskunsti igati aktuaalne arhitekt, kellel juba praegu tõsiseid saavutusi, ent kelle tõelised tippteosed on alles tulemas. Olles moodne on arhitekt aga ka humanne — oma teoseid luues mõtleb ta eelkõige inimesele, sellele, kuidas inimene end tunneb tema loodud ruumis, kas see ruum ergutab teda elama või hävitab temas ka viimase inimliku alge.

KAASAEGSETE PORTRIID

JELENA SKULSKAJA

Lugusid Valtonist

«... ja ainult sel kujul võib mõte ületada mõistuse kitsuse ja ühekülguse ning tõusta tõeni, mis on alati vastuoluline».

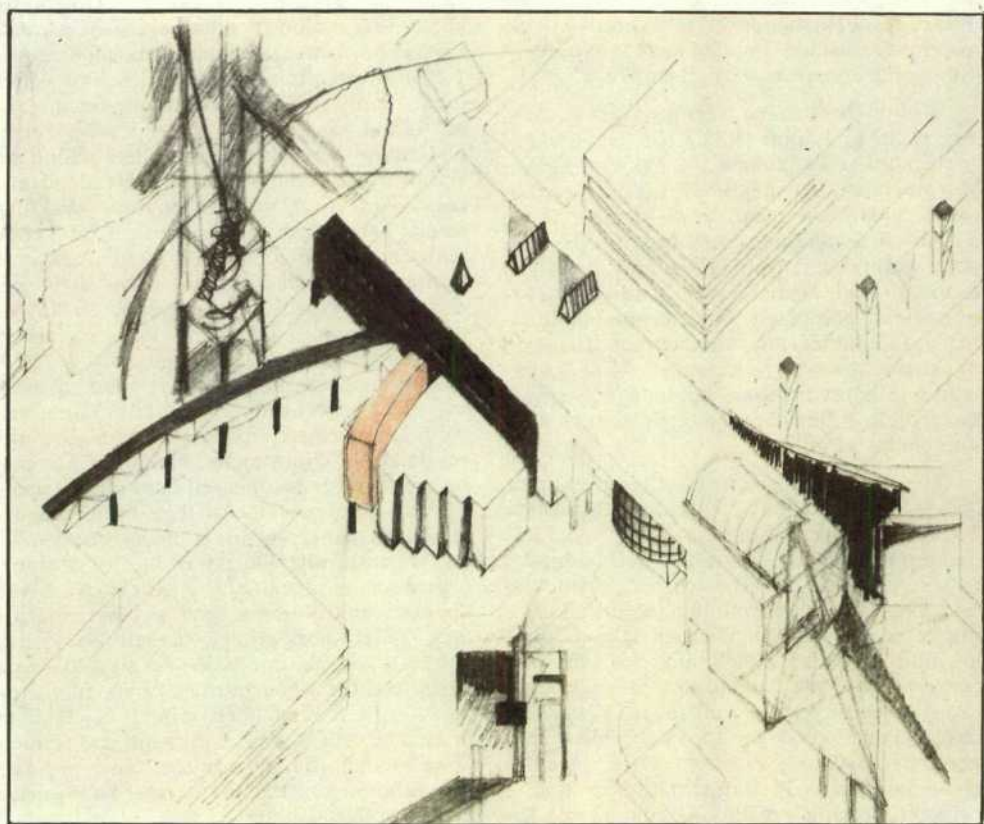
G. Gatšev

«Ma ju ütlesin Kantile tookord hommikueine ajal: «Saagu teie tahtmine, professor, aga te olete midagi veidrat välja mõelnud. See võib küll ilmatu tark olla, aga on hirmus segane.»»

M. Bulgakov

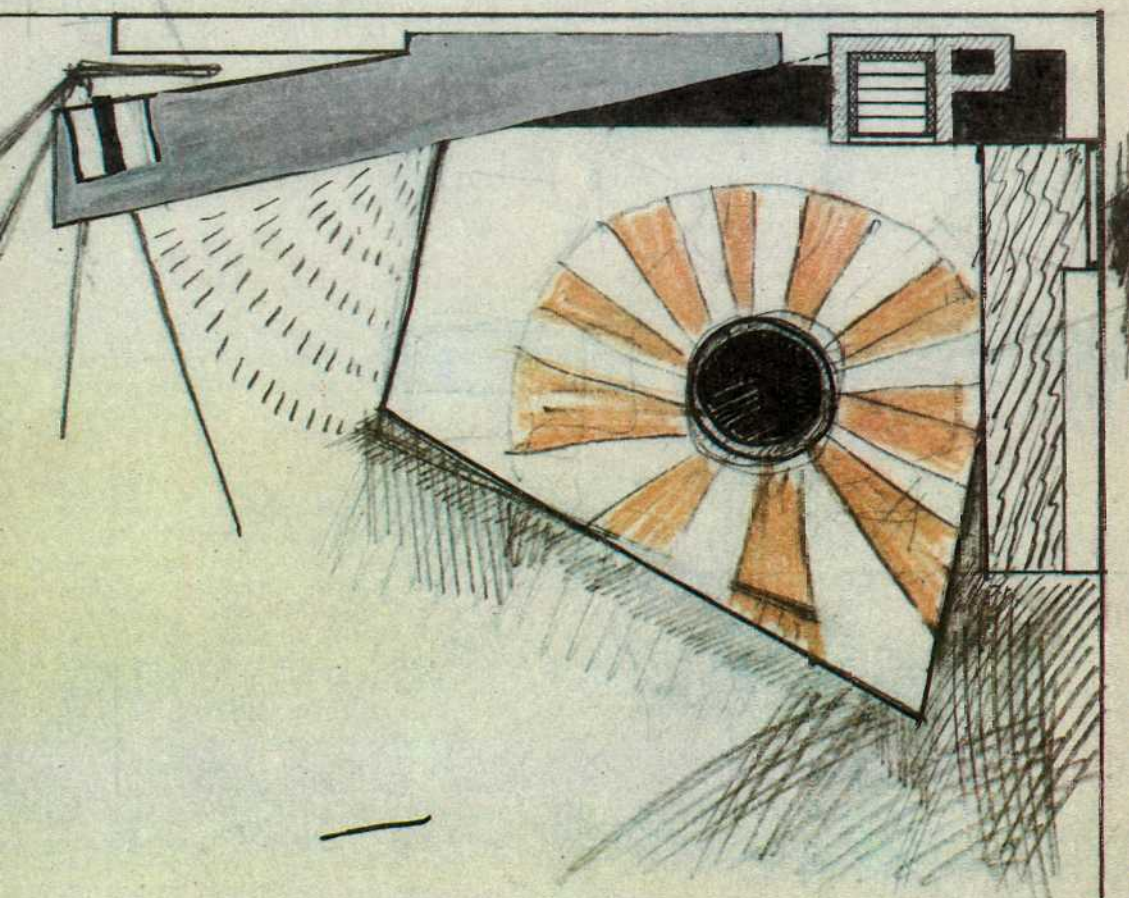
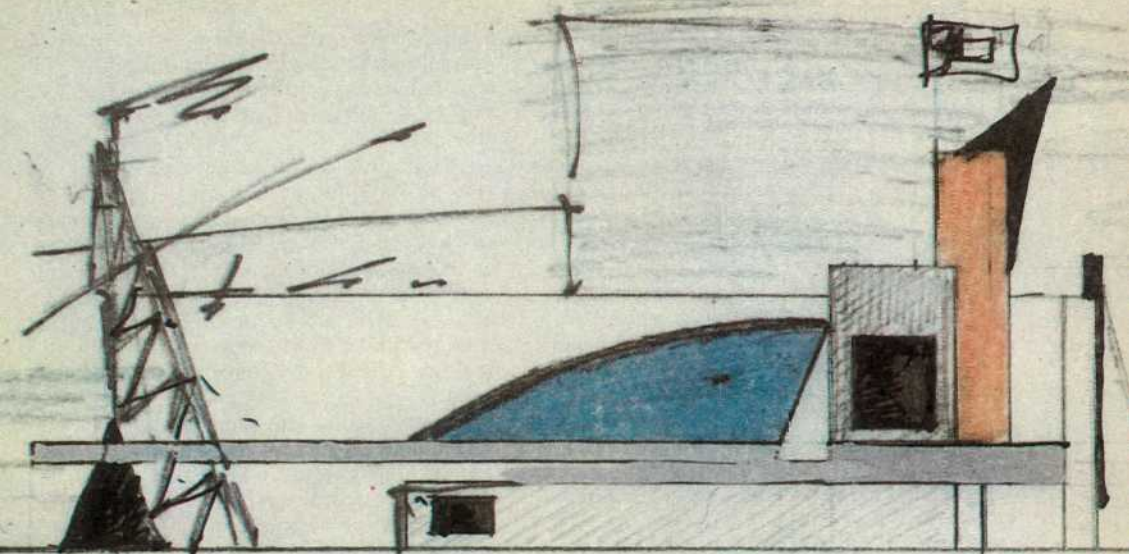
Kui kirjanik kirjutab keeruliselt, siis mitte selleks, et ta mõtteid pärast lihtsate sõnadega ümber jutustataks. Püüan siiski sõnastada seaduspärasusi, millele allub Arvo Valtoni proosa.

Psühholoogismist ja üksikisiku hingevirvenduste peenest lahkamisest ollakse juba väsinud. On muudki, millest kirjutada. Ühiskonna struktuur on muutumas. Plahvatus on küps ning kirjanik tunneb seda õhust. Ja kuni loogika ja mõistus veel kõiki üksikasju ei taju, seni on suur kaal eelaimustel. Loogikaraskustest on alati üle saadud kujundit

Andres Aiver.
Γενηκοεσκus Ηααοηεεμεs.
Eskus.

Ραρεμαl:
Andres Aiver.
Καμlνα eskus ερατησlαlε.

appi võttes, sest metafoor ei pea midagi tõestama, vaid üksnes aimu andma. Siit saab tuletada esimese (mõneti ootamatu) seose: ratsionaalproosa on metafoorne. Ratsionaalproosa siht on avastada ja kujutada ideed enne, kui see filosoofide ja sotsioloogide teadvusse jõuab, ent ta teeb seda (L. Tolstoi väljendit kasutades) poeetilise stiilia «eksimumste energia» varal.

Tähtis pole siin üksiku päris- või ka üldnimelise tähistatud tegelase kordumatu karakter, vaid pigem suvalise nimega (või veel parem — hoopis nimetu) tegelane, kes kannab endas ideoloogilise ja sotsiaalse nihke — seega uurimisobjekti — tunnuseid. Teglane on niisiis ühik, aga autor? Autor ei armasta ega vihka tegelast, emotsionaalse pinge saavutab ta pateetilise juhtmõttega. Siit saab tuletada teise ootamatu seose: ratsionaalproosa on emotsionaalselt pingestatud.

Igasugune paatos on iroonia ja pilke vastu üldiselt kaitsetu. Seda ennetades kaitseb autor end eneseirooniaga. Fantastika ja tegelikkuse, ratsionaalse ja irratsionaalse (jms) julge ühitamine intellektuaalses proosas (mis paljusid kriitikuid vaimustab) polegi tegelikult muud kui üleva ja kaitsetu tunde- tooni vooderdamine tasakaaluga ja võõrandatud suhtumisega.

Valtoni juttude peamine võlu peitub selles, et saladus on tal alati rikkam ja sügavam igast mõeldavast lahendusest.

Ent vaatame ka mõnd võimalikku lahendust. Üks Valtoni enim kõmu tekitanud teos — «Mustamäe armastus» — on neitsist-sündimise müüdi ülikaasaegne variant. Kaks üksikut, suure isikupäratus linnas hulpivat inimest, mees ja naine, armuvad teineteisesse: täpsemalt — näevad, kiinduvad, neil sünnib laps. Kuid . . . seejuures pole nad üldse tuttavad, ei vaheta sõnagi, ei saa iial kokku, ainult nende aknad on vastamisi. Kui see lugu toimuks ühtlasi ka puhtfantastilises ümbruses, võtaks lugeja selle vaevata omaks, kuid teda eksitab vaieldamatu ja masendav reaalsus. Lugu lõpeb sellega, et mees paneb ümbrikusse ausalt välja rehken- datud alimendid ja laseb selle naise postkasti. See ei tee asja mitte üksnes reaalseks, vaid lausa argiseks. (Kolumbia kirjanik García Márques ütles, et lugeja on lihtsalt sunnitud uskuma tema naistegelase Ilusa Remediose taevasseminekut, sest too tõuseb õhku koos kõige harilikumate, õue kuivama riputatud voodilinatega.)

Niisiis puudub tõeline armastus suhetes, mis ilma selleta on üldse mõeldamatud. Fantastiline pole mitte Valtoni süžee, fantastiline on reaalsus, mis tingib sellist ebardlikku puuet; kogu praegune elu, mis abielulahu- tuste statistika ja demograafide arvutuste kohkumuseks on armastuse kuulutanud mitte

puhtsikklikuks pregoratiiviks, vaid teravaks sotsiaalseks probleemiks. Valtoni jutus pole tegu individuaalpsühholoogilise probleemiga, vaid üldise katastroofiga, mis ähvardab inim- konda.

Kuid aitab — see kisub juba eheda paa- tose poole ja autor kaitseb seda iroonilise jutu «Laternaad» fantaasiaga. (Nii kirjutas ka Andrei Belõi kesk müstiliste avastuste palangut sügavalt iroonilised «Sümfooniad». Või — ligem näide — Mati Unt täiendas oma filmistsenaariumi «Surma hindu küsi surnu- telt» revolutsioonilist paatost iroonilise näi- dendiga «Peaproov», mis räägib filmivõ- tetest.)

«Laternaadis» on armastajapaariks kaks tänavalatnart, mis seisavad teine teisel pool tänavat (nagu «Mustamäe armastuse» tegela- sedki) ning kannavad mehe- ja naisenime. «Väikese Tiina suurus pidi seisma selles, et ta suutvat väikeisi laternaid enesest eraldada, iseenda sees neid valmistada. Kuigi ta seda tegelikult ei teinud, muutis see võime teda kõige vägevamaks nähtuseks asjade maa- ilmas. Looduses ei olnud midagi tähtsamat sellest paljukssaamise ideest . . .» Niisiis on tegemist kahe harilikult tänavalatnartaga, ometi seob neid armastus, mis annab valgust ja soojendab tänavat lootusega. Mis võiks olla nukram ja kibedam kui kahe elutu eseme hingeline armastus.

Ühes teises Valtoni jutus («Kasvaja») aga osutub inimese hingeks kirurg Miti poolt diagnoositud pahaloomuline ajukasvaja. Ja õige ka: terve mõistus, mis eitab inimese eripära, piiritleb teda ankeedilahtritega, madaldab ta faktoriks, ei võigi lubada mingite «liigsete osade» olemasolu organismis.

Arvo Valtoni hüpoteetilises ruumis on fantastilised sündmused olmesfääriga niivõrd põimunud, et see paneb kahtluse alla nende väljamõelduse; reaalsus aga on nii groteskne ja absurdne, et sarnaneb puhtale väljamõel- disele. Kirjanik ei taha, et tema hüpoteese võetaks üheselt labase tõena, milles puudub igasugune vastuolu.

Arvo Valtoni kredo esitab jutustus «Loo- mise iga». Mõnes mõttes on see vastukäik Henrik Ibseni «Ehitusmeister Solnessile». Valtoni tegelane ei tegutse mitte auahnus, vaid altruismi ajel. Ta ehitab maja üksnes isamaa ehteks ja oma töökatte suguvendade auks ning saab osa ka vaimsusest, mis enami- kule Valtoni tegelastele on saavutamatu.

Mõnikord on Valtoni lugeja nagu detek- tiiv, kelle käsutuses on vaid luup, aga teostada tuleb tal, noh, näiteks spektraalanala- lüüs. Juttu «Kaks poeti ja aeg» esimest korda lugedes selgub faabula: kaks luuletajat rändava- vad, üks jääb haigeks ja ei suuda steps edasi minna, teine otsustab, et kõige ratsionaal- sem on seltsimees maha jätta (ta ei saa teda

niikuinii aidata) ja koju tagasi minna, et ülistada sõpra leinapoemisi.

Teisel, põhjalikumal lugemisel aimub mõistujutt kunsti väärtustest. Selle tuum oleks: geeniuuse loodu on igavene ja annab sajadest kestel inimestele nii palju, et tema tühiselt üürikeses maises elus peab ta olema vaba kõigist muudest kohustustest peale kohuse oma kunsti vastu. Elu on vaid loomingu ajend, millele tuleb ohverdada nii kavatsuste puhtus, kõrge kõlblus kui ka inimarmastus.

Kolmandal, detailsel lugemisel avaneb meie ees üsna reaalne taust. Selle avastuseni viib teksti «läbibuistamine». Luuletajad elavad ajal, mil õhk undab kõiksugu utopiast — see on ju meie sajandi algus! Üks luuletajaist näeb maailma päästmist arvumaa-gias — see on ju Velimir Hlebnikov, tema «Saatuses Käsulauad». Luuletaja tahab pöörduda tagasi suure jõe äärde, kus tolmuses linnas on tema kirjutuslaud ja kaltsudega kaetud nari — need on Volga, Astrahan ja Hlebnikovi sealse toa kirjeldus. Vihjatud on veel Hlebnikovi Iraani-reisile, tema suhtumisele loodusesse kui ülimesse harmooniasse . . . Järk-järgult kujuneb üsna äratuntav pilt — sellisena tuntakse Hlebnikovi kaasaegsete juhümärkuste, kontrollimatute kuulujuttude, tekstist teksti rändavate detailide põhjal. Tõepoolest oli ta vaene ja ükskõikne oma eluolu suhtes, veidrik, mõtles välja «mingisuguse» arvuteooria, kirjutas segaseid, aga «justkui» geniaalseid luuletusi, ei püsinud paigal, sõitis ringi. Ja päris asjakohasena meenub lugu, mille on ära toonud terve hulk autoreid: Hlebnikov olevat oma raskesti haigeks jäänud sõpra lohanud sellega, et küll stepp ta halvimal juhul auga teise ilma saadab. Annab ju Valtongi tema mõttekäigu edasi nii: «Loodus puhastab ennast ise, eks kuulunud ka üks poeet, ükskõik kui kõrgelennulised olid ta mõtted, looduse hulka.» Ja ongi teie ees tavainimese jaoks mõistatavlik Hlebnikov . . .

Neljas lugemine on nagu ristsõna lahendamine, aga lugeja enesetunde huvides peaks ristsõna ka välja tulema, nagu V. Katajevi romaanis «Mu teemandine kroon», kus kuulsaate luuletajate antud varjunimesid on käkitegu avada.

Muidugi kerib küsimus: kes siis oli see sõber, kelle Hlebnikov hülgas? Ehk pöörduda Hlebnikovi enda tekstide poole? Lugeđa tema üleskutseid ülemaailmse liidu loomiseks, tema unistusi luuletajate ja teadlaste utopilisest riigist? Siis muutuvad arusaadavaks ka Valtongi sõnad teiest luuletajast, kes «lõi juba mitmendat aastat vaimuhiiglastest koosnevat rahvusvahelist komiteed, mis pidi lõpuks nii autoriteetseks saama, et selle ette kummar-davad riigi- ja rahvavalitsejad . . .» Ristsõna

on lahendatud. Sõber, kelle Hlebnikov maha jättis, pole keegi muu kui Hlebnikov ise. Luuletaja ei ole kedagi hüljanud, või kui üldse, siis ainult iseenda. Meie kõlblustunne on nüüd rahul.

Viiendal, sünteesisval lugemisel võib näha, et Valton on loonud kibeda metafoorjutu geniaalsest luuletajast, kelle nime, sellest peale, kui see sai NIMEKS, on üha looritanud kuulujutud ja väljamõeldised. (See kõik võis alguse saada imazinistide korraldatud troonimisfarsist, kus nad Hlebnikovi Maakera Esimeheks kuulutasid, tema aga, mõistmata, mis toimub, oli õnnelik.) Luuletaja, kes tänini ootab oma tundi, ootab, et teda loetaks ja mõistetaks . . .

Arvo Valton ironiseerib oma mõistujutus nõnda ka selle üle, kuidas me tänapäeval kipume lugema: kergelt, pealiskaudselt, rutates lahenduse poole, mis peab vastama meie üsna standardsele ettekujutusele tegelikkusest. Ta käsitleb mõtte- ja progressivõõrast inertsust, mis töötab innukalt nõmeduse ja isiksuse tasalülitamise suunas, mille toimele isegi kuulsast luuletajast saab lihtsalt «keegi».

«Kaks poeeti ja aeg» on hüperbooljutt, pilajutt, mis omaenda teksti piirid lõhub. Hea jutt. Kuid on veel üks kunstiseadus, mida kellelgi pole õnnestunud rikkuda: teos võib sisaldada sihilikult lahenduseta jäetud saladust (Karamzini «Bornholmi saar») või olla lõpuni mõistetav ainult tekstivälise teadmise toel (Puškini «Läkitus Siberisse»), kuid juhtmõte, «moraal» peab olemas olema tekstis endas, peab avanema teksti piires, ükskõik mis assotsiatsioon ka hilisem uurimine ei lisaks. Olgu siis tegu lihtlugejaga, kellest juba juttu oli, või ettevalmistatud lugejaga, peaasi, et meie mõttekäiku suunaks ja piiritleks kirjanik, mitte meie ise.

Mina isiklikult arvan, et Valtongi jutt on olemas kõik see, millest seni räägitud. Kas ka lugejad minuga nõustuvad, jääb lah-tiseks. Tuleb mõõnda vaidluse võimalik-kust — olgu tõde pealegi vastuoluline.

Räägime lõpuks veel «Rännakust giidi saatel», jutust, mis siin esmakordselt ilmub. Maailmakirjanduses esineb süžee, mis lähtub vist Piibli kadunud poja tagasituleku loost. Tagasituleku lugu on kord esitatud eeleegilise õrnusega, kord võimaliku ja tegeliku elu vastuolu tragöödiana, sageli saab kodupaik puhastavaks lätteks ja uue teekonna alg-punktiks. See motiiv esineb ka folklooris, mis näitab tema elujõulisust.

«Vana koolimaja oli kõiges endine, ainult et teda polnud olemas.»

Nii algab see jutt ja siin pole midagi müstilist. Kirjeldatakse üsna tuttavat hingeseisundit: kui inimene naaseb kodupaika, kõrvutab ta tahtmatult lapsena nähtut sellega, mis nüüd

silma ees seisab. Ta kontrollib pingsalt, mil määral kehtivad tema mälestused ja suhtub tõelusesse norivalt, ihates oma mälu õigeks pidada. «Kas sa tulid siia targutama või mäletama? Need kaks asja ei käi kokku.» Ka selles ütluses pole paradoksi: filosoofia üldistab ning kasutab üksikfakte ainult kui näiteid, mälu aga meeliskleb detailide üle, vaatleb esemeid justkui läbi luubi. Mälestus rajaneb ütlematajätmistel, vihjetel, lünkadel, mis ei vaja ühendavat lüli ja ei püüagi korrastada läbimõeldud mosaiigiks. Selles tükeldatuses, iga detaili liialdatuses ongi ehk mäluvärvide erksuse saladus.

«Rännak...» on üles ehitatud läbipaistvatele vihjetele: näiteks vanema ja noorema venna suhete lugu, kus armastus tihti avaldub vihkamise kujul ja kahetsus ikka liiga hiljaks jääb; või siis arutlus elu mõtte üle, millele surma liginemine ei lisa tihti mitte mõttesügavust, vaid pigem kergemeelsust.

Kõige tähtsam selles loos on vahest Peremehe, «giidi» kuju, kes valib mälestuste marsruudi ja suunab neid oma rada. Peremees on igavene, tegelane aga surelik; Peremees kehastab vaimu, tegelane — keha; tegelane

on ainult reaalne, Peremees aga on nii reaalne kui ka teispooline.

Peremehe kuju on algselt pärit eesti folkloorist, kus alatasa esineb Vanapagan, põrgu peremees, kuid peaaegu kuskil pole talle vastandatud kõrgemat headusejõudu. Head tehakse või jäetakse tegemata üksnes inimese tahtel, kes asub valiksituatsioonis, mille on loonud — Kuri oleks liiga rängalt öeldud — pigem Peremees, Majavaim, Vanapagan... Kuid kohe asub lugeja ise «Rännakule giidi saatel» ning ei maksa teda segada, sest «giid» on kogenud ja veenev.

Arvo Valton tuli kirjandusse enam kui kaaskümmend aastat tagasi. Esimese jutukogu «Veider soov» ilmumisest peale on ta hõivanud Eesti ühe huvitavama ja omapärasema kirjaniku koha. Jutukogud «Rataste vahel», «Kaheksa jaapanlannat», «Võõras linnas», «Mustamäe armastus», «Arvid Silberi maailmareis», ajalooline romaan «Tee lõpmatuse teise otsa» näitavad Valtonit autorina, kes sageli rajab oma tõestused eitusele, väldib tehtult positiivseid kujusid, kuid alati püüab suunata lugejat kõrgema eesmärgi, vaimse poole, veenda teda iga isiksuse väärtuses ja kordumatuses.

DIXI

DAVID VSEVIOV

Viimasel ajal on meie ajakirjanduses olnud mitut puhku kõneaineks ajalugu ja tema uurimisega seonduvad küsimused. Vähem on kirjutatud lähimineviku uurimisest ja spetsiifilistest probleemidest, mis konkreetsetel seoses sellega üles kerkivad.

Üldiselt peetakse meil lähimineviku uurimist oluliseks ettevõtteks ja seega igati aktuaalseks. Siiski tuleks eelnevalt lahendada ülesanne, mis esmapilgul näib äärmiselt lihtne: tuleks nimelt vastata küsimusele, mis on ajaloo aktuaalne. Mõned aastad tagasi arvati meil Eestis enam-vähem kindlalt, et aktuaalne on just nimelt tänapäeva uurimine ja kritiseeriti meie ajaloo-teadlasi, et need pööravad kaasaja uurimisele liialt vähe tähelepanu. See seisukoht on ühekülgne. Hiljuti ilmus ajakirjas «Kommunist» (1985, nr 14) prof. J. Afanasjevi artikkel «Minevik ja meie», kus muuhulgas tuuakse välja koguni kümmekond perioodi ja probleemi kuni Suure Isamaasõjani, mille uurimine ei ole sugugi vähem oluline ehk teiste

sõnadega aktuaalne. Lisaks juhitakse tähelepanu sellele, et minevikusündmused, mis täna tunduvad olevat mitteaktuaalsed, võivad homme muutuda vägagi aktuaalseks. Nii näiteks tähistatakse 1989. a vene õigeusu kiriku 1000. aastapäeva. Pole kahtlust, et vene õigeusu ajaloo uurimine muutub lähematel aastatel ideoloogiliseks vaidlusprobleemiks, järelikult aktuaalseks. Kui me aga pole seda probleemi piisavalt oluliseks pidanud ja oleme seega kaotanud tema uurimise traditsiooni, siis ei ole meil ka kedagi, kes suudaks sel teemal arvestataval tasemel kirjutada ja vajadusel kas või meie oponentidele vastata. Ja, *last, not least*, marksistliku ajalookäsituse kõige aktuaalsem probleem üldse on ju ajaloo protsessi kui terviku uurimine ja mõistmine.

Mis puutub aga sellesse, et meie ajaloolased pööravad kaasaja uurimisele liialt vähe tähelepanu, siis töötab ju Eesti NSVs palju ühiskonnateadlasi — mitteajaloolasi, kes enamasti on just kutsutudki tänapäeva probleemidega tegelema.

Nüüd siis mõni sõna lähimineviku uuri-

misest endast. Ajaloolase põhiline töötuba on teatavasti arhiiv. Vajalikkumaterjali leiab seal ka vahetult tänase päevaga tegeleja, kuid tema töö arhiivis on siiski mõnevõrra teistsuguse spetsiifikaga kui näiteks keskaja uurijal. Viimane otsib eelkõige fakti (nt mitu käsitöölist oli 14. sajandi Tallinnas), ja selle fakti otsimine ning leidmine võtab tal nii palju aega ja energiat, et lõppkokkuvõttes moodustab see tema uurimistegevusest küllalt olulise osa. Tänapäeva uurija faktinälg nii suur ei ole (ilmub ju igal aastal Eesti NSV kohta statistiline kogumik), tema otsib arhiivist pigem kommentaari, temal aitab arhiivimaterjal ühiskonnas toimuvaid protsesse paremini mõista ja kirjeldada.

Silmas pidades sedasama allikmaterjali kogust ja kättesaadavust võib tunduda, et kaasaja uurija on nn «päris-ajaloolasega» võrreldes vähemalt selles punktis märksa paremas olukorras. Asja lähemalt vaadates ei pruugi see aga sugugi nii olla ega olegi. Ajaloolane, kellelt ootame kompetentseid hinnanguid tänapäeva kohta, ei saa oma töös tänapäeva dokumentaalmaterjale sageli kasutada juba ainuüksi seetõttu, et nende ülandmine ja korrastamine võtab arhiivides mitu aastat aega. Seetõttu on 1970ndate aastate keskpaik praegu viimane ajalõik, mille kohta ajaloolane arhiivi andmetele tugineva hinnangu võib anda.

Eriti suur abi ei saa ajaloolased ka majandusteadlastelt, kes viimasel ajal tunduvad olevat seotud rohkem tulevikuprognosidega kui lähimineviku analüüsiga. Näiteks oleks väga huvitav teada, milliseid tulemusi on andnud arvukad eksperimendid Eesti NSVs, millest nende ettevalmistamisel ja läbiviimisel on palju juttu olnud, mis aga hiljem unustuse hõlma on vajunud.

Palju vajalikkumaterjali leiab asutustest ja ettevõtetest, paraku aga võetakse seal tihti ajaloolast kui tüütut ja pealetükkivat abipalujat. Selline umbusk on ju mingis mõttes ka mõistetav, ei lase ju keegi eriti kerge südamega oma dokumente lapata, parem karta kui kahetseda. Nii võibki kaasaja probleemidega tegelev ajaloolasel tekkida tunne, nagu ei teekski ta riigitööd.

Nüüd paar konkreetset probleemi nõukogude ühiskonna uuest ajaloost, mis on aastate jooksul juba kindlalt «paika pandud», kuid mille juurde tuleks meil ilmselt veel kord tagasi pöörduda. Näiteks leiutus- ja ratsionaliseerimistegevus rahvamajanduses. Tavaliselt iseloomustatakse seda valdkonda kahe suurusega: märgitakse ära autorite arv, kes on esitanud ratsionaliseerimistegevuse või oletatava leiutise, ja teiselt poolt tuuakse ära ettepanekute evitamise saadud majanduslik efekt. 1984. aastal olid need arvud Eesti NSVs vastavalt 36 845 inimest ja 86,5

milj rbl. Kuna tegemist on küllaltki suurte arvudega, mille lisaks on pidev kasvutendents, siis esimesel pilgul tundub, et leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuses on meil saavutatud tohutut edu. Sealsamas loeme me uue tehnika evitamise tänapäeval ja selle majanduslikust efektiivsusest ning puutume jällegi kokku suurte arvudega: 1984. aastal moodustas uue tehnika evitamise majanduslik aastaefekt tööstusettevõtetes 32,5 milj rbl. Tundub, et ei jää üle muud kui edusammude üle rõõmu tunda. Eriti veel siis, kui piirdume ainuüksi numbrite üleskirjutamisega ning kirjeldame ratsionaliseerimistegevuse ja uue tehnika evitamise protsesse teineteisest lahus. Ent vaadelgem korraaks neid kahte toodud arvu kõrvuti ja meil tekib rida küsimusi. Kuidas on võimalik, et majanduslik efekt, mis on saadud uue tehnika evitamisest, on peaaegu kolm korda väiksem majanduslikust efektist, mis on saadud leiutiste ja ratsionaliseerimistegevuse evitamisest? Või küsime nõnda: kas üht rublast asja saab (peab) veel kolme rubla eest täiustama? Kas meie töölised ja teenistujad on siis tõepoolest niivõrd palju leidlikumad teadlastest ning konstrueerimis-, projekteerimis- ja tehnoloogiabüroodest, et suudavad nende poolt loodud nii suures mahus ümber teha või täiustada? Või on saadav tehnika niivõrd aegunud, et vajab tingimata ümber tegemist ja täiustamist? Või ei vasta hoopis ettevõtete poolt leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuse kohta antud arvud tegelikkusele? Jne.

Toome veel teise näite. Kümmeaastat tagasi hakkasime kirjutama meie ühiskonna uuest sotsiaalsest kihist, nimelt «töölised-intelligendidest», st kõrgema haridusega töölised. Ja tõesti, statistika andmetel kasvab aastast aastasse kõrgharidusega töölise arv. «Eesti NSV töölisklassi ajaloo» andmetel oli neid Eestis 1965. aastal 234 ja 1974. aastal 510. Siit võib teha loogilise järelduse: ju siis on tootmistöö muutunud nii keeruliseks, et paljudes lõikudes ei tule enam ilma kõrghariduseta toime. Kindlasti ei ole ka see vale, kuid ajal on veel teine, sugugi mitte vähem oluline külg. 186 inseneripaberitega töölised neist 510st eelistas jätkata töötamist töölisena. Enamasti ei muutunud selle viiekuue õpiaastaga ka nende töö iseloom. Asi on lihtsalt selles, et omandanud kõrghariduse ja insenerikutse, ei ole sugugi mõistlik inseneri ametikohale üle minna, sest viimase palk on teatavasti töölise omast tunduvalt väiksem. Niisiis selgus, et valdavalt ei olnud tegemist teate uue töötajatekihi kujunemisega, vaid teatud disproportsiooniga.

Ja lõpuks veel ühest, võib-olla tähtsamast probleemist. Meie suhtumine ühelt poolt kaasaega ja teiselt poolt lähiminevikku on

kummaliselt vastuoluline. Oma igapäevases elus oleme me märksa resoluuitemad-kriitilisemad kui siis, mil juttu tuleb lähiminevikust. Tarvitseb vaid lugeda viimase aja ajakirjandust, vaadata telerit või kuulata raadiot, kui näeme (või püüame näha) oma probleeme ja ka oma möödalaskmisi täiesti kainelt ja ilustamata. Lähiminevikuga on asi teisiti. Illustratsiooniks niisugune seik: hiljuti juhtusime kolleegide-ajaloolastega lausa tõsiselt arutama, kas peatselt ilmuvas «Eesti NSV talurahva ajaloo» on ikka sobiv rääkida haritava põllumaa vähenemise tendentsist. Või teinegi samalaadne lugu: paar aastat tagasi nägid ühe meie suureteevõtte ajaloo uurijad kurja vaeva, et nende raamatusse jäetaks umbes pool lehekülge teksti, kus oli kirjeldatud sõjajärgsete aastate raskeid elamistingimusi ettevõtte ühiselamus. Nimelt oli seal 150 inimese peale vaid üks pliit. Raamatusse see lõik siiski ei mahtunud, sest milleks suure ja vaieldamatu edasimineku kõrval selliseid pisiasju meenutada. Ometi oleks seda tarvis teha ja kui mitte muuks, siis vähemalt nägemaks, kui palju oleme selle mõnekümne aastaga edasi läinud. Muide, raamatu ilmu-

mise ajaks oli ettevõttel oma vahenditega ehitatud mitu suurt ja korralikku elamut.

Praegu on üldse väga palju juttu sellest, kellel peaks olema õigus otsustada ja kes peaks julgema seda teha. Ühesõnaga kompetentsuse küsimus. Nagu nägime, seisab see probleem väga teravalt ka ajalooramatute väljandjate ees. Liialt sageli juhtub nii, et sisuliselt kõige kompetentsem organ — ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teaduslik nõukogu — otsustab trükkis avaldada mingi raamatu, siis aga leitakse, et seda raamatut pole just nimelt «sisuliselt» kellelegi vaja või et ühed ja teised lõigud tuleb ära kaotada, lühendada, täiendada, ümber tõsta jne, jne. Siit aga ei ole enam kaugel oht, et ajalooramatud kaotavad nõnda lõppude lõpuks oma lugejaskonna (NBI adekvaatsus). Eriti puudutab see raamatuid, mis käsitlevad meie lähiminevikku, kus lugejagi mälu on veel piisavalt selge. Ei ole vaja muuta ajalooramatut mingiks meeldivate mälestuste taoliseks kogumikuks, muidu võib juhtuda, et lähima mineviku analüüsis edestavad ajaloolasi ajakirjanikud, sõjajärgse «seitsme» aasta tundmises aga kirjanikud.

ELAV AJALUGU

ANDRES HEINAPUU
Koltunud leheveergudelt.
Friedebert Tuglase intervjuusid ja
ankeedivastuseid 1928—1938

Friedebert Tuglas on üht eessõna alustanud lausega: «Meie ajalehtede aastakäikudesse mattub palju materjali, mis oleks väärt paremat saatust.» Küllap on paremat saatust väärt ka Tuglase enda ankeedivastused ja intervjuud, mis on laiali pillatud mitmete ajalehtede veergudele väga pika ajavahemiku jooksul. Tuglas on üks käsitletuid eesti kirjanikke. Et lehemehed Tuglast ringküsitleste ja intervjuudega vaevased, oli otseselt tingitud nii Tuglase kui meie ülima kirjandusliku autoriteedi mitteametlikust, ent kõigi poolt tunnustatud positsioonist nagu ka ametlikust avaliku elu tegelase staatusest. Oli ju Tuglas mitmete organisatsioonide kauaaegseks juhtijaks (tähtsamad: Eesti Kirjanikkude Liit, Eesti Kirjanduse Selts), tegev kõikvõimalikes žüriides, komisjonides ja toimkondades jne.

Kuigi Tuglas ise arvaks kindlasti oma ankeedivastustest samuti kui noorusluulest: «igatahes pole kõigel sellel tähtsust», võime

meie, järeltulev põlv, olla teisel arvamusel. Tõepoolest, sageli saadi vastused ringküsitleste sõna otseses mõttes küsitlemise teel: ajakirjanik esitas küsimuse ja kirjutavastuse üles, osalt mälu järgi. See muudab teksti ebaautentseks ja kahandab ta väärtust: žurnalist võis väljendust moonutada või kirjanikust valesti aru saada. Kuid ringküsitlestel on ka positiivseid omadusi. Näiteks sunnib ankeet end väljendama täpselt ja arusaadavalt, eriti kui oletada müra võimalust vahendusprotsessis; samuti annavad vastused küsitlustele ja intervjuudele põhjust avaldada arvamust niisuguste asjade kohta, mille teemal näiteks essee kirjutamiseks ei jääks lihtsalt aega. Tuglasel kui kultuuritegelasel oli aga, nagu teame, aega alati vähe. Nii ongi juhtunud, et mitmed Tuglase seisukohavõtud on fikseeritud ainult intervjuudes.

Et valimikus «Meie tee viib edasi» (Tln, 1986) on avaldatud suurem osa Tuglase nõukogudeaegsetest intervjuudest ja sõnavõttudest, siis on käesolev publikatsioon pühendatud varasematele. Arvestades piiratud mahtu on põhitähelepanu pööratud ankeedivastustele, pikematest intervjuudest väärriks igaüks omaette publikatsiooni.

Kümne aasta saavutused ja tuleviku väljavaated (1928)

Aastavahetusel on kombeks teha kokkuvõt-teid möödunud ja ennustada tulevikku. Käes-oleva ankeedi ülesandeks oli muretseda läbi-lõiget meie elu mitmekesiste alade kümne aasta arengust ja valgustada tulevikupers-pektiive. Pöörasime oma ringkõrsitlusega nii vanema kui noorema sugupõlve esindajate poole, mida igauks oma erialalt võiks märkida iseloomulikuma nähtusena nii positiivses kui ka negatiivses mõttes ja kuidas meie areng võiks kujuneda lähematel aastatel.

Proosa ja luule

Meie kirjandus on, pinnaliselt võttes, viimase kümne aasta jooksul võrratult levinenud. [— — —] Kui võrdlusi tuua, siis võiks öelda, et varemalt eesti kirjandus sarnanes üksiku-tele sügavamatele jõekesetele, nüüd on need jõed tõusnud üle kallaste ja ujutanud laial-daselt kogu luha. Kuid see laialdane vesi on madal. Võib öelda — meie kirjandus on kasvanud küll kvantiteedilt, kuid see kasv ei vasta kvaliteedi tõusule. Kirjutamine ise-enesest on läinud kergemaks, kuid pinge teemi valikus, mõttes, stiilis ja ka tundmustes on nüüd loium.

Usun, et eesti kirjandusel tarvilik on läbi elada niisugust eepilistemat ajajärku, mis praegu käsil. Meie kirjanduse püramiidi endine alus oli võetud kitsas, nii et selle tipu vaevalt oleks suutnud tõusta praeguste kavat-suste kõrgusele. Nüüd on teoksil aluse laiendamine, mis võimaldab ka tipul sirguda pike-maks.

Lüürika ei ole viimase kümne aasta jook-sul kuigi palju edenenud. Ei ole tulnud teo-seid, mis võrduksid «Tuulemaale», «Amore-sele» või Underi esimestele kogudele. Küll aga on arenenud eepiline jutustus, õieti roma-an: Tammsaare «Tõde ja õigus», Metsa-nurga «Jäljetu haud» ja «Punane tuul», Jakobsoni «Vaeste-patuste alev». Draama alal ei ole aga tulnud midagi sarnast, kui «Tuulte pöörises», «Pisuhänd» ja «Libahunt».

[— — —]

Eesti kirjandus on muutunud igatahes demokraatlikumaks ja rahvalikumaks. On tulnud väärtuslikke töid, kuid ka palju maku-latuuri. Ei jõua lihtsalt jälgida kõiki ilmuvaid teoseid.

Riikliku iseseisvuse järele on tekkinud elukutseline kirjanik, kuid elukutselisusel on kaks poolt — kirjanik saab nüüd vabalt anda, kuid ta p e a b ka andma, nii siis sama valutav probleem, mida juba varemalt olen käsitanud «Artur Valdeses».

Usun, et meie praegusele kirjanduslikule laialivalgusele järgneb reaktsioon. Väljas-pool ollakse juba väsinud suurest romaani-st. Prantsuse laureaate teosed on ainult umbes

200-leheküljelised. On pääsenud valitsema romaniseeritud elulugu, reisikirjeldused ja memuaarid.

Meie lopsakuse ja laialivalguse asemele tekib kindlasti jälle valiku printsiip aines, vormis kui ka tundmuses. Inimesed tahavad jälle mõtet ja teravaid fakte. On öeldud, et meie kirjandus olevat liiga mõistuslik. Just vastuoksaks — meie kirjandus mõtleb veel liiga vähe. Elu mehaanilise kopeerimise ase-mele peab jälle astuma elu ekstrakti andmine, sündigu see siis realismi või mõne muu voolu tähe all.

«Vaba Maa», 30. dets 1928

Pilk tagasi, teine edasi

(1929)

Möödunud aasta saavutuste kohta meie kir-janduses arwab Friedebert Tuglas:

Möödunud aasta on jatkunud realistliku rahvapärase kirjanduse vaimus, nagu paar eelmistki. Selle kirjanduse vooruseks on ühelt poolt aktuaalsed ained, kuid teiselt poolt paheks valiku printsiibi puudus ja laiali-valguvus.

Aasta toodang on annud sellised välja-paistvad teosed, nagu Mait Metsanurga «Pu-nane tuul» ja Karl Rumori «Sammud kadu-vikku». Kindlama vormiga novelli alal on lisaks ilmunud August Gailiti «Nipernaadi».

Lüürikast tuleb mainida Marie Underi «Rõõm ühest ilusast päevast», ka küpsema teosega on debüteerinud Joh. Schütz.

Meie kirjanduslik elu möödunud aastal ei ole üldiselt väljapaistvat uut toonud, kuid kirjandusliku kultuuri levimine on jatkunud. Selleks on kaasa aidanud ühelt poolt Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus nii meie oma kui ka välisklassika populariseerimises. Teiselt poolt on küllaltki tähtis, et niisugune suur kirjan-duslik ajakiri, nagu «Looming», on võinud jatkuvalt ilmuda.

Mida toob uus aasta?

Praegu tundub juba teatud reaktsiooni viimasel ajal valitsenud laialivalguva ja vähe-valiva protokoll-realmi vastu. Kui ka ole-tame, et meie praegune kirjanduslik suun [d] veel ei tarvitseks muutuda, kuid üks on kindel, et kirjandus jälle peab artistilisemaks ja nõud-likumaks saama. Ajajärkudele ilmet andnud kirjanduslikud suurteosed ei ole kusagil kerge käega ega üle õõ sündinud. Ei või seda ka meil loota. Meie viimaste aastate suurteoste vähene kunstiline kaalus oleneb nende sünni kergu-sest. Kuid oma teedrajav tähtsus on neil siiski.

«Postimees», 1. jaan 1929

Mõtted «Vanemuise» ümber keerlemas

(1929)

Rida tartlasi, nende hulgas ka tuntud nimesid, avaldasid «Vanemuise» seltsi tänavuse pea-koosoleku järeלקajana lehtedes «avaliku

märgukirja»,¹ milles teatud rahulolematust väljendatakse «Vanemuise» teatri tegevuse kohta. Lühirealistest, pealiskaudsest märgukirjast ei saanud küllald[ast] selgust selle kohta, m i l l e s allakirjutajad teatri puudusi näevad ja missugusel teel neid puudusi peaks olema võimalik kõrvaldada. Sellepärast pöördujame mõnede «märgukirjale» allakirjutajate poole, kes oma seisukohtadest ja arvamustest mõndagi avaldasid, millega lugejaid allpool tutvustame.

Kui kunstivinklist võtta, ei ole operetil mujal, veel vähem meil, mingit esteetilist ja kasvavat väärtust. Aasta peakoosolekul rõhutatud, et meil, kes me pessimismi kaldume, on tarvilik operett. Minu veendumuse järele mõjub operett just pessimistlikult. Ei ole kuidagi põhjendatud, et meie kultuurilisele loominguale määratud summadega teetatakse alaväärtuslikku ajaviidet. Elurõõmu võib tõsta ka kunstiväärtuslike komöödiatega.

Millised oleksid «Vanemuise» kunstilise tasapinna tõstmise võimalused?

Meil on andekaid näitlejaid, meil leidub enestel üksikuid väärtuslike teoseid, meil on kättesaadav maailmakirjanduse parim loomingu. Kuid seda inimesmaterjali ei saa ratsionaalselt kasutada, kui sihiks ei ole näitekunst, vaid ajaviide. On ilmtingimata tarvilik, et teatri summad kasutataks väärtuslikuks sõnadräämaks. «Vanemuise» näiteseltskonnas peaks põhjalik jõudude ümberkorraldus ette võetama, vallandades mittevajalikke ja hankides mujalt andekaid jõude. Arvamane, et teater kunstilise programmi all kannatab, on ekslik. Näeme ju, kuidas väärtuslikud võõrusetendused Tartus kõige suuremat osavõttu leiavad.

Pooldate «Vanemuises» ainult sõnalavastusi, või tahate ka muusikalist draamat näha?

Arvestades meie oludega pooldan ainult sõnalavastusi.

«Postimees», 23. apr 1929

Missugune peab olema «Loomingu»² (1935)

«Loomingu» väljaandmisel kavatsetavate uuendustega on jõutud niikaugele, et on leidnud vastuvõtmist üldjoontes Eesti Kirjanikkude Liidu poolt esitatud kava, mille sisu peajoontes on juba tuttav meie lehes hiljuti ilmunud intervjuust «Loomingu» toimetaja J. Semperiga. Ühenduses kavatsetavate uuendustega on kerkinud väljaspool nimetatud kava rida väiteid «Loomingu» üldilme, sisu ja keele kohta. Et selgitada seisukohti neis küsimustes, pöördujame mõningate küsimustega kirjanikkude, teadlaste ja kirjandushuviliste poole. Küsimused olid järgmised: 1. Kas võib rahvapärased tooni-

tamisel teinekord kvaliteet kaotada? 2. Kui võrra ja missugusel kujul on teostatav väliskirjanduse ja -kultuuri tutvustamine meie maa vaimukultuuri edendamise huvides? 3. Kas peate tarvilikuks, et «Loomingu» peaks olema eeskätt ühe kunstilis-kirjandusliku voolu organiki või peab ta kajastama kõiki väärtuslikke voolusid?

1. Küsimus on sõnastatud pisut ebamääraselt. Mis mõeldakse rahvapärased all? Kui see tähendab võimalikku selgust kirjaniku poolt valitud aine käsitluses, siis see on alati soovitatav. Kui selle all mõeldakse nõuete madaldamist, põhimõteteliste hoidumist sügavamate probleemide eest või nende kohandamist just vähemarenenute taibule, siis on see kahjulik. Rahvapärased pole mingi kindel mõiste. See võib olla voorus, kuid niisama hästi ka jõuetus vabandus. Ei ole mingit kindlat piiri haritlaskonna ja «rahva» vahel. Mõni rahvamees võib olla palju vastuvõtlikum kirjandusele kui mõni «haritlane». Kirjanik püüdk end võimalikult ehtsalt, oma loomu kohaselt väljendada. Kui teda algul ainult haritlaskond mõistab — kahju küll, kuid pole parata. Varem või hiljem omandab rahvas väärttoodangu ikkagi. Selle vastu jääb teadlik rahvapärased simulatsiooniks, mille väärtus on väike nii olevikus kui tulevikus.

2. Arvan, et alati on põhjust juurde õppida. Oleme juba kaugest minevikust peale kokkupuutes maailmaga, kultuuriväärtusi vastu võtnud ja edasi vahendanud. Miks peaks nüüd küllalt olema? Kuulume euroopa kultuuri piirkonda ja arendame seda kultuuri oma tõu ning olude kohaselt edasi. Me peame teadma, mis sünnib laias maailmas, et ise ei tarvitseks asjata püssirohtu leiutada. Võõra arengu tundmine hõlbustab ja mitmekülgustab ka meie enda arengut. On hea, kui võõraid klassikuid võidakse lugeda algkeeles. Kuid meie eneste keele ja mõttearengu seisukohalt on ometi tähtis, et neid võidakse lugeda meie oma keeles. See kohanemisprotsess on kultuuriarengus väga oluline. Ja see ei piirdu muidugi ainult klassikaga.

3. Olen juba «Loomingu» asutamisel väljendanud ses asjas oma arvamise: ainult kindel kirjanduslik rühm võib välja anda ühe kindla kirjandusvoolu häälekandjat. Niikaua, kui «Loomingu» jääb kogu eesti kirjanikkonna häälekandjaks, peab ta peegeldama ka kõiki meie kirjanduslikke suundasid. Loomulik, et see suund, mis on ühel või teisel ajajärgul domineerivam, on domineerivam ka «Loomingus». Kuid seda ei saa ette kirjutada ega sellega igasugusel võistlusel ja arengul tead sulgeda. Vähemalt mitte niikaua, kui demokraatlik mõtteviis pole asendatud mõne teisega.

«Postimees», 30. dets 1935

Silmapaistvaid saavutusi möödunud aastal (1935)

Eks kõnele igäüks esmajoones sellest, mis talle kõige lähemal, ja üks siis minagi kirjamehena kõigepealt kirjandusest.

Erakordseks sündmuseks mitte ainult möödunud aasta piirides, vaid meie haridusloos üldse oli raamatu tähtsuse rõhutamise aktsioon. Alates raamatu-aasta³ väljakuulutamiseiga on see jatkunud siinamaale ja jätkub veel paar kuud edasigi. Ta pole piirunud ainult ametlike aktustega ja raamatute platoonilise soovitamiseiga, vaid talle on püütud anda ka konkreetsemat sisu. Eriti tuleb hinnata raamatu-agitatsiooni kandmist laidesse hulkadesse ja uute raamatukogude asutamise liikumist.

Raamatu-aasta mõtte teostamine pole igas suhtes vahest küll nõnda õnnestunud, kui oleksime soovinud. Ses aktsioonis on olnud küllaltki pinnapealset, juhuslikku ja eksharaavat. Vastutasuks on aga tegevas töös selgunud rida uusi ülesandeid ja meetodeid nende lahendamiseks. Ning lõppkokkuvõttes on töötatud täitsa positiivsete tulemustega.

Raamatu-aasta aktiivne meeleolu on kahtlemata mõjutanud ka möödunud aasta kirjandusetoodangut. Vähemalt majanduslikult oleks teistsugustes oludes vaevalt usaldatud riskida. Tulemused ületavad igatahes meie risiseid kogemusi.

Siin tuleb kõigepealt mainida E[esti] Kirjanduse Seltsi kapitaalseid, rikkalikult ilustatud, kuid hinnalt ometi veel rahvalikeks jäävaid väljaandeid: «Kalevipoega», «Eesti ajalugu» ja «Raamatu osa Eesti arengus». Erakordselt rikas ja mitmekülgne on olnud «Noor-Eesti» algupärase ilukirjanduse toodang, millele lisanduvad mõned E[esti] Kirjanduse Kooperatiivi maitsekad väljaanded. Samuti on väga soliidne «Looduse» Nobeli laureaate seeria, millest on seni ilmunud küll ainult kolmandik. Tunduv osa sest aastatoodangust jääb kahtlemata meie kirjanduse raudvaraks.

Rõhutamades kõiki neid saavutusi, tahaksin ometi esitada ka mõned arvustavad märkused. Osalt raamatu-aasta meeleolust, osalt aga üldse veel meie kultuurielu tõusiklikust noorususest oneb meie kirjanduslikus loomingu ja raamatute toodangus avalduv kiirustamine ning närvlikkus. Paistab olevat küll ajast ja arust seada veel meie kirjanikele eeskujuks Flaubert'i või Tolstoi nõudlikkust enese vastu. Kuid igatahes ei saa ka leppida selle neljakihutava kirjutamisviisiga, mis meil üldiselt valitseb. Kaks, kolm, neli teost aastas, paari kuuga suur ajalooline romaan — see pole meie kirjaniku käes midagi! Vabanduseks tuuakse muidugi majanduslikke olusid, ja siin on raske vastu vaielda. Kuid lõplikult võitleb

autor tihtipeale oma suure toodanguga ise oma üksikute teoste vastu. Kas pole siiski otstarbekohasem midagi viimistletut välja anda, mis jääb kirjandusse püsima ja korduvate trükkidena ka autorile midagi sisse toob, kui oma loomingu kvaliteeti kvantiteediga tappa?

Samasugune kiirustamine valitseb ka otsekohesest raamatute tegemises. Kirjastuste töö kuhjub aasta lõppu, ja siis tuleb toimida üle pea-kaela, maksu mis maksab. Tartu kirjastusi, trüki- ja köitekodasid võis paari viimase nädala jooksul enne jõulude võrrelda ainult sõjalaagritega lahingu ajal. Pidi imestama, et inimene üldse on nii visa eluga ega juba palju vähemastki pingutusest ei heida hinge paberivirnade vahel! Ja tulemused? Suuremalt jaolt saadi raamatud küll jõuludeks välja, kuid mõned ka alles jõululaupäevaks, nii et neid enam kuidagi ei saadud levitada. On aga ilmne, et säärase kiirustamise juures väljannete illustratiivne, trükitehniline ja köiteline külg pidi kannatama kõigele hooletule vaatamata. Rahulikuma tööviisi juures oleksid tulemused veelgi paremad kui nad juba nüüdki on.

Kuid ma ei taha nende arvustavate märkustega kuidagi vähendada selle suure töö tähtsust, mis meil on sooritatud raamatu alal möödunud aastal. See on seni igatahes rekordaastaks. Peab ainult soovima, et meie raamatutoodang jatkaks edaspidigi vähemalt samas ulatuses. Lisaks aga soovigem veel suuremat süvenemist, valikuvaistu ja plaanikindlust.

«Uus Eesti», 31. dets 1935.

Nimi tagurpidi — naine!⁴ (1936)

1904. ja 1905. a. paiku oli mu varjunimeks «Villem Tuglas». Selle nime all ilmusid tollal vähemalt «Lindas» mõned mu jutustused. Kui seda nime aga tagurpidi lugeda, siis tuleb «Melliv Salgut», ja kui alg- ja lõppkonsonandid ära jätta, siis saamegi «Elli Algu».

Ning selle nime all avaldasin 1905. ja 1906. a. oma luuletusi. Kus just, seda on nüüd praegu raske öelda, sest et midagi pole alles püsinud. Kuid, nagu mäletan, oli tegemist perekonnalehtede ja kalendrisabadega.

«Eesti Kirjandusest» 1906. a. lhk. 59 on näha, et «Isamaa Kalendris» 1906 on ilmunud Elli Algult luuletused «Kaldasel teel», «Sügise sõudemas» ja «Neiu, mu neiu, ei ole mul laulu». Vana Jõgever ütles siis, et neil «luulemaik mitte täitsa ei puudu». Esimene neist on trükitud «Liivakellas II», kuid teiste laadist pole mul aimugi.

Niipalju küsimuse «ajaloo»st. Iseenesest pole kõigel sellel tähtsust, sest teadagi, mis mu luuletused üldse väärt võisid olla.

«Esmaspäev», 8. veebr 1936

Uudisteoseid, mida ootame (1938)

Kuna enne raamatuaastat ilmus raamatuid märksa vähem, siis tundub nüüd paljudele, et meil ilmub raamatuid liiga ohtralt. Selles nähakse teatavat ohtu meie kirjanduse kvaliteedile.

Mida arvavad sellest kirjanikud ise? Kas ka nemad leiavad, et raamatuturg on ülekiillastatud, ja kui on — kus ning kuidas seda pidurdada? Ja millisena kujutlevad meie kirjanikud üldse Eesti kirjanduse tulevikku, milline koht on selles proosal, milline luulel?

Lüürika lugejaid-harrastajaid liiga vähe

Peab tunnistama, et meie kirjandus on viimasel ajal tublisti edasi läinud. On juurde tulnud rida väärtuslikke teoseid. Isiklikult tundub mulle, et romaanikirjanduse alal võiks teoseid arvuliselt vähem ilmuda, kusjuures nad siis oleksid tihedakoelisemad ning kõrgema tasemega.

Mis puutub luulesse, siis suhteliselt viimaste aastate loomingust vähemalt pool või isegi rohkem on sellist, mille ilmumist tuleb täiel määral õigustada. Luuleteoste levik on aga allpool igasugust arvustust. See pakub lihtsalt kurba pilti. Lüürika harrastajate-lugejate arv on meil väga väike, kuigi seejuures tuleb märkida, et see vähene arv loeb luuleteoseid suurema andumusega, teadlikumalt ja sügavamalt, kui näiteks tunduv osa romaaniharrastajaid.

«Uus Eesti», 4. det 1938

¹ Postimees, 1929, 19. apr; märgukirja tekst on avaldatud ka E. Kampuse artiklis «Vanemuise» teater kodanlik-natsionalistliku diktaatori tingimustes» (Eesti nõukogude teater VI, Tln, 1963, lk 258—259), kus on allkirjutanute nimekirjas juhtunud väike viperus: August Vaga asemel peaks olema Albert Vaga. Ülejäänud Tuglase sõnavõttud seoses «Vanemuise» teatriga on publitseeritud ajakirja «Teater. Muusika. Kino» k. a kolmandas numbris.

² Fr. Tuglas oli ajakirja «Looming» asutaja ning esimene toimetaja (1924—1926). «Loomingu» toimetamisega tegeles ta veel paar kuud 1936. aasta suvel, toimetaja Johannes Semperi Lõuna-Ameerika reisi ajal, ametlikult oli toimetajaks jälle 1940—41.

³ Eesti Kirjanduse Seltsi algatusel kuulutati 1935. aasta, mil möödus 400 aastat Warradt-Koelli katekismuse — tollal esimese teadaoleva eestikeelse trükise — ilmumisest, raamatuaastaks. Raamatuaasta Peakomitee moodustati märtsis 1935, üritused toimusid juulist 1935 veebruarini 1936.

⁴ See Fr. Tuglase kirjakatke pärineb pikemast allkirjata artiklist «Mees-kirjanik naise nimega», milles pajatatakse ka teiste eesti kirjameeste naissoolistest pseudonüümidest.

KEELEST KEELDE

GENNADI MURAVIN

Kes tõlkis «Kolm musketäri» vene keelde? (II)

Võib-olla on mõni lugeja juba heitnud pilgu riivilil seisvasse «Kolme musketäri» köitesse või võtnud selle teose raamatukogust ning leidnud sealt tõlkijate nimed. Kuid kes nad on? Mida nad veel on tõlkinud? Miks on tõlkijaid mitu? Kas on veel teisigi «Kolme musketäri» tõlkeid vene keelde? Selgus, et kõigile neile küsimustele polegi nii hõlpus vastata. Raskustesse sattus koguni selline tõlkeküsimuste ja väliskirjandust käsitlevate raamatute spetsialist nagu filoloogiadoktor Pavel Toper. Ka tema hakkas asja vastu hvi tundma ja võtab nüüd meie otsingutest osa.

Meie aga jätkame seni juttu tõlkekunsti ajaloo ja probleemidest. Ning eelkõige tõlketegevuse arenemisest Venemaal ja Eestis.

Enamiku maailma kaasaegsete kirjanduste ajaloos on tõlked etendanud vägagi kaalukat osa. Veelgi enam, tõlked on soodustanud ka nende keelte arenemist, millesse teoseid tõlgiti, sest tõlketöö aitab otseselt avastada emakeele uusi võimalusi ja «vallutada» selle uusi valdkondi. Üks vene kirjanduskriitika rajajaid Nikolai Tšernõševski kirjutab: «Kõigi uute Euroopa rahvaste tõlkekirjandusel oli väga suur osa rahva eneseteadvuse või (et olla konkreetselt, asendama selle käibefraasi, mis liialt sageli viib arusaamatusteni, teise väljendiga) hariduse ja esteetilise maitse arenemises. Seepärast vabanevad kirjandusloolised kirjutised ainult siis kahjulikust ühekülgisusest, kui nad hakkavad põõrama tõlkekirjandusele märksa suuremat tähelepanu, kui seda seni on olnud tavaks teha.» Tšernõševski sõnad kõlavad niivõrd aktuaalselt, et võiks arvata, nagu tsiteeriks

ma mõnda 1980ndatel aastatel «Literaturnaja Gazetas» avaldatud artiklit.

Kuid pöördugem tagasi tõlketegevuse ajaloo juurde Venemaal.

Suurem jagu vana-vene kirjandusest oli tõkeline. See etendas tähtsast osa rahva vaimses elus, kuigi tollal olid võõrkeeltest (eeskätt bütsantsi kirjandusest) tõlgitavad teosed religioosse iseloomuga. Tavalugejale pole need tolleaegsed tõlked ilmselt lugemiseks jõukohased, sest nende keel on arhailine ja arusaadav ainult eriteadlastele. Kuid huvitav on see, et juba siis püüdsid vana-vene tõlkijad enda jaoks kindlaks määrata tõlketöö põhimõtted, kontseptsioonid ja normid, mis annaksid võimaluse hinnata tõlke täpsust ja tõetruudust.

XVIII sajandil, mil hoogsalt arenesid diplomaatilised, kaubandus-, majandus- ja kultuurisuhted Läänega, hakati huvi tundma välismaa tehniliste, sõjaliste ja teaduslike saavutuste vastu ning tolleaegne uus tõlkekirjandus omandas selgesti ilmalikuma iseloomu. Sellest annab tunnistust näiteks Peeter I ukaas Senatile 11. septembrist 1724. aastast, milles oli öeldud: «Siinjuures saadan Puffendorfi raamatu, milles on kaks traktaati, esimene inimese ja kodaniku kohusest, teine ristiusust. Nõuan aga, et ainult esimene tõlgitud saaks, sest teise järgi ei näe ma vajadust. Ja palun, et mitte hooletult tõlgitud ei oleks, vaid selges ja heas stiilis.»

Veelgi varem, 1709. aasta veebruaris kirjutas Peeter I I. Zotovile: «Fortifikatsiooni kohta käiva raamatu, mille te ära tõlkisite, lugesime me läbi ning jutt on väga hästi ja selgelt tõlgitud, aga kuidas ta õpetab fortifikatsioone tegema? Ka pole tabelis mõõt ära näidatud, see on väga segaselt ja arusaamatult tõlgitud; parandatud lehe kleepisime raamatusse sisse, aga vana lõikasime välja ja saadame siinjuures, et te ise näeksite vigu ja mõõdalaskmisi. Ja sellepärast tuleb teil selles raamatus, mida te praegu tõlgite, nii püüda teha ja ei tule mitte püüda tõlkides sõna sõna vastu panna, vaid mõttest täpselt aru saada ja oma keeles nii kirjutada, et võimalikult arusaadav oleks.»

Peeter I oli üks tolleaegse Venemaa haritumaid inimesi, nagu me nägime, püüdis ta tõlkijaid suunata sellisele teele, mis ka praegu jääb ilukirjanduse tõlkimisel peamiseks. Ka praegu püüame me mõttest täpselt aru saada või endale selgeks teha asja olemus ja siis see emakeeles võimalikult hästi edasi anda.

Juba XVIII sajandil mõistsid Venemaa literaadid, et kunstiline tõlge on loominguline tegevus ja seepärast ei pääse seda tööd tehes probleemidest, mida võib lahendada mitmeti: ühe ja sellesama võõrkeelse teksti edasiandmisel võib kasutada erinevaid sõnu ja võtteid,

mistõttu sugenevad variandid, milledest igaühel on oma väärtused ja puudused. Seda tunnistavad ka tolleaegsete tuntud tõlkijate arvamused, näiteks Antiohh Kante-miri (1673—1723) ja Vassili Tredjakovski (1703—1768) omad, ning Mihhail Lomonosovi (1711—1765), Vassili Tredjakovski ja Aleksandr Sumarokovi (1717—1777) võistlus ühe ja sellesama psalmi tõlkimisel või võistlus Lomonosovi ja Sumarokovi vahel J.-B. Rousseau' oodi «Õnnele» tõlkimisel.

Juba siis avaldas V. Tredjakovski prantsuse romaani «Sõit Armastuse saarele» tõlke eessõnas mõtte, mida on kinnitanud kogu järgnev 250-aastane tõlketegevuse ajalugu Venemaal: «Tõlkija erineb loojast ainult nime poolest». Märgime vaid, et mõistagi pidas Tredjakovski silmas tõlkijat kui selle töö meistrit.

XVIII sajandil tekkisid Venemaal juba ka elukutselised tõlkijad, see tähendab literaadid, kes pühendusid täielikult tõlketööle, 1768. aastal rajas Katariina II erilise organisatsiooni — tõlkijate ühingu «Kogu, kes tegeleb võõrkeelsete raamatute tõlkimisega», kuhu kuulus 114 liiget ja mis eksisteeris viieteist aastat. Selle ühingu liikmeks oli ka Aleksandr Radištšev (1749—1802).

Vanemaid tekste lugedes on hõlpus järeldada, et keel, mida XVIII sajandil tarvitati suusõnal ja kirjas (seda tarvitasid ka tõlkijad), rääkimata XVII sajandi keelest, on vananenud ning tolleaegsed tõlked, mis kunagi edukalt teenisid lugejat, on oma aja ära elanud. Paraku tõlkes vananevad, sest meie keel areneb kogu aeg küllaltki dünaamiliselt ning aastakümnete, vahel aga koguni mõne aasta möödudes ilmuvad uued tõlked, kaasaegsemad ja sageli ka täpsemad, mis annavad paremini edasi originaali väärtusi ja iseärasusi.

Ma olen juba nimetanud mitmeid XVIII sajandi alguse ja keskpaiga silmapaistvaid vene kirjanduse esindajaid, kes oma ande pühendasid tõlketööle, kuid võib täie veendumusega öelda, et kõik tolle aja tuntud kirjanikud tõlkisid — kes luulet, kes proosat, kes draamakirjandust. Tõlketööst ilmus rohkem kui algupäraneid. Tõsi küll, paljudel juhtudel ei olnud need tõlkes tänapäevases mõttes, vaid ümberjutustused, töötõlused või, nagu tookord oli kombeks öelda, võõrkeelsete teoste «meie maitsele mugandamised». Kuid aja jooksul loovutas selline lähenemine järjest rohkem oma koha täpsusele.

XIX sajandi alguseks oli tõlkekirjandus juba omandanud kindla ja väärilise koha Venemaa lugemisvaras. Huvitav on märkida, et XIX sajandil — 150 ja rohkem aastat tagasi — tehtud mõnede maailmaklassikasse kuuluvate teoste tõlkes on meiega päevil jäänud ületamatuks. Piirdun ühe näitega — «Iliase»

venekeelse tõlkega, mille tegi Nikolai Gneditš ja mis ilmus 1829. aastal.

Kornei Tšukovski, kes ka ise palju ja edukalt tõlkis ning kelle teeneid selles valdkonnas on rahvusvaheliseltki tunnustatud, pidas suurimaks vene tõlkijaks Vassili Žukovskit (1783—1852), Aleksandr Puškin nimetas Žukovskit tõlkegeeniuseks. Väljapaistvaks proosatõlkijaks peeti omal ajal ka Nikolai Karamzini (1766—1826), kirjaniku, kes oli vene sentimentalismi rajaja, õpetatud ajaloolane, kaheteistkümnepöörilise «Vene riigi ajaloo» autor. «Meie maitsele mugandamise» suunda jätkas Ivan Krõlov (1769—1844); tõi, teda pole kunagi peetud tõlkijaks, kuid ei ole saladus, et osa tema valmipärandist on La Fontaine'i valmide tõlkeid ja mugandused.

XIX sajandi keskpaigaks oli vene kirja-keel juba väga lähedane meie praegusele vene kirjakeelele, paljud toliaegsed tõlked on aja katsumusele vastu pidanud ja teenivad meid edasi. Piisab, kui nimetada Adam Mickiewicz'i teoste hiilgavaid tõlkeid Aleksandr Puškinile sulest või J. W. Goethe ja G. G. Byroni teoste tõlkeid, mis on Mihhail Lermontovi loomingi ethteks. Seniajani ilmuvad vene keeles Ivan Turgenevi tõlgitud Gustave Flaubert'i romaanide kordustrüki. Tuntud on Aleksandr Ostrovski, Lev Tolstoi ja teiste vene klassikute tehtud tõlked, kuid põhiraskus vene lugeja tutvustamisel väliskirjanduse teostega langes juba XIX sajandil elukutseliste tõlkijate õlgadele. Kahjuks on ka neist kõige andekamate ja produktiivsemate nimed unustusse vajunud. Hiljuti ilmunud raamat «Kui palju kaalub sõna» nimetab tuntud nõukogude tõlketeoreetik ja -praktik filoloogiakandidaat V. Rossels neid tõlkijaid, kellele panus vene keeles ilmunud tõlkekirjandusse oli kõige kaalukam: I. Vvedenski, Z. Vengerova, O. Tšumina, A. ja P. Ganzen, õed Beketovad — Aleksandra, Jekaterina ja Maria.

Meie XX sajandit nimetatakse ühel või teisel puhul erinevalt: kosmose hõlvamise sajand, teaduse ja tehnika revolutsiooni sajand, küberneetika sajand, elektroonika sajand, sünteetika sajand, sotsiaalsete revolutsioonide sajand, informaatika sajand jms. Nimetatakse teda ka tõlkesajandiks.

Kui veel möödunud sajandil tõlgiti Venemaal peamiselt Euroopa autoreid ning üksikuid Idamaade ja Ameerika Ühendriikide kirjandusteoseid, siis meie päevil tõlgitakse arvukalt nii kogu maailma muistseid kirjandusmälestisi kui ka uuemaid ja uusimaid kirjandusi, mida sada või koguni viiskümmend aastat tagasi polnud veel olemaski. Kes teadis möödunud sajandil midagi näiteks kolumbia kirjandusest? Praegu aga on Gab-

riel García Márqueze romaan «Sada aastat üksindust» — üks kolumbia ja maailmakirjanduse tähtteoseid — tõlgitud kümnetesse keeltesse. Enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni polnud kirgiisi kirjandust olemaski, praegu aga on Tšingiz Ajtmatov peaaegu kõige tõlgitavam ja loetavam nõukogude kirjanik maailmas. Sedalaadi näidetest võiks kokku saada üsna aukartustäratava nimestiku.

Venemaa impeeriumis elavate rahvaste keeltest tõlgitud teosed ilmus juba ka XIX sajandil. Nii on N. Rubakini toimetatud ja 1897. aastal ilmunud raamatus «Tõlkebelletristika bibliograafiline nimestik» ära toodud üksteist toliaegse Vene riigi idaaladel elavate rahvaste keeltest tõlgitud teost. Paar-kümmend raamatut oli tõlgitud ukraina keelest, mõned poola keelest, oli ilmunud kaks köidet «Armeenia belletristikat». Käesoleva sajandi kahel esimesel aastakümnel võtsid vene tõlkijad ja nimekad kirjanikud ette (nagu ütles M. Gorki) Venemaa tutvustamise iseendaga. M. Gorki revolutsioonieelses kirjastuses «Parus» ilmusid läti, armeenia ja soome kirjanduse kogumikud. Kuid Gorki kavatsused olid märksa ulatuslikumad. Kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni, juba 1918. aasta septembris organiseeris M. Gorki A. Lunatšarski aktiivsel toetusel kirjastuse «Vsemirnaja Literatura», mis ühendas tõlkimisega tegelevate elukutseliste tõlkijate ja tuntud poetide ning teadlaste jõupingutused. Plaanid olid isegi meie päevade kohta suurejoonelised. Kavandati ning hakkasid ilmuma kaks seeriat: põhiseeria, mis pidi koosnema 1500 köitest, igauks 20 trükipoognat, ja rahvaraamatukogu 2500 köidet, igauks 2—4 trükipoognat. Prantsuse kirjanduse avaldamist valmistasid ette sellised nimekad spetsialistid ja sõnakunstnikud nagu professorid A. Smirnov ja F. Batjuškov, tõlkija M. Lozinski, saksa kirjandusega tegelesid A. Blok ja professor J. Braudo, inglise kirjandusega K. Tšukovski, india kirjandusega akadeemik S. Oldenburg, hiina kirjandusega akadeemik V. Aleksejev... Hiljem märkis M. Gorki kirjas H. Mamedlile, aserbaidžaaani kolhoosiajalehe toimetajale: «Oleks ideaalne, kui iga Nõukogude Liitu kuuluva rahva iga teos tõlgitaks meie teiste rahvaste keelde. Sel juhul õpik-sime me kõik kiiremini mõistma üksteise rahvuslikke ja kultuurilaseid omadusi ja iseärasusi...»

Ilukirjandusliku tõlkekunst arenemine ja NSV Liidu rahvaste kirjanduste vastastikune tõlkimine on juba omaette teema. Järgmine kord vaatleme rubriigis «Keelest keelde» tõlketegevuse ajalugu Eestis, sest Eestile kuulub tõlketegevuses liiduvabariikide seas üks juhtivaid kohti.

NON OMNIS MORIAR

JAAN UNT

Eelmisel korral jõudsi oma antiikkultuuri ja klassikalise filoloogia käsitluses novaatorluse ni Horatiuse luules. Sedakorda tuleb juttu sellest, millist rolli mängisid võistlusvaim ja novaatorlus vanakreeka kultuuri ühe sfääri, kirjanduse kujunemisel.

Vanakreeka folkloori ja kirjanduse piirimal paiknevad legendaarse Homerose¹ eeposed «Ilias» ja «Odüsseia». Ent kui peaksimeloomulikuks, et iga kirjandus algabki eeposega, siis eksiksime. Tõsi, sumereil oli eepos, kuid kõrvuti teiste žanritega ja mitte valitsevas rollis. Vanaegiptuse kirjanduses eepose jälgi ei leidu. Hiina rahvaeepose olemasolu küll oletatakse, ent selle jäljed hilisemas kirjanduses on kesised. India kirjandus algab veedade, brahmanite ja upanišaadidega. See ongi lubanud Leningradi õpetlasel Aleksandr Zaitsevil kinnitada, et vanakreeka kirjanduse kujunemine on «unikaalne nähtus maailmakirjanduse ajaloos», sest kangelaseepose valitsemise kohaliku folkloori teiste žanrite üle «jättis oma jälje kogu vanakreeka kirjandusloole ning seejärel ka vanarooma ja euroopa kirjandusele». Miks ja kuidas? Kangelaseepos nagu mitmed teisedki folkloorižanrid loob võimalused selleks, et loomung võiks muutuda elukutseks, tagada äraelamise. Seda täheldame ka Kreekas: juba enne Homerost olid olemas professionaalsed laulikud. Osutusi neile leiame eepostest, eriti «Odüsseiast», kus nimetatakse Phemiost (vt 1, 153 jj; 325 jj; 22, 330—356) ja pimedat Demodokost (8, 43jj; 13, 27—28). Märjime sedagi, et selline lauliku-aidid (vkr *aoidos*; *aideo* tähendab 'laulan' ja *aoidē* on 'laul') ühiskondlik seisund polnud kuigi kõrge: laulikuks sai eeskätt see, kes mingi kehalise häda tõttu (Demodokost ja Homerost ennast kujutatakse pimedana) normaalset mehetööd tegema, st sõdima või põldu harima ei kõlvanud. Siiski võisid madalat sotsiaalset seisundit meisterlauliku puhul kompenseerida au ja kuulsus.

Professionaliseerumine soodustas konkurentsi tekkimist ning aoidide võistlus — agoon (vkr *agōn* 'võistlus') oli Kreekas juba ammu enne Homerost väljakujunenud tava. Hilisemal ajal tekkis koguni pärimus võistlustest Homerose enda ja Hesiodese vahel (8./7. saj e. m. a elanud poeet on esimene meile teadaolev vanakreeka ajalooline kirjanikuisiksus).

¹ Homerost tsiteeritakse A. Annisti, Hesiodost J. Semperi, Archilochost E. Niidu ja V. Hallapi, Sapphodi J. Kaplinski ning Simonidese Thermopyla hauakirja. U. Masingu tõlkes.

Peale võistluslikkuse on tähtis, et just kangelaseepose puhul seostus professionaliseerumine ühtlasi küllaltki suure loomungulise vabadusega. Itkude või hümnide esitaja oli suuremal määral seotud kindla aja ja kohaga, kindla situatsiooni ja utilitaarse eesmärgiga; varieerimiseks ja uuendusteks, isikliku loomungulise initsiatiivi ilmutamiseks polnud võimalused kuigi soodsad. Kangelaseeposes aga oli oma loomungust äraelav laulik küll seotud tööandja, sugukondliku aristokraatia ideoloogia raamidega, ent seda vaid loomungu üldises suunitluses. Kehtinud normi järgi määras inimese väärtuse tema sünnipära, väärtusetutel vanematel ei saanud sündida väärt poega, ent, nagu osutab A. Zaitsev, ütleb poeet «Iliases» (15, 638 jj) mükeenlase Peripethese kohta ilmse rahuloluga: «Ehk küll halvast siis soost, see poeg isast sai parem hoopis». Kangelaseepose looja ülesandeks oli küll «laulda kangelastöödest» ja ülistada kangelaste kõrgeimat taotlust — kas või elu hinnaga saavutatud lahingukuulsust, ent samas manitseb «Iliases» (13, 727 jj) üks sõdalane Hektorit:

On jumal õnnistand sind enam kõikidest muist sõjajõuga,
nii sa siis soovid, et sind ka kõikidest targemaks peetaks.
Kuid pole võimalik teps see, et oleks hüved koos sul.
Üks jumalailt saab vaprust ja andekust suurt sõjatöödeks,
teine ent tantsuks ja kolmas ehk lauluks end lüüraga saates,
kuid taas teisele Zeus Kõvakõuene kind on tarkust,
üllast mõistust. Ja toob kasu palju see kõigile nõnda,
paljusid muid hädast päästab ja saab ise tunda ta väärtust.

Võistluslikkuse ja loomungulise initsiatiivi arenguga käis kaasas kuulajaskonna vastav häälestatus. Võiks öelda, et novaatorlus tuli moodi, sest «Odüsseias» (1, 351—352) väidab Telemachos:

Ikka ju ehtsamaks muist on küidetud seesugust laulu,
mis on uudsem kui muud ning kuulajaid sellega haarab.

Loomulikult tähendas vabanemine situatsiooni- ning tingitusest ka loomungu esteetilise funktsiooni iseseisvumist. Alguse sai tendents «elu loomungu heaks, kirjandus kirjanduse pärast». Asi läks isegi niikaugele, et Faiaakia valitseja Alkinoos kinnitas «Odüsseias»:

Selleks ju saatus on kedrand ja saanudki sangarid surma, et kajaks ikka sest kangelaslaul järelepõlvede kõrvu. (8, 579—580)

Mainitud arengujooned on ühel või teisel määral esinenud mujalgi. Kreekas aga ilmnes nende kompleks juba folklooris, saavutades täie jõu vanimates kirjandustest — «Ilias» ja «Odüsseias». Edasine kirjanduse areng arhailisel epohhil kulges kangelaseepose tohtu mõju all, mis avaldus nii eepose-traditsiooni elementide omaksvõtuks kui ka (eelkõige lüürikas) püüdes vabaneda selle traditsiooniga kaasnevaist kitsendustest. Määrav osa oli seejuures kujunenud ühiskondlike tingimustel ja kogu ühiskonna elu kata-lüsaatorina toiminud võistlusvaimul. Norge-nesid ühiskonna pidurid individuaalse loomingu-lise initsiatiivi suhtes, Kreeka polistes oli sekkumine kodanike eraasjadesse märksa väiksem kui Vana-Ida riikides. Aja jooksul muutus ka ühiskonna suhtumine poeetidesse. Ühiskondlik tunnustus ja kuulsus olid nüüd kõige tähtsamate stiimulite hulgas ka kirjanduslikus loometöös. Eepiline anonüümsus asendus autorikuulsuse taotlemisega. Hesiodos «Theogonia» alguses (v 22) koguni nimetas end nimepidi, hiljem tegid seda mitmed teisedki. Ilmusid süüdistused kirjanduslikes vargustes. Kirjanduspõllul tegutsesid erineva sotsiaalse seisundiga inimesed, sealhulgas nii riigimees Solon kui kerjusluulet kirjutav Hipponax. Rõhutati oma erakordsust, uuendusetaotlust. Nii näiteks kirjutas Pindaros (6./5. saj e.m.a.), et ta ei taha käia «Homeroose juba paljutallatud rada» («Paiaan» 7b11).

Homeroose eeposed püsisid antiikaja lõpuni nii aabitsana kui ka entsüklopeediana. See aga ei tähenda, et neid poleks rünnatud. Juba Hesiodos parafraaseeris üht «Odüsseia» värssi (19, 203), lastes «Theogonias» (v 28) muusadel öelda:

«Oskame palju me puhtaima tõe pähe luisata kokku,»
ning vastandas järgmises värssis oma taotluse:
«kui aga soovime, võime ju tõtkki me rääkida teile.»

A. Zaitsevi arvates on siin tegemist esimese meile teadaoleva kirjandusliku poleemika juhtumiga maailmakirjanduse ajaloos. Poleemikat oli vanakreeka kirjanduses edaspidigi ja mitte sugugi vähe. Seejuures väga mitmesugustel teemadel. Nii näiteks luuletas poet Mimnermos, et üle kuuekümnelt eluaasta elada ei tasu, Solon aga vaidles talle vastu, pidades parimaks elueaks kaheksatkümmend aastat. Ka kirjanduslikku poleemikat oli jätkuvalt palju, nii sisu kui stiiliküsimuste üle. Filosoof Demokritose teostest on meile teada

ka sellised pealkirjad nagu «Poetikast», «Homeroosest» jms. Kriitika oli enamasti suunatud kaugemasse minevikku, ent juba Aristophanes pani komöödias «Konnad» tragöödia üle vaidlema kaks oma sajandi suurt tragöödiakirjanikku Aischylose ja Euripidese. Nii sugenes järk-järgult see, mida võime nimetada kirjanduskriitika ja kirjandusteooria algeteks, kirjanduseks kirjanduse kohta. Nagu sõnakunstnikud hakkasid endid tajuma kirjanikena, nii hakati ka sõnakunsti tajuma erilise nähtusena — kirjandusena.

Nagu juba nimetatud, oli vanakreeka kirjanduse üheks tähtsamaks erijooneks eemaldumine puhtutilitaarse funktsiooni täitmisest, eesmärgipärasest ettemääratusest. Iseseisvus ja sai kirjanduseks isegi selline praktiline ülesandega žanr nagu epigramm, sealhulgas üks ta tavalisemaid liike, hauakiri. Tõsi küll, kaua püsis see autorinimedega seostamatuna, ent 6./5. saj e.m.a elas poeet Simonides, kelle üheks tuntumaks teoseks on hauakiri Thermopylas langenuile:

Rändaja, tõtta ja vii Lakedaimoni rahvale teade:
täitsime töotuse siin, langenud viimse ni me.

Simonidese looming näitab sedagi, kuidas hauakiri eemaldub hauast, muutub fiktiivseks ning teiseb satiiriliseks epigrammiks:

Palju ma sõin ja ka jõin ning keelt kandsin paljude peale,
nüüd ent siin lesin ma, Rhodose Timokreon.

Teine tähtis iseärasus, võistlusvaim, mis toetas ka poleemikat, avaldus eeskätt võistlustes endis. Mõnedel juhtudel oli tegemist ilmse konkurentisiga, mängus oli ka otsene materiaalne kasu. Nii oli see eepose ja koorilüürika puhul (viimase põneva ja uuenduste-rohke arengulooga tutvumiseks võib lugejale soovitada M. Gasparovi järeldõna teoses Пиндар. Вакхилид. Оды. Фрагменты. М., 1980, с. 331—360). Teistes žanrites jälle oli tegemist puhta võistlusvaimuga. Tuntuimad on meile muidugi tragöödiate ja komöödiatega agoonid tänu 5. saj neljale Suurele: Aischylosele, Sophoklesele, Euripidesele ja Aristophanesile. Ent veel 6. saj alguses e.m.a olid elujõus ka Homeroose eeposte retsiteerijate rapsoodide võistlused.

Korduvalt on tulnud kasutada sõnu «uuenduslik», «novaatorlus» jms. Kuid lugejat tuleb hoiatada: valdavalt on antiikkirjandus traditsiooniline, suuremat osa antiikkirjanduse ajalooost iseloomustab juba kujunenud žanrite ja kaanonite kasutamine, igal ajal muidugi isemoodi. Orienteerumine originaalsusele on kirjandusloos üldse olnud harvem nähtus kui traditsioonilisus. Küll aga ilmutab novaatorlus end ehtsana ajaloo pöördelistel hetkedel ja nii ka käsitledaval pöörde-

lisel perioodil vanakreeka kultuuriloos, 8.—5. saj e. m. a.

See ei avaldu mitte ainult eepose väljendusvahendite hülgamises, vaid ka püüdes vabaneda ideoloogist, mis oli eepose aluseks. Sugukondliku aristokraatia traditsioonid ja eetilised normid taganesid uute eetiliste tõekspidamiste ees, sugukonna grupimoraal indiviidi moraalil ees. Tähelepanu keskendus enam iseendale, kirjanduses üksikisikule, tema «minale».

«Iliases» (5, 252—253) vastab Diomedes, kui tal põgeneda soovitatakse:

Ei, ära räägigi sest! Mind taanduma iial ei saa sa.

Ei luba mulle mu loomus, et paeksin ma nii häbiväärselt.

Seevastu aga luuletab Archilochos (7. saj 2. pool e. m. a) demonstratiivselt Homerosele iseloomulikku sõnavara kasutades:

Küllap mu laitmatu kilbiga nüüd mõni sailane hoopleb;

andes jalgele tuld, võssa ma viskasin ta.

Surmast niiviisi pääsin. No jäägu kus see ta ja teine —

kilbi ma jällegi saan, kehvem ei eelmisest uus.

Archilochost jäljendasid hiljem Alkman ja Anakreon (vanarooma luules kasutas sama motiivi Horatius). Teisal teatab Archilochos, et talle ei lähe korda, mis inimesed temast räägivad, et ta ei hooli surmajärgsest kuulsusest jne. Tema kaasaegne, poetess Sappho, lähtub samuti subjektiivsest minast:

Üks peab ratsaväge, üks jalamehi,

üks laevasid kõige ilusamaks siin

mustal maal, — mina seda, keda vaatab

armastaja pilk.

Ja nii paljud teisedki. Traditsioonilised väärtused hüljatakse sageli küllaltki demonstratiivselt, nii sõnades kui tegudes. Vana teiseneb uueks.

Lõpetagem paari tsitaadiga. S. Averintsev leiab, et muistse Lähis-Ida kirjandused ja vanakreeka kirjandus on kumbki tervikuna «printsipiaalselt eri laadi nähtused, mida pole võimalik mõõta ühe mõõdupuuga ega vastavusse seada «taseme» või «stadiaalsuse»

kategooriate abil», kuna tegemist on kahe erineva arenguteega. «Kreekas toimus see, mis mitte et ei jõudnud toimuda, vaid mis põhimõtteliselt ei saanud toimuda ega pidanudki toimuma «piibellik» maailmas: kirjandus tunnetas ennast esimest korda just nimelt kirjandusena, st inimtegevuse iseseisva, oma seaduspärasustega vormina, vastanduvana kõigele muule, mis pole ta ise, näiteks prohvetite stiihilisele ekstaatilisele «ettekuulutamisele», aga samuti kultusele, rituaalile, olmele ja üldse «elule»» (vt artikkel «Kreeka «kirjandus» ja Lähis-Ida «sõnakunst»» kogumikus Типология и взаимосвязи литератур древнего мира. М., 1971, с 207—208).

A. Zaitsev, kelle seisukohti me selles vestluses refereerisime, rõhutab samuti vanakreeka kirjanduse põhimõttelist erinevust Vana-Ida kirjandustest või sõnakunstist: «Vanakreeka kirjandus vabaneb esimest korda inimkonna ajaloos teose jäigast tingitusest situatsiooni poolt, milles teos tekkis.» Selle kirjanduse tekkimise eripära määrasid Vana-Kreeka kultuuripõörde atmosfäär ja arenenud eepose olemasolu. «Me võime nõustuda S. Averintsevi, et meil pole õigust mingisugust kõrgeimat mõõdupuud appi võttes kinnitada kreeka kirjanduse ja selle järeltulijate üleolekut lähis-ida «sõnakunstist». Samal ajal aga pole meil õigust pidada juhuslikuks või vaadeldavate probleemidega mitte seotuks seda fakti, et inimkonna areneva evolutsiooni käigus levisid vanakreeka kirjanduse traditsioonid uuseuroopa kirjanduste kaudu kogu maailmas ning domineerivad praegu otsustavalt kõigi teiste, teistest muistsetest — lähisida, vanandia, vanahiina jm — traditsioonidest pärinevate sõnaloomingu vormide üle,» kirjutab A. Zaitsev oma töös (Культурный переворот в Древней Греции VIII—V вв. до н. э. Л., 1985).

Seda sisukat monograafiat soovitagemgi lõpuks süvenemisvõimelisele lugejale, kes käsitletud probleemide vastu sügavamat huvi tunneb. Seda enam, et selle uurimuse materjalidele ja tulemustele toetume me ka järgmisel korral.

PSÜHHOLOOGI PILK

VITALIA MICKUTE Vabadusest olla vaba

Kurtmises, et asjaolud ei luba elada nii nagu tahaks, paljastub enamasti lihtsalt oskamatus olla v a b a — oma isiksuse, elu ja saatuse valitsemise tunnetus. Seepärast teeme täna juttu vabaduse psühholoogiast, valiku võimalusest ja kohustusest ning põhjustest, mis kallutavad inimest oma pärisosast loobuma.

Inimelu on halastamatult lühike. Just seetõttu on määratult tähtis, kuidas sa oma elu sisustad. Kaotatud aeg tasub kas hiljukeksi kasvava õudusega, võrreldes unistatut ja teostatut, või hävitava selgushetkega, kus tead, et su elu on eksitus ja midagi parandada enam ei saa. Oleksime me jumalikult igavesed, võiks loota «homsele» ja vajadus jõuda «täna» poleks nii piisutav. Nüüd aga jääb üle korrata luuletaja sõnu: «Kui tahate mult midagi küsida, kiirustage — ma võin lahkuda» (J. Marcinkevičius). Elu ajahädas, kinnitab austria psühhoterapeut W. E. Frankl, peab inimene iga hetk t e a d m a — mida teha, keda armastada ja kuidas kannatada.

Inimeses peitub lõputult võimalusi ja paratamatult tuleb valida, millised neist realiseerida. Valida üks tähendab enamasti alati-seks kaotada teised. Valitu jääb — tunde-elamuste, teostatud kavatsuste, elukogemuse näol. Kui tähtsad polekski bioloogilised tegurid ja sotsiaalsed tingimused, lõppkokkuvõttes saab inimesest ikkagi see, kelleks ta t a h t i s saada. Sinusse kätketud isiksuse saatuse eest vastutad sina üksi. Valikuõigusest loobudes annad ta hoolimatu juhuse mängida.

Valikusituatsioon avaldub kõige ehedamalt niisuguse elus vältimatute otsuste tegemisel nagu elukutsevalik, perekonna loomine, töökoha vahetus jm. Keerukat siseheitlust nõuab valik sotsiaalsete kataklüsmide tingimisis (kellega olen mina?). Sedalaadi alternatiivid on vähemasti nähtaval ja ausalt vaetavad, argiste valikseisude jäämägi sootuks salalikum. Kui seod end ühe inimesega, jätd paljud teised paratamatult kõrvale; kui pühendud tööle, jagub sind vähem perekonnale; kui oled (hea) administraator, on tõenäoline, et teadlasena jääd keskpäraseks jne. Kutsumus tuleb leida, sest Meistriks jõuad end arendada vaid ühel alal. Kesken-dunult suhelda suudad vähestega — ning sa valid elukaaslase ja sõbrad. Lihtsaimalgi argiolukorral, tühiseimalgi konfliktil on hulganisti lahendusi ning sa valid. Valid, lõpuks, mida lugeda, kus puhata, kuidas vastata juhututtava «Kuidas läheb?» küsimusele. Vali-

kusituatsiooni äratundmine on oluline, et täita oma esmakohust mõtleva olendina — otsustada vabalt ja teadlikult. Vabadus on teadmine, et valik on sinu kätes.

Kohustus valida on paratamatus, õigus valida on vabadus. Vabadus tähendab julgust endale vastutust võtta, sest valik on alati risk. Iial ei või ette kindel olla, et valitu osutub õigeks. Kes sõandaks vanduda, et kõrvale ei jäänud parem lahendus? Valikuõigsuses peitub ka hingepeinade ja süütunde allikas — kui sinu otsuse läbi on üksindusse määratud inimene, kes sind vajanuks. Napi rõõmugi eest vaikusest ja inimitähjustest enese ümber tuleb maksta. Kõik peost lastud võimalused on püüdnud kui eilne päev ja valesti valinu võib süüdistada ainult iseennast.

Varem või hiljem küsid eneselt, kas olemasolev on su valiku või valimatajätmise tulemus. Kas eluseltsilisel on sinuga hea, turvaline ja huvitav või oled vaid armulikult vastu võtnud ta kiindumuse andami? Oled sa püüdnud mõista teise hingehäda või kogu oma sõnaohtrale ligimesearmastusele vaatamata nõrdid sellestki, kui tundmatu sult teed küsib? Oled sa tunnistanud oma laste õigust iseolemisele või talud neid oheliku otsas sulle sobivat rada pidi ja tänitad noorte tänamatust? Oled sa järginud oma Mina tahet saada keerukamaks, paljutahkemaks, harmoonilisemaks või lugenud teed võõra tarkuse võlupeeglikesse? Oled sa rõõmuga avastanud suhtluspartneris teise Mina või talud vaid omasuguseid?

Ahustavaid olusid ja mõistmatuid inimesi süüdistades vaatad mööda tõsiasjast, et vabaduse kammitsad on sinus eneses. Iga kord, kui mõtled «ma ei saa», «ma ei suuda», «mil-leks — kas ma ei vääri niigi austust ja armastust», alandad teenimatult Tahte kõikvõimsust. Pahaaimamatult vooluga kaasa ujudes leiad end varsti otsimisvaevast võõrdununa. Mõni on osanud seada nii, et kasutab veel vanuigi lapse eeliseid — hädine ja abitu, alatise arvustusega teiste toele ja soosivale heatahtlikkusele. Teine ei taju üldse valiku enesemääravat tähendust ja ootab oma probleemidele lahendust vanemal, sõpradel või psühhoterapeudilt, pruukides siis ka agaralt õigust ebaõnnestumises nõuandjat süüdistada. Neile tahtetuile olendeile jäävad igavesti mõistatuseks Th. Wilderi sõnad — elu krooniks on valikuvabadus.

Vabaduse kõige võimsam vaenlane on hirm — hirm olla i s e ja hirm oma valiku eest vastust anda. Julgem on «kõigi» selja taga. Kummati aimed hetkelise kindlustunde eest

maksvat korvamatut hinda — miks muidu vaevud otsima eneseõigustust tingimustest.

Vabadust piiravad «olud» on sageli niisugused, mida pigem ei taha, kui ei saa muuta. Inimene on lõpmata leidlik, kui asi puudutab valikust ja vastutusest kõrvalehiilimise võtmeid. Kirud tüütut tööd ja ei nõustu iial tunnistama, et see on lihtsalt mõnusaalt mõttevaba aeg, mil pole midagi pistmist spontaanse loomistarbega või sügavalt tunnetatud kohusega. Nead vanemate hoolitsust, kui see piirab su «iseseisvust», ja pruugid usinasti nende teeneid — kaetud lauda, rahalist abi, hüva nõu. Pateetiliseltselt deklareeritav ustavus Õpetajale pole ehk miski muu kui mõtteloidus ja hoolega etendatav kodurahu tundeleigus. Või oled vahest kõigest ja kõigist vaba «vaimuaristokraat» — märkamata, et su ähmased ideaalid on ammu murenenud samasuguseiks pisiaskeldusiks kui teistel ja jäänud vaid ekstravagantne sõnavaht, millesse on nii hõlplu uputada elu- ja hingetühjust. Vabadus ei ole kohustuste ja keeldude eitamine — siis oleks ka koolist popitegija üdini vaba —, vaid vastutuse jäätumaks vōtt.

Vabadus ei ole enesekeskn. Vabadus tähendab muutumisvalmidust, avatust uudsele kogemusele. Vaid vaba isiksus on tõeliselt suhtlusküps. Pimedalt oma ainuõigust uskuvi jõua suhtluses iial dialoogi ni. Vabadusele on võõras isemeelsus mõtteis ja omavoli tegudes. Vabana austad ka teise vabadust ja loobud nõudmast, et ta mõtteviis ja väärtushinnangud kattuksid sinu omadega.

Kummati on elus olukordi, mida näib valitsevat üksnes kõikvõimas paratamatus.

Mida arvata vabadusest, kui loed arstide silmist sulle määratud aja kiiret kahanemist? Kuidas leppida sellega, mida muuta ei saa? V. Meierhold on kunagi öelnud, et kuristiku kujund ajendab kaht liiki assotsiatsioone — mõtteid surmast ja mõtteid sillast. Ei saa alati valida tingimusi ja pöörata saatust, kuid saab ja tuleb valida oma suhtumisse. W. E. Frankl on veendunud, et paratamatusega rinhuksi vabastab inimest teadmine, et kannatustel on mõtet. Ahastust lähedase inimese kaotuse puhul leevendab teadmine, et sinu valu on võetud tema õlult, et tal olnuks raskem, kui lahkunud oleksid sina. Mõne suure vea mõistmine elus on väga muserdav, võib maatasa teha su enese-arvamuse ja purustada kogu senise elukorralduse. Ent sel on mõtet — piinavgi kogemus on lüli su arengu ahelas. Suhtumine objektiivselt vältimatusse on isiksusekõpsuse indikaator.

* * *

Vabadus on sulle antud, et saada iseene-seks. Vabadus on antud, et kuulda teise kutsel rõõmus ja tülpimuses; et igal õhtul teada, et sel päeval olnuks keegi sinuta õnnetu. Vabadus on antud, et talletaksid viimse kui hetke, hindaksid ta väärtust ja taipaksid tähendust.

Vabadus on antud kogemaks valikujulguse uhkust, nõnda et võid alati öelda «mina tahtsin nii», «mina tegin», mitte «juhtus. . .».

Vabadus on antud, et tunneksid kutsust Eluks.

VAATENURK

MARIKA MIKLI Mängus ja mängust väljas

Mihkel Tiks. Korvpalliromaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 176 lk.

Kas on üldse õigust korvpalli («Korvpalliromaan») kohta sõna võtta sellel, kes ise ei mängi, kaasa ei ela, kellele korvpall korda ei lähe? Sest vaieldamatult on «Korvpalliromaan» niisugune raamat, mis pole kaugeltki ainult romaan. Eestimaa on liiga väike. Mihkel Tiks kirjutab liiga äratuntavatest prototüüpidest ja «Kalevi» käekäik on liiga palju dele eluküsimus.

Arvatavasti ei saa spordiga lähemalt seotud inimesed kõnesolevat raamatut üldse võtta

kui ilukirjandust, selleks on ta ülearu elus ja plastiline. Ja ka sellel lugejal, kes ei hooli eriti «Kalevi» (üldse spordi) taseme tõusudest ja langustest, on raske «Korvpalliromaan» romaanina lugeda. Tegelaste füüsiline ligiolek, üksihene vastavus konkreetsete inimestega seab Mihkel Tiksi kui proosakirjaniku teistsugusele positsiooni kui kas või näiteks need autorid, kes kirjutavad ajaliselts pisut kaugematest või sotsiaalselt väiksema kõlapinnaga ainetest (perekonna-, karjääri- vms lood).

Sellepärast ei ole «Korvpalliromaan» ära teeninud ka nii karmi suhtumist, nagu on olnud omane teatud osale raamatu kriitikast (vt näit Mart Susi. Laskemoonata suurttükid. «Looming» 1986, nr 5, lk 698—700). Krii-

tiku suurtükil jätkub püssirohtu küll ja küll, aga äkki ta laseb kahurist hoopis kärbest? Pahandades puhtalt kirjanduslikust naudingust ilmajäämise üle, kurjustades autoriga stiilieksumuste ja tegelaste eraelu ebausutavuse pärast on kriitikul muidugi õigus, kuid kas autor on üldse tahtnud kirjutada stiilset, tegelaste eraelu süvapsühholoogilise pädevusega vaatlevat romaani? Ehk on mõeldav ka teistsugune lähenemine raamatule?

Esiteks — mänguelu on unifitseeritud, tema reeglid ülemaailmselt samad. Juba see üksi muudab tegelaste elu (või osa sellest) hoopis teistsuguseks kui eraisikute oma. Sõjaväes ja spordis on reegel ülem kui isiksus. Ka lastemängudes, võib-olla ka diplomaatias. Kes reegleid ei arvesta, mängust väljal Muidugi, see on igal elualal nii, kuid mujal on reeglid keerulisemad, varjatud, näiliselt neid vahel ei esitatagi. Spordis on reeglid, nende edukas täitmine vähemalt sama tähtis kui isiksus või veel tähtsam. See määrab isiksuse asendi. «Sportlane olla tähendab mitte vastutada...» võtab osa mõtteid kokku Kalev Ruus, töötades toimetuses, kus elustiil on sportlaste omale vastupidine — sest «väline vabameelsus ja lõbusus toimetuses aitas kompenseerida ranget vaimudistsipliini, millele minu elujanuline kollektiiv pidi alluma. Väline terror aga võis olla sisemise sõltumatus eelduseks» (lk 124). Ning kui Kalev Ruus spordi juurde tagasi minnes veel hüütab: «kuidas võis ometi lasta väärtuslikke aastaid kaotsi minna, tegeldes vaid unelamise ning eneses urgitsemisega? — mõtlemine pole ometi minu ala!», siis on selge, milline on romaani peategelane ja autori *alter ego* Kalev Ruus selles ajas, ruumis, raamatus. Ta ei olegi nii väga eraelu elaja. Ta on küll truu mees ja perekonnaisa (hoolimata äpardunud Itaalia-seiklusest), kuid ta elu tegelik sisu on Mäng. Ka mängust väljas olles, romaani lõpus, ei pääse Kalev Ruus oma numbrist käest. Nii-sugune on sportlase elu. Kannatused ja kiired on tähtsad vaid mängus ja mängu nimel, nii jagub ülejäänud elu jaoks enesestmõistetavalt leigust või rahulikku jahedust, mis lubab elu mängust väljaspool sideainena ära kirjeldada. Ning veel — taas M. Susile vastu vaieldes — kas «Korvpalliromaan» on «justnimelt psühholoogiline raamat»? Võib-olla on ta hoopis raamat selge ühemõttelisusega reeglitaru maailmast, kus eraeluline psühholoogia polegi oluline? Tegelasel mahuvad oma rollidesse ju täpselt! Nimetades Relliit tõeliseks aristokraadiks, kirjeldab Kalev Ruus tema staatilist elunägemist — igauks püsigu oma osas, siis võib temast lugu pidada, ärgu tükki-gu oma piiridest välja. Ka noorte sportlaste tulemine vanade asemele on rangelt reglementeeritud, igauhel oma pingikohtki — nii söökla kui palliplatsi ääres. See on

pigem pre- või postisiksuslik maailm ja mood-sale psühholoogiale ta päriselt tugineda ei saa. Nagu kriminaaljutus — ega miilitsast ei saa kunagi kurjategijat, ja vastupidi; tegelastüübid on oma «pesades» püsitunnustega kinnistatud.

Tegeliku ei mässa Kalev Ruuski, ehkki intellektuaalsem paljudest mängijatest, sellise elukorra vastu, taibates, et reeglitest kinnipidamise tulemuseks on suuremad või väiksemad sädelahendused, plahvatused mänguväljakul — see pühitseb vahepealse kitsastesse raamidesse surutud elu, sisaldab naudingut ja joovastust, mis on võrdlemisi ühemõtteline, selge, alltekstita. Ega muidu korv- ja mõni muugi pall ole arusaadav kõigile — nii laia kandepinnaga ning vaatajaskonnaga. Siin puudub mitmetivõetavus, psühholoogilised keerdkäigud (kuigi «Kalevi» korvpallimeeskonna liikmed on suhteliselt intellektuaalsemad kui teised ja neid hüütakse korvpalliakadeemikuteks). Kõrghetked elus on võit või kaotus, selle antiikne selgus ja lihtsus, kaatris, millest korraga saavad osa väga paljud ja mis juba selle tõttu ei saa ega peagi olema liiga elitaarne ja vaimne. Seepärast ei ole Tiksil hästi võimalik süüvida kõigisse isiksuse teadvuse kihtidesse. Romaani tempos vahelduvad sööst ja paigalseis, valgus langeb liikuvale objektile, seisvad (mõtlevad) on hämaruses. Tähtis on tegu, mitte mõte. Tegutsemine aga toimub ettemääratult. Korvpalliaristokraatia reglement laieneb ka perekonnaliikmeile — üksikse naisi kutsutakse prouadeks, riietatakse oma perekondi uhkesti ja pannakse võistlustel esiritta istuma.

Ongi nii, et pallimängu ja treeningute läbitunnetatud täpse hoogsa kirjelduse kõrval mõjuvad mõnedki Kalev Ruusi filosoferimiskatsed kergelt koduvillastena, kuid samal ajal on siin peidus ka romaani teine kihistus või plaan — kui nooruke Kalev Ruus türanniseerib kodumeeskonnas treeningukaaslasi, käitub koolis ülbel, teeb «Kalevi» seadusandlus tema endaga samuti. «Jõupoliitika mängus. Rusikaõigus tennis. Kirvekultuur vaimus» — ja: «...meeskonna elu aluseks on jäik hierarhia». Ruus ise elab tegelikult samade reeglite järgi ja siia juurde filosoferides avab ta natuke ka oma ebaõnnestumise põhjuseid. Ei saa olla samal ajal mängus ja mängust väljas. Ei saa elada tegelikku elu peensusteni väljatöötatud reeglite järgi ja olla isiksus, kel (näiliseltki) mitu teed valida.

«Keegi suurvaimudest on pannud imeks, millise enesekindlusega keskpärasus arutab geniaalsuse küsimusi /minu sõrendus — M. M./». Relli ebanormaalsus seisib tema täiuslikus sisseelamisvõimes; ta mitte ei kehastunud ümber, vaid tema isiksus lahustus mängus... Relli suhtumine oma partneritesse, vastas-

tesse, kohtunikesse ei olnud siis enam «inimlik», sest Relli polnud mängu ajal inimene, ta oli see mäng ise. Relli käitus «halvasti», sest ta mängis «hästi». Aga mäng, mida tunnetatakse ainsa tegelikkusena, muutub iseenda vastandiks. Mängureeglid muutuvad elureegliteks, mängu eesmärk ainukeseks eesmärgiks, partnerid aga mängunuppudeks. Ettur ei saa nõuda, et teda koheldaks, nagu ta oleks juba lippu jõudnud, küll aga jääb talle alati võimalus ära minna sinna, kus hinnatakse inimese teistuguseid omadusi» (lk 117). Selles tsitaadis võib oletada üht raamatu võtmekohta. Väga vana tariksõna ütleb, et inimene peab olema «külm või keev», muidu heidetakse ta välja. Või on ta valemängija. Talvar, Renke, Kraaving, Relli seda enam — nad elavad mängule, mis on avalik asi. Ruus (Tiks) läheb üle teise mängu — ka kirjandus on avalik asi. Sõnaõigus arvustuseks on tema puhul nii sportlastel kui kriitikutel. See on Tikside raske tee, kuningate, mille ta on sportlasena lõpetanud, proosakirjanikuna alustamas. Tema «Korvpalliromaan» ehitas end ise üles selles mõttes, et aine ei allu kirjutamisele mitte niivõrd kirjanduse kui mängu reeglite järgi. Tegelaste monumentaalsus ei tule esile mitte niivõrd sõnalise väljenduse tõttu, vaid vahelduvas rütmis: treeningu terror — mängus vabanevad pinged — enese-teostus. Olles «siseringis» (Olev Remsu termin — vt Olev Remsu. «Missugune on hea kirjandus?» KK 1986, nr 2, lk 115—117) tunnetab Tiks, kes on ju ka dramaturg, täpselt ja jõuliselt mängu dramatismi. See on asi iseeneses, kus värvide lisamine ja võimendamine oleks juba kurjast. Olev Remsu väitel on tekst mängu kirjeldamisel puine. Otsast lõpuni see nii ei ole (kui üldse) — noorukese Kalev Ruusi mänguootuse visioonides veel tühja mänguväljaku ääres on lausa apoteotilist poeesiat. Iseasi on, et Tiks ei lahku pea kunagi täpse publitsistlike sugemetega kirjeldusviisi pinnalt. Kui autorile midagi ette heita, siis ehk seda, et mängumehed on liiga lähedal, nende juuresolek peaaegu füüsiline. Kuna «Kalevi» ning kogu väikese Eesti rahvusspordi lugu puudutab nii paljusid ja nii mitmel üldistustasandil, on Tiksi romaan kitsama puhtkunstilise üldinimliku mõjujõuga kui ta võinuks olla aine ja autori kandvuse poolest. Aga võib-olla ainult Eestis ja kaheksakümnendate aastate teisel poolel? Võib-olla näiteks aastal 2000 või siis Vladivostokis on romaani mõju hoopis teistugune?

AIVAR KULL

Halja oksa saagimine

Ants Viljus. Pasjanss. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 128 lk.

Ants Viljuse panus romaanivõistluse salvedesse jõudis lugejateni kevadel 1986, kui suurem osa võistluse saagist juba trükitud ja võrdlusvõimaluseks käepärast. Auhinnatööde lugemine ning teadmine, et «Pasjanss» kuulub vaid äramärgitute hulka (ja mis seal salata, ka autori varasemad luulekatsetused), ei kujundanud raamatule just eriti soodsat eelhäälestust.

Ka teose pealkiri, annotatsioon, faturalistlikud salmid tagakaanel ja algusosa oma bridžikirjeldustega mõjuvad küllalt trööstitult, lastes arvata, et autor püüab oma eesmäärke taotella odavavõitu elufilosoofiliste meelisklustega.

Elu on üks suur pasjans ja doomino, malemäng ja loterii jne (olgu seda väidetud omajagu vallatult ja vabameelselt) — vahel tasuks ka mõelda, mis on taoliste käibetõdede taga. Üldiselt pole ju kahtlust, et nõnda komplitseeritud, vastuolulise ja mitmeplaanilise nähtuse nagu elu tõsimeelne kõrvutamine igat sorti õnne- ja hasartmängudega on banaalsus, mis halvemal juhul tähendab mõleva olendi taandumist elu mõtestamise teelt. Meenutagem muuhulgas Schopenhaueri sõnu kaardimängu kohta: see on «seltskonna väärtuse mõõdupuu ja tähendab avalikult väljakuulutatud mõttepankrotti. Kuna neil pole mõtteid vahetada, vahetavad nad kaarte ja püüavad üks teiselt kuldnaid ära võtta. Oh, haletsemisväärne sugul!» («Elutarkus», Tartu, 1940, lk 31—32).

Kujutlus hasartmängust kui elu võrdkujust põhineb juhuse mõiste müstifitseerimisel, metafüüsilisel mõtlemisel, mis vastandite dialektilises põimingu nägemise asemel püüab neid vastandeid samastada, antud juhul samastada juhust ja saatust, vabadust ja paratamatust, näha mänguõnnes nagu eluõnneski mingi kõrgema ettemääratuse väljendust, unustades, et «inimese loomus on ta saatust» (Herodotos). Odavat populaarsust otsival kirjamehel on alati võimalik esitleda end selle ettemääratuse vahendajana, meediumina — publikust tal juba puudust ei tule, sedavõrd tugev on inimeste enesepetmissoov, püüd näha kõigi oma elukõveruste ja eksiikide taga salajõudusid ja saatuse sõrme. Jumalat usuvad tänapäeval üksikud, saatust päris paljud. «See, mida inimesed nimetavad saatuseks, on enamasti nende eneste rumalad teod» (Schopenhauer, «Elutarkus», lk 232).

Viljuse stiili puhul hakkab algusest peale

kergelt häirima autori kalduvus teravmeelitseda, tavalisemaidki asju peenutsevalt üle seletada või «tudengihuumoriga» vürtsitada.

Tõsi jah, esimeses pooles kujutab «Pasjanss» viimaste aegade Tartu ülikooli, tudengipõlvkonda, kelle kohta kevadel ülikooli-lehes sõna võtnud Marju Lauristin tunnistas: «Formalism, bürokraatia, poolikute tõdede õhkkond ei saanud jätta mõjutamata seda põlvkonda, kes oma teadliku elu jooksul muud õhku polnudki hinganud, kellele isegi kuulsad või kurikuulsad kuuekümnendad pole muud kui hägune «mälestuste mälestus» («TRÜ», 14. märts 1986).

Üsna lihtsalt paneb «Pasjanss» need asjad paika: «Schweizeri tüüpi mehi sünnib tänapäeval järjest harvemini ja sinna kursusele polnud selliseid trehvanud ühtki» (lk 57). Et tudengiseltskonna põhipaleuseks, ainsaks kõigi poolt sisimas kviteeritud püüdluseks kujuneb sellises umbses õhustikus vääramatult halja oksa järele küünitamine (kui vaimukalt seda omavahel ka ei pilataks) — selle demonstreerimiseks on autor kulutanud üleaarugi palju lehekülgi.

Ometi hakkab tema peategelane Adalpärt lugejat tasapisi intrigeerima; mida edasi, seda enam selgub, et see Adalpärt polegi tühipaljas veidrik ja isäaratseja, nagu algul paistis, vaid üsna keeruline ja kummaline natuur, kellele meie proosast vähe kõrvale panna (meenub Valton, varasemast ehk Gailit).

Adalpärt on läbi ja lõhki nonkonformist, ent mitte protestija ega mässumees, kes oma tõe ja õiguse eest paljastatud mõõgaga lahingusse sõõstaks. Pigemini on ta mõistatuslik «must kast», milles ümbritsevate inimeste rumaluhke kiuslikkus (õppejõud, kes ta eksamil läbi kukutab), naiivitarlik silmakirjalikkus (tema naine, energiline Evelin), sirgjooneline alatus (baarman Ain, Mati Undi šveitser Theo kolleeg ja hingesugulane) transformeeruvad impulssideks, mis suunavad ta ettearvamatuile ja eriskummalistele tegudele.

Adalpärdi pilgu ees paljastub kogu «haljale oksale» trügijate vaimulaadi masinlik automatism ja sisutühjus, haljas oks ise osutub raamatu lõpul üsnagi saetuks — mitte kuidagi fataalselt saetuks, vaid üsna maiselt, inimlikult näsituks; pole mingit saatuse sõrme ega tähtede seisu, mis asjaosalisi või lugejat seejuures lohutaks...

Nii hakkame teost vähehaaval nägema teises valguses, pasjanss ja bridž kaotavad oma oletatud sügavsümbolistliku tähendus-sisu ja taanduvad dekoratiivseiks lisandeiks, millest sõltumatult hargneb Adalpärdi ja Evelini abieludraama.

Debütandi kiituseks tuleb öelda, et tema *story* ei püri illustreerima mingit etteantud

argitarkust/ideed/emotsiooni (et mehed on joodikud, alatud, nõrga iseloomuga, naised on maksimalistid, ebanaiselikud, lollid jne; vt selle kohta O. Kruusi täheldusi «Loomingus» 1983 nr 6. Adalpärt—Evelin ja nende abiellu ilmuv tõsikirgliku omandi-instinktiga Ain tekitavad sellise probleemide-puntra, millest üheseid järeldusi-hinnanguid tuletada peaaegu võimatu. Eeskätt Adalpärdi isiksuse abil on romaanis suudetud kujundada tavalise olustikulise žanrimaali asemel omapärane «Alice imedemaal»-õhkkond — selles ehk peitubki teose peamisi väärtusi.

Seejuures on Adalpärdi kujutatud ehk liigagi flegmaatikuna, oma kirgedes-tungides tasalülitatuna, tema «nullseisundi» kirjeldusi kuhjub raamatus üleliia arvukalt, nii ei suuda autor vahel vältida meeoleolulist monotoonust. Ainsam näide selle kohta: «Mis ikka tõsiselt tulemas on, ei see tulemata jää, mõtles Adalpärt ja ootas kaunis passiivselt selle «midagi» kohalejõudmist» (lk 64).

Mõnevõrra selgusetuks jääb, kui palju on autor oma romaanis kirjutades ise passiivselt oodanud «millegi» saabumist ja kui palju püüdnud teose õhkkonda teadlikult kujundada. Võib-olla on siin tegemist mingil määral pooljuhusliku õnnestumisega, sellele näib viitavat «pasjanslike» arutluste küllus ja kontrast ülejäänud teosega. Kuid millegagi peab ju autor oma esikteost alustama — selle vastu ei saa ometi vaielda, ja kui mänguregleid ei võeta liiga jäikadena, ei suruta ennast nende Prokrustese sängi, noh — olgu peal-kirjaks siis tõepoolest kas või «Pasjanss».

AVO ÜPRUS

Üle une üleneda

Aado Lintrop. Asuja. «Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 48 lk.

Vaimustun ikka selgeist, harda ja üleva ilu vormi võtnud teoseist. Taolised taiesed on kui otseaknad elu püsiväärtuste iseseisvasse ellu, Ilu ja Tõe maailma. Seetõttu on teistlaadi — häguse ja joobnustava, raputava või rammestava, jõhkra või julma — toimega teose kaudu saavutatav kontakt pildi ja pilditaguse maailmaga mõneti võõrastust tekitav. Olgu öeldud, et samalaadne sisekonflikt ja selle ületamisel kogetud vaieldamatu, otsekuu keelatud nauting sai mulle osaks ka Aado Lintropi esikkogu lugemisel.

Lintropi värss jääb enamasti küllalt hootuks. Seda peamiselt tagasihoidliku stiilivärvingu, pidurdatud tundeväljenduse ja peaaegu täielikult puuduva hinnangulisuse tõttu. Sageli mängib ta vaid sõnajärjega, pruugib

ohtrasti riimi ja ülliksõnu ega näi selleski osas olevat just liiga valiv. Vaistlikult tunnetades häälikute kokkukõla saavutab ta aga kohati kummalise — tõsi küll, raskesti tabatava ja võõrapärase rütmiga — meloodilisuse, saavutab poeesia, milleta poleks luulekunst, vaid üksnes kui tahes meisterlik sõnataidlus. Raskepärast ja vaese paletiga maalitud pilti elavdavad retoorilised küsimused ja hüüatused. Esineb tsitaate ja isegi dialoogi; neist viimane on tänases eesti luules üsna harv nähtus. Harvaesinev on lähenemisnurkki ja selle aluseks olev autori isikupära.

Esimene tsükkel on lausa ugrilikult etnograafiline. Lüüriline «mina» ei ole selles tsükliks Vanemuise õpilane, vaid pigem on tegemist mõne arhailisema, alles rahvusteks diferentseerumata ürghulga laulikuga. Olemise rütme tunnetava, suletsilmi õõtsuva ning ümiseva nägijaga, kes heidab kõrvale teadvuse ja selle abil vahendatud kujutlused ning kombid alateadvuse ja meelte nälgaste ninadega aistingute lävesid. Meenub Väino Uibo ja Ain Kaalepi «Lapi laul», vilksatavad Jüri Arraku konkreetsed näo ja nime-ta, ent meie kõikide moodsed olevused; samas tekivad seosed Arvo Vallikivi omamütoloogiaga. Viimasega ühendab Aado Lintropi nägija-meest teatud häirimatus, oleja eraldatus toimuvast ka osalejana. Unesolekutaolisest hõljumisest aegade alguses lähtub dekadents: «Polnud veel iseloomu, ei kangust, / juba algasid / langust» (lk 6). Targad ja teadjad jäta-avad maa: mõneti on ehk kahju-gi, ent tunnetatud paratamatus ei tekita mässu. Minekus on omamoodi ilu; tegemist pole ei põgenemise ega allaandmisega, vaid leppimisega. Leppimist soovitatakse ka maha-jääjatele: «Tõuske ja kummardage, / ent kõik, mis maa peal kasvab, / ka tuleval aastal õit-seks!» (lk 8). Ent etteruttavalt öelgem, et jääjates on liig vähe teadjameeste ja liig palju rähklevate putkate verd.

Ega muidu ei algaks teine tsükkel nägemusega Teistest Puunia sõjast. Jutustatakse mitu lugu inimese nime otsimisest. Otsitakse aga lootusetu leida, pigem täites kohustust või alludes survele. Võõraste embleemide all, võõras karje suul; väsinud keha on mineja kogu olemine — jah, siiski on ka teadmine unustatud keelest, kaotatud maast, hingestki ehk... Ent näitemäng ja reaalsus on juba segi — siingi aimum veel väljaütlemata tõdemus, et kõik on üksnes uni — kõige tugevam reaalsus on hirm, mis siseneb unenäomaailma väljastpoolt nagu surmgi. Kutsumata külaliste, häda ja huku, lülükäppade ja libakade jaoks on maailma värvad alati lahti. Kauni ja üleva asemel kehastuvad nende antipoodid. Eelmise osa surev šamaan või teadjas oli «varjuniitide» kaudu enam üks

oma ümbrusega, enam üks ka inimestega. Teise tsükli «inimese nime otsija» on aga ükski ka «reas, öla kõrval kus õlg» Raekoja platsil, «kui mängiti «Dekameroni» / ja rahva-murd sõgedalt seisis», nõiutud lossist rääkimata. Mitte keegi ei kaitse üksinduses vihi-seva vikati ja varjumaailmas võikleivate kummituste eest.

Kolmas tsükkel. Kas siis nüüd on tabatud see miski, mis on ühist keskajas, saksa romantismi raskes hiilguses ning 20. sajandi lõpus. Kummaline, et kuigi puuduvad otse-selt mõõdanikku kuuluvad reaaliid, on kesk-aegne hõng äratuntavalt olemas. Omaette lugu on kuu-ga. See poetide igipõline suhtluspartner ja tunnetusobjekt on mõnda aega kui kulunu põlu all olnud. Nüüd toob Lintrop ta aktiivse elava ning otseselt ini-meste ellu sekkuvana tagasi luulesse. Bal-laad kuust on oma vormitäiuses kaunis ja seostub mõneti Goethe «Udumäe kuningaga». Kuu kumavaid kingi kandvad tüdrukud võlu- vad vastupandamatult, nende pakkumine on ahvatlev, ja peab vist tõepoolest olema asuja — võõras sel maal —, et mitte pöörduda ja järgida kutset. Seesugune loobumus muu-dab aga elu tühjaks ja tundetuks. Hetkeline süttimine puuritade vahel, millest loobumine oleks mõistetavam olnud, on sama ebatõeline nagu raudteevahi ja pärjakaupmehe siluett-eksistentski ega veena. Asuja — lüüriline «mina» — tahaks hulluda, tahaks ehk val-gustki küllida, ent kas usu- või jõupuudus jätab tema pingutused poolele teele.

Juba esimeses osas avaldunud müüdili-sus saab vältimatult ilmsiks neljandas: aeg pole enam oluline. Erinevad ajastud ühine- vad kunstitõeliseks luuleks. Konkretiseerivas unenäoteadvuses tekivad kujundid ja märgid. Selle laadi pärliteks loen lehekülgi 25 ja 27. Lintrop loob kujundi, mis evib lugejale toimi- vat atmosfääri, jäädes ise kõrvalseisjaks. Või teisiti: heistab äärmiselt ebakonkreetne pilt, kunstnik aktsentueerib intuitsioonile tuginedes selle detaile nende tähenduse üle mõtlemata. Siis ulatab ta valminud skeemi (mis evib suuremat tähendust, kui teadvus sellest tõlkida suudaks) nagu sametist ja kar- rast õie üle laua lugejale. Banaalne süžee või triviaalne olmekirjandus müüdistub: põhjus jääb aga mõistetamatuks. Ilmselt on olemise tähendustest tabatud midagi sedavõrd olulist, et isegi põlates konkreetset olemisvormi kummardame maani olemise enese ees. Lint-rop ei vaevu seletama, ja õigesti teeb.

«Kaarlilinna õhtud» on asi omaette. Kaar- lilinna kunagise asukana võin üksnes kin- nitada vanade majade vahel ja kohal hõlju- nud vaimu tõepoolest õnnestunud edastus. Tänavanimede (Vaba, Õnne, Eha, Salme, Kuu, Linda jne) ajatus, filosoofiline ja mütoloogiline tähendusruum nende ümber; aedad

suitsuhõnguline ja õunamaiguline vaikus; hubasus, mis püüab mälust viia röövlinnu silmi asjade taga; idüll ja oht läbi kardina-tüllil . . . ning sealsamas ka poet, kes ei suuda (ei julge? ei taha?) uskuda tõelust. Ent ometi nimelt siin on Lintrop leidnud endas ka enim usku tõelisse olemisse, oma ossa ja kohta selles. Kuni eksalteeritud õhkamiseni: «Mina . . . tahaksin olla kui Jumal!», aga see on küll piinlikuvõitu liialdus. Unelev teadvus kõljab ehk varjumaailma lähteks, küll aga ei ole see samastatav jumaliku loomejõuga. Kes tahab «olla kui Jumal» — aktiivne loovus, väärtuste isikuline sünergia —, see peab elama lakkamatus püüdluses või siis ületama kõik püüdlused (ja *ego*). Olema nagu see, kes «loob mängeldes uusi maailmu» (D. Kareva).

Viies tsükkel. Pärast eelmise tõesti väär-tuslikke tekste on algul pettumus suur. Mitte üdilikkuse või sapi pärast, vaid pigem põlv-konnakaaslase jõuetuse tõttu, mis ei luba ärgata kõrge ja üleva tarvis. Kas tõesti rää-gib massiteadvuse varjus tundlaid liigutav alaväärsuskompleks nüüd luuletaja suu läbi: «Ei mina sünni suurte sekka/ mahu ei rikaste majasse»? Eks neid ridu ole laulnud ka trotsliku uhkusega või kelmika leelotusena, mis annab sõnadele vastupidise tähenduse. Siin aga näib tegemist olevat täieliku lootusetuse ja enesealandusega. Jääb üle vaid kogu süükoorem julmalt luulemina selga laduda ja kuulutada: puudujäägid ideaal-truuduses, enesesus ning kontsentratsiooni-

võimes takistavad uuele kvaliteedile tõus-mist. Kui lisada veel tundevaegus ja kultuu-ritus, siis võime nimetatud negatiivsed tegu-rid kogu «vaikiva põlvkonna» näotuse karak-teristiks laadida. Muudkui ainult «asu-takse» ühest unest teise. Näib, nagu nõuaks juba üksi olemises püsimine kõik jõu ja tahte tagavarad. Nii ei raatsitagi teha tõsist katset oma kehas ulgupa stepihundi vabastamiseks, ei suudeta «minna endast välja nagu sõge», kaasa kodutu sünge teekäija või sasitud loo-maga, küsimata sealjuures tagatist oma unele, oma haridusele või harjumustele. Pigem lubatakse varikehas kodutul naasta kord kau-ges tulevikus heistavas rahupõlves, et siis mõistva naeru abil hingevalust üle olla, kristal-pokaalidest šampanjat juua ja koltnud albumeid lehitseda («Asuja» X).

Vaatamata kõigele (ka rohketele mõju-dele) on Lintropi luule meie praeguses kir-janduspildis iseseisev ja tervitatav. Ruttaksin jagama oma rõõmu ka «Asuja»-tsükli III, VIII ja IX osaluuletuse üle. VIII teeb õieti heaks kõik varasemad kõhklused: siin on ka lootus, muidu nii võõras Lintropi loomele: «tulema peab see, kelle pilk/ välguna säh-vav joobumust tootab». Lihtsalt suurepärane on ka ohuaimusest idanev *credo*: «Enne kui lakkavad lauluviisid,/ kui küngastki karde-takse/ ja teed käies on hirm,/ enne peab külvama tuhat naeru/ hiilgava teele.» Ja mis kaunis ülevus järgmistes ridades: «Kuu-lake kõik, kes te kardate pöuda —/ lõikajad tulevad lauldes.»

VIKERKAAK

GEORG EDUARD LUIGA
Advokaadi armulaul

Sa oled minu rahu rikkund,¹
Mu põue pannud põlema,²
Mu rinda surmahaava lõõnud,³
Mu rõõmu riisund armuta.⁴

Sa kandsid sala sõjariistu,⁵
Mul murdsid lahti südame,⁶
Ta hoidsid vangis õiguse,⁷
Ja salgasid veel kurjaste.⁸

Mu õnne oled varastanud.⁹
Mind tihti oled petnud sa.¹⁰
Ja silmavees mul kihvti andsid¹¹
Veel viimaks valem andega.¹²

Nüüd mõõt on täis ja nuhtlus tuleb,¹³
Ei kauemalt ma kannata,

Vaid tahan panna nüüd ja jätta
Sind eluajaks istuma.¹⁴

Tähendused:

¹ §38 (rahukohtu nuhtluseseadusest) Rahu-
rikkumise eest kinni 7 päevaks. (Kõik järg-
mised §§ on suurest nuhtluseseaduse raa-
matust.)

² §1606 Tule süütamise eest sunnitööle 8—
10 aastaks.

³ §1455 Surmahaava eest 15—20 a.

⁴ §1643 Riisumise eest Siberi.

⁵ §1641 Sõjariistade kaasaskandmise eest
mätetööle 4—6 a.

⁶ §1647 Sissemurdmise eest Siberi.

⁷ §1540 Õigusega vangishoidmise eest Si-
beri.

⁸ §129/10 Salgamine suurendab süüd.

- ⁹ §1647 Varguse eest Siberi.
¹⁰ §1666 Petmise eest Siberi.
¹¹ §1486 Kihvtiandmise eest mäetöösse 10 a.
¹² §236 Valevande eest Siberi.
¹³ §152 Kuritegude kogumisel mõistetakse kõige raskema süü eest kõige raskem trahv.
¹⁴ §19/1 Mäetöö elu otsani.

(«Isamaa Kalender», 1893)

HEITI TALVIK

Paks usuisa doktor Luterus kord ülbelt kogu ristirahvast veenis, et verest soe ka nunna uterus ja loodud jumalast ka munga penis.

Toopärast pärispatu lingudes on murdnud neitsivande taevapruidid ja Kristust jälgivad veel vingudes vaid laostund keigarid ja prostituudid.

VILEN KÜNNAPU Saapapaelad

Arhitekt Steiner oli sünnipäeval. Ruumis valitses sulnis meeleolu. Laud, mis oli rikkalikult kaetud, justkui veninuks kord pikemaks, kord lühemaks. Tundus, et kõik esemed: taldrikud, noad, kahvlid, karahvinid ja liuad nagu hõljuksid lauast veidi kõrgemal. Ka sohvaldel istuvate külaliste olekus oli midagi ajatut, nende vaikne jutukõmin oli kui üksiku mägioja ühtlane kohin. Seltskonnast puudus ainult peremees. Steinerini jõuavad jutukatked kena perenaise huulilt: «Mu mees võinuks vabalt olla kirjanik. Nooruses oli ta selles valdkonnas üsna võimekas. Tema sõpradeks olid Mihkel Mut, Mati Unt ja Samuel Beckett, ta kirjandeid loeti peaaegu alati tervele klassile ette. Kuid inimeste teed on keerulised ja erinevad, mehest sai hoopis suure saapavabriku direktor. Vabrik neelab tal nii õõ kui ka päeva — kirjutamine ei tule enam kõne allagi.» Jutu kinnituseks märkab Steiner peremehe kirjutuslaua kohal seinal rippuvat hüigelsuurt nahast järjehoidjat, mis kui igavene meenutus kuulutab kirjanduse surematust. Steiner soovib perenaisele, et abi-kaasa võiks kirjutada raamatu saapapaeltest, kuid kaunis daam lööb ainult käega.

Õõsel ei tule Steinerile kaua und. Saapapaelte kujund on jäänud kusagile kumiseema. Alles vastu hommikut suigatab ta veidi ja silmade ette tõusevad suured keerlevad rullid — nad pöörlevad sinises kuuvalguses, undavad pahaendeliselt, mõirgavad kui metsikud auruvedurid. Rullidelt voogavad maha pikad juhtmed, igat sorti saapapaelad: punased, kol-

lased, sinised, mustad, valged, hallid. Ja äkitselt Steiner mõistab, et saapapael on midagi olulist, tähtsat. Ta on kui inimsaatus süüteenõor, sutenõor, salalik uss, juhe, mis väljub meie jalast ja kulgeb lõpmatuseeni. Arhitekt Steiner läheb edasi mööda tumedat tänavat järele lummavale juhtivale paelale. Ta jalg on kui kunstniku käsi, mis ainult veidi aitab kaasa loovuse voolu fataalsele kutsesele. Steiner jõuab tühjale lagendikule ja muutub äkitselt leegitsevate silmadega habemesse kasvanud maalijaks Lembit Sarapuus. Samas piiravad ta sisse kaks autot, üks miilitsa, teine tuletõrje oma. Mõlemast hüppavad maha mehed, kuid kuskilt väljailmunud valge kitliga arst ütleb neile, et see pole see, ja piirajad haihtuvad. Steiner-Sarapuu liigub edasi ja jõuab metsa. Koidab. Käsi haarab maalikasti järele ja ta hakkab maalima saabast, mis on puuoksa külge end üles poonud. Jälle undavad rullid. Uuesti ilmuvad punased, valged, mustad, sinised ja kollased paelad. Nad transformeeruvad lõuendile ja muutuvad Mondriani maaliks. Kuid lähemalt vaadates ei olegi see enam Mondriani maal, vaid hoopis idamaa turg, kus müüakse hüigelsuuri puust kamme ja paelad muutuvad tadžikitari transavangardistlikuks kleidiks. Steiner võtab kleidi, paneb selle selga ja muutub lambaks. Ta silmad avanevad, ta kirkastub ja tunneb vabadust, mis omane olendile, kes on täielikult alistunud kõiksusele. Steiner vaatab mობertit ja sellele ilmub Delacroix' pilt «Vabadus, kes juhib rahvast üle barrikaadide». Ta ühineb pildiga ja sulab kokku mölluga barrikaadil, vehib mõõga ja püstoliga, hüüab: «Maha eraomandust! Vaenlase kuul läbibast ta keha ning paljastatud rinnaga naine laotab lipu tema surnukehale. Kuid juba hetke pärast tunneb Steiner ennast meeletu ratsanikuna, ta mõök sädeleb kui päike, mitmed tuttudega pead jäävad ette ja mõök eraldab need kerge vaevaga kehadest. «Tutid on kui saapapaelad,» jõuab Steiner mõelda.

Sel hetkel, täpselt kell kuus heliseb äratuskell. Aja loogiline kulg taastub. Steineri eksistents on jälle alasti, ta muutub taas vürstiks ilma vürstirügita, ta on uuesti teadlik maailma illusoorisusest. Steinerile meenub, et oli lubanud Sarapuule, et lähevad täna üheskoos Väana randa tühje pudeleid korjama. Arhitekt ajab ennast istukile, kohmitseb veidi pükste kallal, võtab voodi alt saapad, paneb jalga ja hakkab neid tasakesi kinni nõõrima. Ta tõuseb ja läheneb kiirustamata aknale. Tänav on tühi, ei ühtki inimest, trammid, autot. Ainult üksik liiklusmärk vaatab Steinerile kiretult vastu — ka tema jaoks on päev alles algamas.

Ma olen tohutult sümpaatne pikk blond mees, «Kommunaari» king jalas. Poiss nagu kompu. Väike viga muidugi on, silma närv on rikkis. Parem silm tõmbleb, eriti veel kui naisi vaatan. Mul on selle pärast olnud pak-sult pahandusi. Ma töötan elektritarvete kaupluses müüjana.

Eile tuli kauplusesse üks daam nagu värvi-teler — värvi rohkem kui pilti. See daam tuli minu juurde ja sosistas: «Kena pikk blond mees, «Kommunaari» king jalas, kas teil on külmkappi KS-210?»

«Ei ole,» vastasin mina. Ise aga pilgutan silma.

«Selge,» vastas daam ja astus letist eemale ning jäi mind ootama.

Taipasin. Läksin daami juurde ja sõnasin: «Te saite minust valesi aru. Selliseid külm-kappe nagu KS-210 ei ole enam üldsegi olemas.» Ise aga pilgutan silma.

«Kas kümnekast aitab?» küsis värviteler.

«Mis te nüüd,» püüdsin seletada. «Altkäe-maks on keelatud.» Ise aga pilgutan silma.

«Kakskümmend,» kähistab naiskodanik.

«Selliseid külmkappe pole terves ilmas olemas,» sõnan. Ise aga pilgutan silma.

«Röövel!» karjatas daam ja tormas juha-taja juurde.

Hetk hiljem kutsuti ka mind sinna.

«Mis sul seal kaupluses juhtus?» küsis juhataja.

«Kodanik tahab saada külmkappi KS-210, kuid selliseid külmkappe meil ei ole.» Ise aga pilgutan juhatajale silma, sest juhataja on meil ka naine.

«Selge,» vastas juhataja ja pöördus nais-kodaniku poole. «Mida ei ole, seda ei ole. Vahel ei ole isegi seda, mida on. Astuge sage-damini meie kauplusesse!»

«Arvate, et ma pime olen?!» röögatas, va-bandust, ohkas kõvasti naiskodanik. «Arvate, et ma ei näe, kuidas te kokku mängite? Ma lähen ja kaeban rahvakontrolli.» Läkski.

Tahtsin juhataja kabinetist lahkuda, kuid juhataja peatas mind. «Pea, mul oleks kah sõbrannale vaja üht head külmkappi. Kuidas see mark nüüd oligi — KS-210. Ole hea, anna talle!»

«Seltsimees juhataja,» püüdsin selgitada, «selliseid külmkappe ei toodeta.» Ise aga pil-gutan silma.

«Ongi hea,» naeratas juhataja ja pilgutas silma vastu. «Mine nüüd!» Läksingi.

Mis teha, kui väike viga on juures. Muidu aga olen pikk blond mees, «Kommunaari» king jalas ja poiss nagu kompu.

JUTUSABA

G. K. CHESTERTON
Raamatu needus

Mõlemad mehed seisid raidkujudena; siis tuli professorisse aegamööda elu tagasi. Va-hest hiilgavamalt kui eales varem ilmutas end nüüd professori õiglusmeel, kui ta aega-misi pöördus ja misjonäri kätte ulatas.

«Mr. Pringle,» sõnas ta, «vabandage. Palun vabandust nende mõtete pärast, mida olen mõelnud, olgugi nad vaid poolikud mõt-ted. Ent keegi ei või end nimetada teadla-seks, kui ta ei suuda näkku vaadata faktile nagu see.»

«Ma arvan,» sõnas mr. Pringle kõhkle-valt, «et me peame midagi ette võtma. Kas te ei helistaks Berridge'ile koju ega küsiks, kas ta on ehk sinna ilmunud?»

«Ma ei tea, kas tal ongi telefoni,» vastas Openshaw üsna äraoleval ilmel, «ta elab vist kusagil Hampsteadi kandis. Aga kui tema sõb-

rad ja omaksed temast puudust hakkavad tundma, siis tuleb ehk keegi siia küsima.»

«Kas me oskaksime teda kirjeldada,» küsis teine, «kui politsei seda nõuab?»

«Politsei!» hüüatas professor oma mõ-tisklustest võpatusega ärgates. «Kirjeldada... Noh, ta nägi välja nagu kes tahes, ainult need prillid... Habe alati korralikult aetud. Aga politsei... Kuulge, mis asja me selle hullu looga peale hakkame?»

«Ma tean, mis mul tuleb teha,» sõnas kõr-geauline mr. Pringle kindlal toonil, «ma viin selle raamatu otse dr. Hankey' kätte ja küsin temalt, mida kuradit see kõik tähendab. Ta ei ela siit kaugel, ma tulen sedamaid tagasi ja räägin teile, mis ta ütles.»

«Hästi,» vastas professor viimaks, võttes üsna väsinud moel istet ning tundes võib-olla kergendust, et ei pea kohe praegu midagi ise otsustama. Ent veel kaua pärast seda, kui väikest kasvu misjonäri sammud kaugusse

olid kadunud, istus professor samas asendis ja vahits tühjuse, nagu viibiks ta transis.

Ja kui väljast kõnniteelt kostsid taas need-samad reipad sammud ja misjonär sisse astus, istus Openshaw ikka veel sealsamas ning enam-vähem endises poosis. Ainsa pilguga tegi ta kindlaks, et seekord olid mr. Pringle'i käed tühjad.

«Dr. Hankey,» sõnas Pringle surmtõsiselt, «soovib raamatut tunniks ajaks enda kätte jätta ja seda asja kaaluda. Tunni aja pärast palub ta meid mõlemaid enda poole ja teatab siis oma otsuse. Ta rõhutas eriti, professor, et teie mind sellel teistkordsel visiidil saadaksite.»

Openshaw põrnitses endiselt enda ette ja vaikus, siis küsis ta äkki:

«Kes pagan see dr. Hankey õieti on?»

«See kõlab nii, nagu arvaksite, et ta on vanakurat ise,» sõnas Pringle naeratades, «ja arvatavasti on mõned teda selleks ka pidanud. Tal on teie erialal kenake maine, ent selle on ta saavutanud peamiselt Indias kohalikkude maagiast ja muud sellist uurides, nii et siin pole ta võib-olla eriti tuntud. Ta on kollase nahaga, väikest kasvu ja lombakas, kuratlikult tasakaalutu iseloomuga, ent näib, et tal on üpris auväärne praksis ja ma ei oska tema kohta öelda midagi halba, kui vahest mitte pidada halvaks seda, et tema on ainus inimene, kes ehk selle hullumeelse loo kohta midagi teab.»

Professor Openshaw tõusis raskelt ja läks telefoni juurde, ta helistas isa Brownile ja asendas kutse lantsile kutsega lõunasöögil, et olla vaba uurimisretkeks anglo-india doktori poole. Seejärel võttis ta uuesti istet, süütas sigari ning vajus taas oma mõistatuslikesse mõtetesse.

Isa Brown läks lõunasöögiks valitud restorani ning ootas tükk aega, peeglite ja palmipuudega kaunistatud vestibüülis edasitagasi sammudes. Talle oli Openshaw' pealelõunane ülesanne teada, ning kui rohelisi taimi ümbritseva klaasi taga saabus juba pime ning tormine õhtu, siis aimas isa Brown, et juhtunud oli midagi ootamatut ja tavatult aeganõudvat. Hetkeks kahtles ta juba, kas professor üldse enam tuleb, ja kui too viimaks saabus, oli isa Brownil selge, et tema esialgsed ning üldisemat laadi aimused olid õigeks osutunud. Sest professori pilk oli väga segane ja ta juuksedki sassis, kui ta naasis koos mr. Pringle'iga oma ekspeditsioonilt Londoni põhjaossa, kus äärelinna ümbritses sünged nõmme meenutav tühermaa ja ühismaade ribad, mida tormieelne päikeseloojak laskis paista veelgi halvaendelisemana. Nad olid vajaliku maha leidnud. See seisis teistest veidi eemal, kuid siiski kuuldekaugusel. Ukse vaskplaadilt olid mehed kindlaks teinud omaniku nime. Sinna oli tõesti graveeritud: J. I.

Hankey, M. D., M.R.C.S.* Ainult et dr. Hankey't nad majast ei leidnud. Nad leidsid üksnes selle, mida mingi luupainajalik eelaimus neile juba kõrva oli sosistanud: tavallise võõrastetoe ja seal laual tolle äranõetud kõite, nagu oleks seda just äsja loetud; pärani tagaukse ning nõrga jäljereia nii järsu kaldega aiasteel, et ükski lombakas inimene seal sellise kergusega poleks suutnud joosta. Aga jooksnud oli just nimelt lonkur, sest osa jälgedest oli jätnud ortopeediline saabas. Edasi tuli veel kaks sellist järjestikust jälge, nagu oleks too olend hüpanud ühel jalal, ja seejärel ei tulnud enam midagi. Dr. Hankey'lt polnud võimalik enam teada saada midagi rohkemat kui see, et tema oli oma valiku juba teinud. Ta oli oraaikilt lugenud ja talle oli osaks langenud hukatus.

Kui mehed restorani vestibüüli palmide alla ilmusid, asetaski mr. Pringle raamatu kiiresti lauakesele, nagu põletanuks see ta sõrmi. Preester silmitses raamatut uudishimuga; kaanel seisis vaid jämedakoelises kirjas kaksikvärss:

Selle, kes siia sisse vaatab,

lennul ära kannab Saatan.

Ning allpool, nagu isa Brown seejärel avastas, samasugused hoiatused kreeka, ladina ja prantsuse keeles. Teised kaks olid jookide järele ringi vaadanud selle mõistetava aplusega, mida tekitavad kurnatus ja hämming. Openshaw kutsus kelneri, kes tõi kandikul kokteilid.

«Te lõunatate koos meiega, ma loodan,» sõnas professor misjonärile, ent mr. Pringle raputas pead.

«Andke mulle andeks,» ütles ta, «kuid parem ma lähen ja maaldan selle raamatulooga kusagil üksinduses. Vahest võiksin mõne tunni teie kontorit kasutada?»

«Ma usun... ma kardan, et see on lulkus,» sõnas Openshaw mõnevõrra hämmeldunult.

«Te unustate, et aken on ju katki.» Kõrgealine Luke Pringle läkitas neile oma kõige laiemana naeratuse ning kadus väljas valitsevasse pimedusse.

«Kummaline sell ikkagi,» lausus professor kulmu kortsutades.

Ta oli üsna üllatunud, kui avastas, et isa Brown ajab juttu kelneriga, kes oli toonud kokteilid, ning et jutt käib kelneri isiklikku ellu puutuvaist asjust, sest ta kuulis mainitava last, kes nüüd olevat väljaspool ohtu. Professor päris imestunult, kust ta seda meest tunneb, ent preester vastas vaid: «Oh, ma sõõn siin lõunat oma paari kuu tagant ja olen vahetevahel temaga juttu puhunud.»

* M. D. — meditsiinidoktor, M. R. C. S. — Member of the Royal College of Surgeons — Kuningliku Kirurgide Ühingu liige

Professor, kes ise lõunastas selles restoranis umbes viis korda nädalas, mõtles, et temale poleks kunagi pähe tulnud kelneriga juttu alustada, ent need mõtted katkestas läbilõikav tirin ja ta kutsuti telefonile. Hääl telefonis teatas, et räägib Pringle, hääl tundus üsna summutatud, kuid säherduses habemepuhmas võiski ta ju väga kergesti sumbuda. Kõneleja isikus ei jätnud kahtlust see, mis tal öelda oli.

«Professor,» sõnas hääl, «ma ei suuda seda kauem taluda. Ma kavatsen ise järele proovida. Ma räägin teie kontorit ja raamat lebab praegu minu ees. Kui minuga midagi juhtub, siis — jääge hüvasti. Ei, ei — ärge püüdke mind tagasi hoida. Niikuiini jääte hiljaks. Ma avan raamatu. Ma...»

Openshaw arvas kuulvat teravat, nagu midagi purustavat, ent ometi kuidagi helitult prahvatust; seejärel hüüdis ta ikka ja jälle Pringle'i nime, ent kuulda polnud enam midagi. Ta riputas toru hargile, ning saavutanud taas võrratu akadeemilise rahu, mis omajagu meenutas küll rahu, mis kaasneb meeleheitel, läks tagasi ning istus vaikselt jälle lõunalauda. Siis kandis ta preestrile selle kohutava ja mõistatusliku loo viimse kui üksikasjani ette niisama külmavereliselt, nagu kirjeldaks ta mõne tobeda triki läbikukumist mingil spiritistlikul seansil.

«Juba viis inimest on sel võimatul moel kaduma jäänud,» sõnas ta. «Kõik need juhtumid on erakordsed, ent millest ma mitte kuidagi aru ei saa, on minu ametniku Berridge'i kadumine. Berridge oli kõige vaguram inimene maa peal, seepärast on see kõige veidram.»

«Jah,» vastas isa Brown, «Berridge'ist oli see igal juhul väga veider tegu. Ta oli ju nii kohusetruu. Hoidis alati kõik töösjad lahus oma eralõbudest. Vaevalt küll teadis keegi, et kodus oli ta omamoodi naljamees ja...»

«Berridgel!» hüüdis professor. «Mis te ometi räägite! Kas te tundsite teda?»

«Oh ei,» sõnas isa Brown muretult, «ainult sedavõrd, kuivõrd ma tunnen siinset kelnerit. Mul on tihti tulnud kontoris teie tulekut oodata ja loomulikult veetsin sellisel juhul aega vaese Berridge'i seltsis. Ta oli päris peenikene sell. Mäletan, kuidas ta kord rääkis, et talle meeldiks koguda väärtusetuid asju, nii nagu kollektionäärid koguvad neid totraid asju, mida nad ise väärtuslikuks peavad. Te ju teate seda lugu naisest, kes väärtusetuid asju kogus?»

«Ma ei ole kindel, kas ma saan aru, millest te räägite,» sõnas Openshaw. «Aga kui mu ametnik oligi veidrik (ja ma ei tea kedagi, keda ma vähem oleksin osanud veidriks pidada), ei seleta see ometi temaga

juhtunut ja päris kindlasti ei seleta see teisi juhtumeid.»

«Milliseid teisi?» küsis preester.

Professor põrnitses talle otsa ja ütles iga sõna selgesti rõhutades, nagu kõneleks ta lapsega.

«Kallis isa Brown, kadunud on viis meest.»

«Kallis professor Openshaw, kadunud ei ole keegi.» Isa Brown vaatas oma võõrustajale samasuguse kindlusega otsa ja kõneles niisama rõhutatult. Sellele vaatamata nõudis professor, et ta oma sõnu kordaks, ning neid korrati endise rõhuga.

«Ma ütlen, et kadunud ei ole keegi.»

Hetkelise vaikuse järel lisas ta: «Kõige raskem on vist veenda kedagi selles, et $0+0+0=0$. Inimesed usuvad kõige kummalisemaid asju, kui need ilmnevad järjestikku, sellepärast uskus ka Macbeth neid kolme asja, mis nõiad talle ütlesid — ehkki esimest teadis ta isegi ja viimast võis ainult ise põhjustada.* Aga teie juhtumis on just keskmine liige kõige nõrgem.»

«Mida te sellega mõtlete?»

«Te ei näinud kellegi kadumist pealt. Teie ei näinud, kuidas kadus mees laevalt. Teie ei näinud, kuidas kadus mees telgist. Kõik see põhineb mr. Pringle'i sõnadel ja nende üle ma praegusel hetkel arutlema ei hakka. Aga tunnistage, et te isegi poleks tema sõnu uskuma jäänud, kui neid teie silme all poleks kinnitanud ametniku kadumine; nii nagu ka Macbeth poleks iial uskunud, et temast saab kuningas, kui seda usku poleks toetatud sellega, et temast sai Cawdor.»

«See kõik võib õige olla,» sõnas professor aeglaselt pead noogutades. «Aga kui need kadumised kinnitust leidsid, teadsin ma kohe, et see on tõsi. Te ütlete, et ma ei ole ise midagi näinud. Aga ma ju nägin, kuidas läks kaduma mu oma ametnik. Berridge ju ometi kadus.»

«Berridge ei kadunud kuhugi,» ütles isa Brown. «Otses vastupidi.»

«Mida kuradit te tahate öelda sõnadega «otse vastupidi?»»

«Ma tahan öelda,» ütles isa Brown, «et ta ei kadunud kuhugi. Ta ilmus.»

Openshaw põrnitses sõbrale näkku ja ta pilk oli juba muutunud nagu ikka siis, kui ta keskendus uudsele probleemiasetusele. Preester jätkas.

* Shakespeare'i tragöödia «Macbeth» esimese vaatusel kolmandas stseenis kohtab Macbeth kolme nõida, kes nimetavad teda Glamisi taaniks, Cawdori taaniks ja kuningaks. Et esimene tiitel tema päralt on, seda Macbeth juba teab, teise tiitlit saab ta kuningas soosingu märgina õige pea, sest eelmine taan on osutunud reeturiks, kuningatrooni aga saab Macbeth seeläbi, et mõrvab kuninga. VI «Teosed», kd 6, Tln 1968.

«Ta ilmus teie kabinetti koheva punase habeme varjus ja seljas kurguni kinninööbitud keep, ning esitles end kõrgeaulise Luke Pringle'ina. Ja teie polnud iial oma ametnikku piisavalt tähele pannud, et teda selle kohmakas maskeerinus ära tunda.»

«Aga...» alustas professor.

«Kas võinuksite teda politseile kirjeldada?» küsis isa Brown. «Ei, teie küll mitte, te arvatavasti mäletanuksite vaid, et tal pole habet ja ta kandis tumedaid prille; juba üksnes loobumine prillidest oli parem maskeerimine kui mis tahes ümberriietumine. Te polnud kunagi näinud Berridge'i silmi, nii nagu te polnud kunagi näinud ka tema hinge. Need olid naerused silmad. Berridge seadis valmis selle absurdse raamatu ja kõik muu, siis löi ta täiesti rahulikult akna sisse, pani habeme ette ja tõmbas keebi selga ning astus teie kabinetti, teades, et te pole talle elu sees korralikult otsagi vaadanud.»

«Aga miks pidi ta mulle sellise tobeda vembu mängima?» nõudis Openshaw.

«Eks ikka sellepärast, et te polnud talle elu sees korralikult otsagi vaadanud,» sõnas isa Brown ning tema käsi tõmbus rusikasse, nagu tahtnuks ta sellega lauale lajatada. «Te nimetasite teda arvutusmasinaks, sest arvutamine oli ainus, milleks te Berridge'it kasutasite. Te ei pannud tähele seda, mida iga juhuslikult teie kontoris sattunud võõras võis tähele panna viiminutilise lobisemise järel: seda, et Berridge on isiksus ja suur vembumees, et tal on teist ja teie teooriatest, teie osava inimesetundja mainest oma arvamus. Kas te siis ei mõista, kuidas teda ahvatles võimalus tõestada, et te ei tunne ära omaenese ametnikku. Tal on terve hulk igasuguseid naljakaid mõtteid. Kas või see väärtusetute asjade kogumise kohta. Kas te siis ei tea lugu vanaeidest, kes ostis kaks kõige kasutatam

asja: vana vasest uksest arsti nimega ja puujala? Nende abil löi teie leidlik ametnik tolle tähelepanuväärse dr. Hankey samasuguse kergusega nagu kujuteldava kapten Walesigi. Asustades nendega omaenese maja...»

«Kas tahate öelda, et see seal Hampsteadi ääremail, kus me käisime, oli Berridge'i enese maja?» päris Openshaw.

«Aga kas teie teadsite ta maja või vähemalt tema aadressigi?» vastas preester. «Vaadake, ärge arvake, et ma alahindan teid või teie tööd. Olete suur tõeteener ja te teate, et seda asjaolu ei saa ma kuidagi alahinnata. Te olete läbi näinud suure hulga valetajaid, millal iganes te endale selle eesmärgiks olete võtnud. Ent ärge pange tähele ainult valelikke. Pange tähele ka ausaid inimesi — nagu näiteks toda kelnerit.»

«Kus Berridge praegu on?» küsis professor pärast pikka vaikust.

«Pole vähimatki kahtlust,» sõnas isa Brown, «et ta istub jälle teie kontoris. Tegelikult naasis ta sinna täpselt samal hetkel, mil kõrgeauline Luke Pringle avas selle hirmsa raamatu ja olematusse haihtus.»

Taas järgnes pikk vaikus ning siis puhkes professor Openshaw naerma: see oli suurmehe naer, kes on küllalt suur, et lubada endale ka väike näida. Siis sõnas ta katkendlikult:

«Usun, et olen selle ära teeninud, sest olen jätnud märkamata oma lähimad abimehed. Ent te peate tunnistama, et asjaolude kuhjumine oli küllalt hirmuäratav. Kas teie ei tundnud tõesti hetkekski aukartust selle jubeda kõite ees?»

«Ah see,» vastas isa Brown, «avasin ta niipea, kui nägin teda laual lebamas. Selle lehed on kõik tühjad. Vaadake... ma ei ole ebauklik.»

KALEIDOSKOOP

MIHHAIL LOTMAN

Rändnäitlejad Dominiiklaste kloostris õuel.

Tallinna teatripublikul oli võimalus näha sel suvel, teatrihooaja vaheajal, kaht nüüdisaja mõõdupuude järgi mitte päris tavalist vaatemängu: «Hamletit» Kalju Komissarovi lavastuses ja Lembit Petersoni lavastatud «Auccassini ja Nicolette'i».

Vaatamata erinevusele lavaaineses, te-

maatikas ja stiilivalikus on neil lavastustel ka mitmeid ühisjooni. Esiteks, ja tõenäoliselt on see peamine — osatäitjate noorus: «Auccassini ja Nicolette'i» näitetrupi põhituumikuks on Konservatooriumi tänavused lõpetanud, «Hamletit» mängivad aga lavakunstikateedri üliõpilased; mõlemal puhul on see enamikule näitlejaist üks esimene tõsine lavatöö. Teiseks — otsimine; olgu see siis püüd leida uusi ja tavapäratuid väljendus-

vahendeid («Hamlet») või uut lavamaterjali («Aucassin ja Nicolette»); nagu sageli juhtub, osutub uueks hästi äraunustatud vana). Ja lõpuks, kolmas — esituse värskus, lahtiütlemine stampidest ja koguni kaasaegse kutse lise teatri väärikusest.

Kummatigi on nende otsingute suund, lavastuste eesmärk ise peaaegu et vastandlik.

«Hamleti» eesmärgiks on esitada klassikaline teos uues valguses, näidata, et Shakespeare'i tragöödia süžee ja temaatika pole üksnes tänu traditsioonile alal ja au sees hoitavad kultuurireliktid, vaid aktuaalsed, ja mis kõige tähtsam, huvitavad ka kaasaegsele noorele vaatajale. Sealhulgas ka sellisele, kes pole teatris just sage külaline ja teab ehk Shakespeare'istki vaid kuulu järgi. Siit ka ebaharilike lavaliste vahendite, kostüümide, dekoratsioonide ja muusikalise kujunduse valik (ebatavalised traditsioonilise esituse vaatepunktist, kuid lähedased rockikultuuri mõjuväljas kasvanud noortele, kellel sõna «klassika» ise ei seondu mitte Dante või Bachiga, vaid Elvis Presley või «Rolling Stones'iga»). Oleme harjunud mõttega, et klassika on alati aktuaalne ja ei juurdle selle üle pikemalt. Klassikalisesse teosesse suhtutakse teinekord nagu valmisrooga, mida võib pakuda igas olukorras — maitsega ollakse harjunud ja edu on tagatud. Muuseas see, mis meie jaoks on klassika, oli kaasaegsetele sageli harjunud maitset šokeerivaks hulljulgeks uuenduseks. Võib sündida geeniusena, kuid ei saa sündida klassikuna — selleks saadakse (sealjuures tavaliselt peale surma); samuti on lugu kunstiteostega. Meie jaoks on Shakespeare'i teosed klassika, hoopis teisiti aga võeti neid vastu autori eluajal, kui ühelt poolt pidasid tunnustatud kaasaegsed teda tavatuks esilekippujaks, teisalt jälle ähvardasid puritaanlased näitlejaid surmanuhtlusega; seejärel meenusid nad vaevalt kellelegi ja alles eelromantism avastas nad uuesti.

Seetõttu ei too «Hamleti» tüüpi lavastused üksnes klassikat meile lähemale, vaid võib ka öelda, et nende šokeeriv mõju pühib näiden deilt aja tolmu, aitab ületada traditsioonilise akademismi loodud võõrandumisbarjääri.

Klassikapärandi moderniseerimine, mis praegu on väga populaarne lääne teatrilavadel («Hamletit» on muide juba korduvalt taolises laadis lavastatud), eeldab tõlgenduse julgust ja originaalsust, muidu kaotab selline lähenemine mõtte, nii nagu ka erilist takti tunnet ja laitmatut maitset — vastasel korral oleks tulemuseks kits.

«Hamleti» lavastusest on juba palju kõneldud ja üldine hinnang etendusele on ilmselt soosiv, mis aga peaks just tema loojaid

mõnevõrra ettevaatlikuks tegema (eraldi tahaks ära märkida lavastuse efektselt kujundatud affiši, mis annab hästi edasi tema üldise meeoleolu): «Aucassin ja Nicolette» läheb seevastu ilma igasuguse reklaamita suhteliselt vähesele publikule. Nii lavastuse tase kui ainele lähenemine vääriavad aga terasemat tähelepanu.

See lavastus pole pelgalt stiliseering vanaaegses laadis, vaid siin on interpretatsioon (esitus) lahutamatu rekonstruktsioonist. Seda laadi lavastuste puhul on edu peamisteks eeldusteks esteetiline tõepärasus ja stiilitäpsus. Pisiasju siin pole, võrdsest peavad veenma nii tekst kui selle esitamise viis, nii näitlejate hoiak kui muusikaline kujundus jne. Kui tahes tõsine poleks aga lavastaja ja trupi analüütiline eeltöö, ei tohi see tuua lavastusse kuiva akademismi õhk-konda, varjutada algupärandi loomulikkust.

«Aucassin ja Nicolette» on küllaltki omapärane ja paljuski mõistatuslik teos, mis seab lavastaja ette hulga põhimõttelisi probleeme ja lubab tal täiel määral avaldada teravmeelust ja leidlikkust. Me ei tea autori nime, ei ka tema täpset eluaega ega -paika (oletata-vasti XIII sajandi algus, Kirde-Prantsusmaa), ei tema sotsiaalset seisundit. Mälestise sisu on samuti kaunis omapärane. Esitatava sündmustiku poolest sarnaneb see rüütliromaani-dega, kuid autori vaatepunkt sündmustele on kaugel rüütli omast (eriti puudutab see selliseid kurtuaasse kultuuri võtmeküsimusi nagu rüütliaru, armastus, sõda), harjumatu on ka (tehtud?) stiilihihtus ja varjatud iroonia. Oletatakse, et «Aucassin ja Nicolette» ei loodud mitte rüütlikeskkonnas, vaid rändnäitlejate — žonglööride keskel, nagu neid nimetati Prantsusmaal. Seda oletust kinnitab kausselt üks näidend lõpustseenidest, milles Nicolette esineb žonglöörina.

Rändnäitlejad (pr. jongleur, sks. Spielmann, vene скоморох) on iseloomulik nähtus Euroopa keskaegses kultuuris, mis peaaegu kõikjal kadus koos üleminekuga uusaega (üldjuhul reformatsiooniajastul kiriku ja ilmalike võimude tagakiusamise tulemusena). Sealjuures on rändnäitlejatel aga erakordselt tähtis osa Euroopa teatrikunsti tekkes; sellepärast on ka nende kunsti rekonstrueerimise katsetel mitte ainult esteetiline, vaid ka tunnetuslik tähendus. Rändnäitlejate kunstist on tulnud nii tsirkus, ballett kui sõnalavastus.

Võib ainult oletada, kuidas etendasid «Aucassini ja Nicolette'i» XIII sajandi rändnäitlejad, on koguni võimalik, et neid esituse viise oli mitu. Erinevalt kaasaegsest dramaturgiast pole siin remargid eraldatud kangela repliikidest ja nad loetakse ette. Seevastu on jutustavad tekstiosad rangelt eraldatud lauldavaist. Seepärast on tõenäoline, et

üks näitlejate grupp laulis, teine aga retsiteeris (tavaliselt deklameerisid neid osi vaheldumisi kaks näitlejat), kuid on võimalikud ka teised variandid. L. Petersoni trupi lahendus on nii teravmeelne kui tõepärane. Kindlad näitlejad (Piret Päär ja Toomas Volkmann) esitavad peategelaste repliike koos sinna juurde kuuluvate remarkidega, sel ajal kui teised näitlejad (Harri Ilves, Lembit Peterson, Tõnu Peterson, Maria Reedik ja Anne Türrpu) ei mängi mitte ainult kõiki ülejäänud tegelasi, vaid ka hobust, kuud ja sammast (kaks sädelevat rüütlit toetuvad sundimatus vestluses sambale, kelle nägu muutub kurvaks). Teravmeelne on ka sõna ja žesti vahekord, mis ei luba nende vastavust või ka mittevastavust eelnevalt ära arvata. Ka muusikaline kujundus vastab lavastuse vaimule (muusika autor Siiri Pajo; muusikud Aare Nõmm, Reet Sokk, Svea Juckum).

«Aucassini ja Nicolette'i» lavastamine pole vanaaegse teose esitamine mingis etteantud lavamaneeris, vaid sellise lavamaneeri otsimine, mis lubaks taasluua rändnäitlejate esinemisõhkkonna, katse näha teatrit kaugel XIII sajandil elanud inimeste silmade läbi. Kui «Hamlet» toob Shakespeare'i problemaatika kaasaegsesse konteksti, siis «Aucassin ja Nicolette» toob ise ajastu konteksti meile lähemale, lubab meil tunnetada tema hõngu.

See on aga tähtis. Teame ju vaid raamatute kaudu, mida kujutas endast antiikteater või isegi Shakespeare'i ajastu teater, kuid see teadmine on abstraktna ja pole seotud meie esteetilise kogemusega. Võib-olla leidub kunagi näitetrupp, kes püüab taasluua nende ajastute teatrikunsti, seni oleme aga tänuks neile, kes elustasid meie jaoks keskaegse teatri. Loodame, et «Aucassin ja Nicolette» ei jää viimaseks etenduseks selles laadis; keskaja teatripärand on ulatuslik ja mitmekesine (siia kuuluvad miraaklid, moraliteed, farsid jpm), võimalused meisterlikkuse arendamiseks ja täiustamiseks on praktiliselt piiramatud (alates laulust ja tantsust kuni keerukaimate akrobaatiliste figuurideni). Võib-olla kujuneb aja jooksul sellest näitetrupist ansambel, kellel on meie teatrielus samasugune osa kui suurepärasel ansambliil «Hortus Musicus» meie muusikaelus.

MIHKEL MUTT Teatri ümber (3)

Mäletan, kui tulin kümmekonna aasta eest Tallinna ja hakkasin liikuma ringkondades, kuulsin siin-seal vihjeid, et Juhan ja Tõnis valmistuvad. Juhan oli muidugi Viiding ja Tõnis oli Rätsep ning see, milleks nad val-

mistused — «Godot» lavastamine. Nüüd on esietendus möödas. Kuu tehtud kaunikene? O. Utt annab «Kultuurikommentaaris» (SV nr 21, 7. juuni 1986) viisakalt mõista, et tulemus olnud igavavõitu, ning kahtleb korduslavastuse mõttekuses — mälestused eelmisest olevat veel liiga eredad. Minagi mäletan L. Petersoni lavastust ja pean seda üheks eesti teatri tipuks. Aeg on mälus muidugi palju kustutanud, ent siiski võib öelda, et kaks «Godot'd» pole ühte nägu. Kõigepealt esimene oli kuidagi suurem, emotsionaalsem ja jahmatavam, tema tähendus toonases kontekstis mõjukam. Põhjuste hulgas pole viimasel kohal asjaolu, et lavastuse tegid väga noored inimesed, pea-aegu staažita tulnukad kogu oma värskuse, südametunnistuse ja konarustega. Seetõttu oli etenduses ka «müra». Näiteks A. Eelma, professionaalset etevalmistust mitteomavatest näitlejatest tänaseks üks kõige kaugemale arenenu, polnud tollal nii kandvaks osaks tehniliselt päris küps. Ent kordan: lavastus lummas. See oli muuseum S. Luige tähelelennu algus.

Praegune TRA Draamateatri rühmatööna valminud lavastus on lihvitum, teadlikum, peaaegu briljantne. Nii puhta, nii reljeefse lõikega tööd näeb harva. Ansambel on ühtlane. Kõik on välja töötatud ja ära määratud. Ent minule mõjub see briljantne timmitus pisut sterilselt. Ehk on süüdi kandmisaja pikkus? Estragoni ja Vladimiri duett läheneb oma viimistletuses ja sinkroosuses pantomiimile või klounaadile. Igasse repliiki on pandud erakordne koormus, iga žest viitab sügavustele. Aga nendeni peab vaataja küündima sagedasti oma intellekti pingutades, iva ei jõua temani orgaaniliselt näitleja läbi, tööde pole viimastele mitte alati intiimne, ei asu neis endis. Kui, siis Lutsepas. Tema Pozzo märgib lavastuse tipptaset. Üldiselt võib aga liigne tähendusrikkus iseennast ära süüa.

Norin, kuna ei saanud samasugust vapustust kui eelmine kord. Ehk tuleb õige hingeolu edaspidi, sügialvistele halbade ilmade aegu. Ehk pole see tükk enam minule mõeldudki. Aga öelda tema kohta «igav» tõrgub keel igal juhul.

Ja päris kindlasti on üleaarne kahtlus korduslavastuse mõttekuses. Hea küll, mina ja minuvanused mäletavad toda eelmist. Aga tänased kahekümne viie aastased? Kui, siis ähmast legendi. Aga legendidest üksi kultuur ei toitu ega arene. Seepärast tuleks sääraseid tükke ikka uuesti lavastada. Nagu on tarvilik iga põlvkonna jaoks taas lavale tuua Lutsu «Kevade», Tammsaare ja mõndagi muud. See kuulub tundeakasvatusse ja üldise harituse juurde. Milles seisneb «Godot» vajalikkus? — Ta on omal kombel totaalne

kunstiteos. Ta modelleerib eksistentsi tervikuna, pakub täielikku visiooni. Temas esilduva nägemusega võib solidariseeruda, võib mitte. Mulle näiteks ei ole «Godot» ideestik eriti hingelähedane. Aga ka seda nägemust, seda võimalust peab tundma nagu mitmeid teisigi. Tuleb elada läbi erinevaid maailmu, tutvuda erinevate filosoofiliste süsteemidega. See rikastab, muudab hinge plastilisemaks ja tolerantsemaks, mis on eelduseks ka isikliku töö kristalliseerumisele. Juba ainuüksi sellest aspektist lähtudes väärib Viidingu, Lutsepa, Poomi, Rätsepa ja Visnapuu töö igati tunnustamist.

Suvelgi tehakse teatrit. Juulis nägin seda põhjanaabrite juures. Käisime Juhani Viidinguga soome estofiilide suvekoolis kirjanduslikel motiividel esinemas. Meie juhiks Soomepäevade jooksul sai Liisa-Maria Piila, kel muude ametite kõrval soliidne teatrikriitikustaaz. Ta teadis Helsingis olevat väga hea etenduse ega jäänud rahule enne, kui oli saanud garantii, et me eelmiselt ürituselt vabaneme punktipealt — jõudmaks laevale, mis sõidab Suomenlinna saarele, kus vanade kindlusemüüride vahel Ryhmäteatteri mängib iga päev (nädalavahetustel ka mitu korda päevas) Moliere'i «Don Juani». (Tore on see teatrisõbra tarve jagada oma vaimustust, viia teisigi selle allikani!) Rõskete võlvide alt jõudsimise õuele, kus kahes suunas kõrgus kaks tribüüni, kokku kolme-neljasaja vaataja tarvis, kõik pilgeni täis. Samas kõrval rõdul paiknesid heliseadmed. Minimaalsed dekoratsioonid. Näitlejad kasutasid vana kindluse orvasid ja käike. Etendus rabas. Ei saa öelda, et see oluks režissööriteater. Oli tunda täpset juhendamist, väga head tempotunnetust, tervikutaju, selgust keerukuses, olid napid, oma ereduses jahmatavad misansteenid (lavastaja Arto af Hällström). Aga eelkõige muidugi näitlejad. Mitte ainult keskpäraselt mängitud osa! Kõike leidus, äärmisest teatraalsusest traagilise groteskini, samas hingestatud läbielamist. Hiilgasid paljud, Sganarelle'i monoloog inimese olemusest pälvis vaheaplasi. Aga tuleb arvestada, et teenri ülesanne on natuke kergem kui isandal, tema roll lihtsalt pakub rohkem võimalusi karakteriloomeks. Seda enam paneb imetlema Kari Heiskanen nimiosas. Tundub, et teistsugune näitleja poleks tükki kandnud. Kuidas ta preluudiumis ilmub! Hommikumaises kaftanis, valge paruka ja patsiga kuulutab ta end sulnil kõlaval häälel nagu langenud ingel, mõjudes oma suursugususes ja soota kauniduses lausa tulgastavalt. Sganarelle teeb talle alandlikult torisedes etteheiteid jumalavallatu elu pärast. Don Juan laseb kaftani alla ning nõjatub vastu rõdusammast nagu nüpelduse ootel, ent oma ülesandeid teadev Sganarelle asub kohuse-

tundlikult isanda paljast ülakeha puuderdama. . .

Missugusena Don Juani on nähtud? Tema olemus avaldub kahel tasandil — suhetes kaasinimestega ning kõige kõrgemaga. Oma keskkonnast on ta vaimselt vaieldamatult üle ja kasutab teisi oma lõbuks lihtsalt ära. Ta naudib elu, dramatiseerib end ja ümbrust, veiderdab mõnuga. Ta teab, et saak on seda magusam, mida rohkem vaeva ja riski tema tabamine on nõudnud, et kõige pühama vande murdmine joovastab eriti jne. Paraku pole teistel talle midagi vastu panna peale traditsioonidest kantud kuiva eetika või lihtsakoeliste kirgede. Ja seepärast — kuigi ta teod kaugeltki õilsad pole — hakkab ka Don Juani positiivne poolus välja joonistuma. Ta elab teadlikult, ta pole pime tööriist saatuse käes. Teda vaadates kerkib millegipärast silme ette Oscar Wilde'i kuju (mitte üksnes välise sarmi tõttu), tema arrogant, buržuua epateerimine, tema esteetiline mäss.

Kunstis maksab üldse mõju ja vastasmõju seadus. Jõudu tuntakse jõust, millega seda tagasi hoitakse, nagu ütles Tuglas. Nii ka nüüd. Lõpu eel, pärast komtuuri korduvat ilmumist, kui on saabunud otsustav hetk, mil äkki tajume, et see vana ilkuja ning veiderdaja, kes kordagi midagi tõsiselt võtta pole kavatsenud, on korraga tõsine ja ometi ei löö kartma, minnes vastu ähvardavale kivist külalisele ja ulatades talle käe, — siis on see suur silmapilk ja me tunneme, et inimene — see kõlab tõesti uhkelt!

Olin saanud võõral maal ja võõras keeles teatrielamuse, mida ei mäleta Toominga «Vanemise»-päevist saadik. Olin saanud ka targemaks — veendunud, et Moliere'i on võimalik mängida, et asjata ei peeta teda suureks näitekirjanikuks, kelle inimüldistused küünivad arhetüüpilisuseni. On vaja «ainult» oskuslikku lavastajat ja eredaid näitlejaid.

Vaatasin ja mõtlesin, miks mitte kutsuda seda truppi meie võõrusetendusi andma. Miks peavad soome teatrikunsti niigi harvadel gastrollidel esinema kollektiivid, mis teevad mingit läbilõike-teatrit, korralikku, aga kaugeltki mitte meeldejäädavat? Tunnistan, et mul oli väike eelarvamus põhjanaabrite lavakunsti suhtes, sest ka meie teatrites töötanud külalislavastajad pole sinna märkimisväärsed jälgi jätanud. Nõnda et sain end ikka veel soojendada eesti teatri edemuse müüdi paistel. Pärast «Don Juani» pole see enam kuidagi võimalik.

Teine vabaõhuetendus ootas meid Tampere Pyynikki Kesäteatteris. Mängiti Turgenevi «Kuu aega maal», lavastajaks tuntud poola teatrimees A. Hanuszkiwicz. Teatritehis ise jahmatas. Pole veel näinud, et viiesajakohane publikutribüün hääletult

põrleks, nii et tegevuspaigaks sai vaheldumisi kogu looduslik ümbrus kolme-neljakümne meetri raadiuses. Kõik oli ehtne ja ajastutruu — alates härraste suveresidentsist ja lõpetades tühobuste (kes maksnud 22 000 marka tükk, nagu teatridirektor vaheajal selgitab¹) ja dalmaatsia hurtadega (à 10 000 marka). Lavastuskulud tervikuna ulatunud aga poole miljonini. Näitlejad rääkisid nn «kõrimikrofonidega», mistõttu ka nõrgim sosin kostis viimasesse ritta täiesti loomult — isegi veest, kui seltsidaam tiigis pladistab. Seda enam tegi kokkuvõttes tuska, milleks neid hiilgavaid võimalusi kasutatud oli. T. Karro pidas mu teatrikäsitlust seoses «Lautensackide»-arvustusega kirjanduse primaati tunnistavaks (NH nr 160, 12. juuli 1986). Võib-olla, ühes suhtes aga kindlasti. Kordan vana veendumust: ma ei kaitses mingit kirjanduse pühadust. Tehtagu pealegi ümber. Aga siin maksab reegel, et üksnes võitja üle ei mõisteta kohut, see tähendab, et uus tõlgendus peab olema vähemalt sama huvitav kui originaal ise. Kui aga lavastus on teatrikunstis saavutusena kujuteldaval esteetilisel absoluutskaalal kirjandusteosest mitu palli nõrgem, siis tekib küsimus, miks oli tarvis võtta head algmaterjali, et teha kehv lavastus. Võtnud kohe kehv tükk, nõrdimus lõrtsimisest jääks vaatajal ära!

Ka Pärnus mängitakse Turgenevit, erilise eduta mu meelest. Ei tundnud vaadates, et käsitletavad probleemid haakuksid inimoluga üleüldse, et erutaksid tänapäevalgi. Ent raskepärasusest hoolimata olid tegijate sihid tõsised, üritati psühholoogiliselt süveneda ja hingedraamasid kujutada. A. Hanuszkiwicz paistis seda mitte püüdvatki, kaldudes teise äärmusse: klassika-igavuse asemel oli ta ammendanud Turgenevi teoses peituvat melodramaatika ja koomika võimalused. Tulemus on üsna operetlik, rahvatüki sarnane. Tegelasel on klišeeritud, psühholoogia lihtsustatud, sisepinged sirgjoonelisemad kui originaalis. Esimese vaatuse lõpetab «tinglikus» aegruumis toimuv laulumängkabaree. Aerupahvakuid jagub siin-seal etenduse lõpuni.

Miks nii, jääb üle nõutult küsida? Ehk rihendas Hanuszkiwicz umbes nõnda, et on siiski suvi, kenad vaiksed õhtud, inimesed tahavad meelt lahutada, võtta teatrjst kaasa hea tuju ja minna edasi — sööma või lõbutsema mõnda neist paigust, kuhu kutsutakse ligi kolmandikul kitsaformaadilise kavalehe kuuekümneme kaheksast (!) leheküljest, süüa kuulsat Tampere mustamakkara't (verivorsti derivaate), milleks neile varjatud piin ja alateadvuses urgitsemine? Kui nii, siis jah, vaatamänguna on tükk täiesti

talutav ja publik lahkub mitte eriti mõtlike nägudega.

Kuigi trupp oli mitmelt poolt kokku tulnud (Kuopioist, kohalikust töölisteatri, TVst, teatrikoolist, ooperist jm), jäi tase Ryhmäteatterile kõvasti alla. Eriti häiris see üliõpilase Beljajevi puhul, kellest intriigi tegelikult käivitub. Lihtsalt ei uskunud, et kaks nii huvitavat naist on armunud ja kisuvad isekeskis nõnda ebahuvitava mehe pärast. Ja ei vabanda, et paremaid pole selles kolkas võtta. Elus ehk vabandaks, aga mitte kõnealuses lavastuses. Sest Beljajevi tuhmus ei johtu lavastaja kontseptsioonist, vaid näitleja abitusest. Jah, ta on bioloogiliselt noor, aga värskust ja võlu, mis tast Natalja Petrovna sõnade järgi õhkuma peaks ja kolmekümneviiest daami ligi meelkitab, seda pole. Ta suhetes naistega puudub psühholoogiline tõepära. Pilt ja hää ei lähe kokku. Ja siis ei aita midagi.

Samasugust diskrepantsi olen tajunud mujalgi. Näitleja peaks olema keegi, sest ülejäänud lavastus eeldab seda, aga ta ei ole, ning mul on raske toimuvat uskuda. Nagu Rakvere teatri «Libahundi» puhul. Tiinal (K. Tamm) pole neid karakteristikuid, mida tüki sisemine loogika ette näeb, ja mitmed repliigid — nagu vanaema jutt Tamarude tütunnustest — muutuvad mõttetuks. Tiina ei vastandu Marile vajalikul määral ei iseloomult ega välimusest. Ta räägib küll Kitzbergi teksti, aga just see satub praegu tema suus vastuollu silmitsi nähtuga (muuseumis udustades tegijate võimalikku taotlust mõista Tamararude järjekestvuse kandjainaj).

Või võtame P. O. Enquisti «Vihmausside elu» «Ugalas». Siin on auro lastunud kokku kaks meest, andeka lapshinge H. Ch. Anderseni ning kultuurikorüfee dramaturg Johan Heibergi — kaks sootuks erinevat isiksust. Nende suhetes peaks sündima täisväärtuslik dramatism. Aga ei sünni. Sisemine loogika eeldab, et Heiberg oleks mõneski suhtes Andersenist üle. Õieti kõiges peale ühe — jumaliku sädeme. Ta peaks olema kultuurist läbiimbunud tarkpea, suure vaimse iseloomisega, kes Anderseni-suguseid «puhtaid» andeid läbi näeb, mõtestab ja «talitseb». Ainus, mille ees ta jõuetuks osutub ja kimbatuse satub, on üksikud säravad hetked, geeniuuseavaldused, mida Heiberg ära tunneb, kuna on piisavalt peene ninaga. Ta võib vahel neid hetki endagi puhul keskmisel tasemel simuleerida, mõistuspäraselt esile kutsuda, kuid loomuomast ei kuulu need talle. Mõistagi on säärasest tegelast tohutult raske mängida — just tagamaade tõttu. Aga Sulev Luik muinasjutuvestja rollis hiilgab nagu ikka. Ja tulemuseks on klassikaline juhtum, kuidas näitleja tase hakkab mõjuma tema rolli pealisülesandena, näitleja võimsus

¹ soome mark ca 14 kop — M. M.

paistab loodava kaju iseloomuna. See muudab Anderseni ja Heibergi (V. Saldre) rivaliteedi kohati ühepoolselt ega ole eriti huvitav. Niisugune on S. Luige «süü». Moraal? On rolle, kus ei aita miski tehnika ega lavastamine, kus on tarvis isiksus olla, ning — paradoksaalne küll — selleks ei piisa, et ollakse isiksus elus eneses. On tarvis raskesti määratletavat nähtust, nagu seda on lava-isiksus.

Teater tähendab eesti keeli nii ehitist, kus etendus antakse, kui ka kunsti ennast. Esimeses tähenduses jääb Tampere nähtu kustumatult meelde.

MARE KÕIVA

Noored filoloogias. Teine päev.

Viimasel aastakümnele on kogu maailmas ning Eestiski tõusnud huvi rahvamuusika ja -usundi erinevate valdkondade vastu. Üsna loomupäraselt on see hoogustanud ka mitmete rahvaluuleliikide korrastamise ja materjali interpreteerimise katseid. KKI noorteadlaste konverentsi 29. mai tööpäev pakkus selles suhtes rea huvitavaid ja uudseid seisukohti.

Meie rahvaluule ehteks on suured regivärsiliste laulude kogud. Usun, et enamikul meist on kinnistunud kujutus neist kui millestki, mis on väga vana ning üpris korrapärase ja staatilise ülesehitusega. Tegelikult olenes palju laulikut ja piirkonna traditsioonist, milliseid värsigruppe või motive liites kujundati tervik. Ühe laulu variandid võivad moodustada keerukaid laulupuhmaid, põimudes teemalt lähedaste tüüpidega. Ülevahtlikkust tõstaks märgatavalt regivärsikonkordants ning Anu Korb tegigi katse selliselt analüüsida venna otsimisega seotud lauluainest. Populaarseimas ja ühes vanemas laulus «Uppunud vend» reastuvad tavaliselt pildid kolmest vennast, kadunud venna otsimisest, uppunud venna leidmisest ning veevõetu leinamisest. Virumaal ja Kuusalus võis laul koosneda ka ainult kahest viimasest osisest. Setumaal ja selle naabruses levinud «Vend veehädas» sisaldab otsimise kõrval päästmiskatse (kui vahel õnnestub) kirjelduse ning seostub karjala lauluga «Pilviin viety». Sisult ja ülesehituselt on ta sarnane korduslauluga «Haned kadunud», kusjuures ühisjooni leidub lõunaeestilise «Vend hukatud» tüübiga. Mõnedes Põhja-Eesti «Suure tamme» variantides otsitakse venda, maailmapuu rajajat, Saare- ja Läänemaal on venda tarvis kiigepuid raiuma. Kadunud veli leiti mõnikord sepa- või kaupmeheametit pidamas. Viru-, Harju- ja Järvamaa tüübis «Vend ostab ehteid» on kadunu kosja-

teele mõeldes linna läinud. Vähemlevinud motive leidub veelgi.

Sirle Pent tutvustas Saaremaa hällilaulude tüpoloogiat. Enamasti 2—4-värsilised ääritus- ja hällilaulud on võrdlemisi vaba ülesehitusega. Suur oli ema osa, kes sobitas traditsioonilistest värsidest unelaulu, tarbe korral liites mitu üheks tervikuks. Hällilaulu funktsioonis kasutati hüpituslaule ja kirjanike loomingut, riimilisi laule. Sagedased on une kutsumise motiivid, samuti lootused, et lapsest kasvab varsti karjane, kasvab abiline.

Andra Veidemann analüüsis rahvameditsiini sotsiokultuurilisest ja semiootilisest aspektist. Ühitades tuntud nõukogude filosoofide inimteaduse uurijate V. Tugarinovi, I. Koni jt seisukohti meditsiiniloolaste G. Fosteri, B. Andersoni, E. Pellegrino omadega määratles ettekandja rahvameditsiini olemust, kohta ja missiooni. Haigus kujutab endast sotsiaalselt determineeritud äratundmist, et väljakujunenud rolle pole enam võimalik tegelikkuse nõudmistega adekvaatselt täita. Haigestunu depersonaliseerub, tema minapilt läheneb varjatud olemusele või võõrandub.

Samal teemal järgnes Külli Tamkivi ülevaade raudrohu kasutamisest rahvameditsiinis. G. Vilbaste taimenimede käsikiri esitab 119 erinevat nimekuju, mis viitab taime tuntuusele. Kasutati teda aga eeskätt verejooksude sulgemiseks ning kõha, külmetushaiguste, tiisikuse, mao-, maksa-, neeru-, põiehaiguste, seedehäirete, põletushaavade, paiste, närvinõrkuse ja veel paljude haiguste korral.

Heno Sarv käsitles kultuuritraditsiooni faktorina Volga-Kaama etnodemograafilises arengus. Sealne etnoterritoriaalne liigendus kujunes kolme peamise üksteisele järgnenud asustuskihina: soome-permi, türki-tatari, vene. Üksikasulad on suhteliselt üherahvuselised vaatamata üldiselt kirjule etnilisele asustusele. Asustusaloo ja traditsiooniliste elatusaladega on seostatav ka asulate paiknemine maastikul (tatarlased veelahkmel, mordvalased orgude nõlvadel). Ettekandja arvates soodustab selles regioonis migratsioon ja urbanisatsioon eelkõige põllundustraditsioonidega rahvaste akulturatsiooni. Loomakasvatuse ja kaubandusega tegelemine soodustab konsolideerumist. Kultuuritraditsioon mõjustab otseselt ka demograafilisi näitajaid.

Lidia Kitkajeva vahendas maride metsahaldjalugusid. Mari metsaisa ja metsaema kaitsevad metsa, linde ja loomi, jälitades metsaraiujaid, peletades loomi tulekahju korral teise kohta, ning aitavad eksinud inimesi. Mõnikord kingivad nad inimestele kulda. Vastandkujutus on kurjast haldjast

targõltõsist, kes võtab erinevaid väliskujusid. Kord on ta sarviline ja hobusekabjaline, hiigelsuur või imeväike, enamasti aga ära vahetamiseni sarnane tavalise marilasega. Sagedasti tuleb ta surnud armsama kujul — üldse on tegu nn deemonliku surnuga, kes oma ohvreid jälitab ja hukutab. Eriti kevad- ja talveõil hirmutab ta inimesi nutu ja karjetega. Targõltõssi tõrjuti mitmesuguste maagiliste võtete abil. Tegemist on tüüpilise tegelaskonna ja ülesehitusega usundiliste juttudega.

Ülo Valk mõtestas ristsetega seotud siirderituaali eestlastel. See on üks kolmest kesksest uue staatuse saamist vahendanud rituaalist. Ristimise käigus avalikustati varem valitud nimi, mida seni varjati, et vältida vaenulike jõudude mõju lapsele. Sünnist siirderituaali sooritamiseni ei loetud lapse hülgamist kuriteoks, mida kajastavad ka mitmed regilaulud. Nende põhjal võime oletada, et lapse saatuse otsustas perekonnaisa («Tütart vette»). Muinasajal sai laps sotsiaalse staatuse A. Vilkuna arvates esimeste hammaste tulekuga. Sinna juurde kuulub samuti lapse rituaalne pesemine, mis kuulub ka muude siirderituaalide juurde (pruudisaun, surnupesemine). Siin suluvad ühte kristlik ja paganlik kihistus.

Heiki Valk jälgis 13.—17. sajandi Võrumaa ja Lõuna-Tartumaa külakalmistu leidude abil ristiusu ja rahvausundi vahekordi. Maeti surnuid kaht viisi: peaga lääne suunas, mis seostub kristliku maailmapildiga ja oli Euroopas keskajal üldlevinud, või mehi ning naisi peadega vastandilmakaartesse, paganliku kombe kohaselt. 11.—12. sajandi paganahaudadesse on surnule kaasa pandud relvi ja suuremaid tööriistu, mis viitavad kujutlusele sealpool jätkuvalt töörohkest elust. 13.—17. sajandi hauapanusteks on eeskätt surnu isiklikud tarbeesemed, mis viitab sellele, et inimene liigub surma järel sfäärides, mis pole enam otseses vastavuses maise ilmaga. Nii jäi muinaseestlane hauataguses elus vabaks, oma elukäigu korraldajaks, keskajal näib seda kujutlust vormivat käsitus inimesest kui surma järel passiivsest ja kõrgematele jõududele allutatud olendist. (Vt ka «Horisont» 1986, nr 4).

Lauri Vahtre võrdles keskaegseid kirikukalendrid rahvakalendriga. Katoliku kalender mõjustas eeskätt päevade nimetusi ning sätestumist kindlale kuupäevale, puutumata eriti tähtpäevade sisusse, nendega seostuvasse uskumustesse ja kommetesse. Vanadest pühadest säilisid karjalaske- ja künnipäev. Enamik rahvakalendri tähtpäevi oli olemas enne Eesti ala vallutamist, kirikukalendrist pühitseti põllumajanduskalendriga paremini sobinud pühi.

Õnnetu ja õnneliku aja mõistest eestlas-

tel kõneles Mare Kõiva. Kogu Eestis on tuntud 42-või enamapäevaline loend, mis liikus enamasti kirjalikult perest peresse. Õnnetul päeval sündinuil arvati olevat kehv elu, neil päevadel ei tasunud töid alustada, reisile minna, abielluda. Tabupäevade ja töökeeldude alusel kujunes halbade nädalapäevade süsteem: paaritud — halvad, paaris — head päevad. Neljapäeva iseloomustavad õhtused töökeelud, see oli sobivaim arstimis- ning nõidumisaeg. Inimese tulevase omadusi loetleti sünni päeva järgi (esmaspäev — edev jm). Tänapäeval on õnnetu mainega reede ja 13. kuupäev.

Kogusummas pakkusid ettekanded mitmele probleemile senisest erineva vaatenurga, laienes traditsiooniline teemade ring. Folkloristide, etnograafide ja arheoloogide ühiskonverentside jätkamine oleks üpris produktiivne ning võimaldaks komplekssemalt uurida keerukaid rahvausundi küsimusi.

ENN LAANSOO LNN tegutseb

Eelmisest sügisest on võimalik fikseerida teatud aktiivsust ELKNÜ Keskkomitee juures asuva Loomingulise Noorsoo Nõukogu tegevuses, põhjuseks uue aktiivi usk võitu saada vanast passiivsest suhtumisest ühiskonna probleemidesse. Kõlava nimega nõukogu, tegelikult oma arvult muutuva, üksteisega suhteliselt lõdvalt seotud liikmete ühendus, mille tegevust toidab unistus edendada erinevate erialade noorkunstnike omavahelist suhtlemist, loomealase informatsiooni vahetamist, dialoogi teket.

Alates möödunud aasta detsembrist toimusid teatud järjekindlusega (iga kuu igal kolmandal reedel) noorte kunstnike klubi üritused. Esimene neist, oma vaimult kõige värskem, Piritas purjespordikeskuses, hilisemad Linnahalli merepoolses saalis. Kavas oli, et õhtu jooksul tutvustab oma loomingut kaks kuni kolm kunstnikku, öeldakse välja probleemid, areneb diskussioon, läbi selle tekivad isiklikud kontaktid kolleegidega. Üles astusid pianist Lauri Väinmaa, arhitekt Enn Laansoo, Tallinna NAK, kunstnik Siim Tanel Annus, Tartu NAK, disainer Margus Haavamägi, helilooja Erkki-Sven Tüür jt. Julgen väita, et esinemised olid sisult huvitavad. Vaatamata sellele tuli enamik klubi külalistest ainult seesama, üks kord. Esinemise ajal sai ainult passiivselt kuulata, diskussioon tuli peale suruda; nüüd hiljem tekib kahtlus, kas me kõik ei olnud allutatud kramplikule kohustusele «täita programmi». Tahaksin siinkohal ära mainida ka ruumi ja teenindava personali tähtsat psühholoogilist mõju ürituse vaimule: vaatamata

Linnahalli saali heale tehnilisele varustatusele ei sobinud taoline ruum meie ürituse vaimuga. See on tähtis kogemus, mida tulevikus tuleb arvestada, mitte pirtsakus.

Niisiis Linnahalli üritused virelesid ja organiseerijatel tuli teha parem nägu, kui lood tegelikult tõotasid. Aga me ei vaja formaalset klubi klubi enda pärast. See desorienteeriks avalikkust, jättes mulje, et midagi tähtsat muudkui käib. See raiskaks mõtetut ka organiseerijate eneste energiat ja ühiskonna materiaalseid vahendeid. Linnahalli kogemused ütlevad, et ainus tee on loobuda üleorganiseerimisest ning teiste eest mõtlemise ja käitumise enda peale võtmisest.

Hästi funktsioneeriva kunstnike klubi eeskuju on olemas Eesti Kirjanike Liidu «Pegasuse» näol, kus programmiline ja meelelahutuslik osa on tasakaalus. Tasuks analüüsida ka «Pegasuse» kohviku ruumi. Tänu sellele, et kohvik paikneb kahel korrusel, on võimalik üheaegselt teineteist segamata kas kuulata ettekannet või juua kohvi ja vabalt vestelda. «Pegasuse» asukoht on soodne, tal on omad traditsioonid... Kui mõtted hakkasid liikuma klubile uue koha leidmiseks ning pilk peatus «Pegasusel», osutas meile «teene» bürokraatia, kes mõtleb plaanide, rahade ja paberite kategoorias. Tallinna Toitlustuskoondisele ei sobi selline ebamäärane klient, kes ei söö ega joo ega priiska. Enesestmõistetava õigusega lükati tagasi Loomingulise Nõukogu palve kord kuus kohvik meie üritusteks reserveerida. Mõttevahetused kuluarides avasid asjade sellise käigu plusspooleid: miski ei takista meid käimast kohvikus «Pegasus» kui reakülalastajad ning seda propageerimast seni, kuni kohviku reserveerimise ametlikud asjaajamised oma rada lähevad. Võtaks seda organiseerimatut kohviku «vallutamist» koguni kui kunstnike tahte proovilepanekut.

Sellised mõtted ja lootused olid parajasti päevakorral, kui sai teoks Jäneda laager, mis toimus 26.—29. juunini k. a. Et mitte korrata üleorganiseerimise viga, sai

panus pandud juhusele ning laagrisse juhitud loomingulistele jõududele.

Esimene päev, osavõtjaid ligikaudu kuuskümmend, laagriplatsi sisseeadmine, telkide ülespanek, jalgpall, ujumine, muiduolemine aitasid aega sisustada just niipalju, et organiseerijad suutsid üle saada ehmatusest, mida tõi endaga kaasa «möödukas organiseerimine». Laagris polnud elektrit, diskor (ja õnneks!) vedas alt, polnud võimendust, tehnikat; ajasime seda mitu päeva küla mööda taga, lõpuks oli üks magnetofon kahe lindiga, efekt nagu malevas. Kuid õhtu saabudes koondusime heas tahtes kokku, arutasime selle laagri, «Pegasuse» kohviku ja selle variantvõimaluste ning omavahelise läbikäimise probleeme.

Reedene, teine päev kujunes omamoodi laagri kulminatsiooniks. Päeva jooksul saabus rahvast aina juurde, lõpuks oli ligikaudu 150 inimest. Seltskond oli kirju, kes tundud või vähemtundud, kes kunstnikud või nende abikaasad, kes kunstitegijate järgid. Esindatud oli noore kunsti metseen — komsomolikomitee, kelle materiaalse ja moraalse toetuseta ei oleks olnud ei seda laagrit ega Linnahalli üritusi. Sel päeval oli Jänedal A. Valton, dialoogis R. Rimmeliga esitati oma nägemused kunsti tõusu- ja mõnaperioodidest ning püüti prohveteerida. Õhtul hakkas hoogu võtma kultuuri-programm, mis erines tunduvalt varem välja kuulutatust — veel üks «mööduka organiseerimise» tagajärgi — kuid mis ERKI kammerkoori jt toel veeres ja veeres kuni hommikuni oma mööduka hooga. Lõpetasin tahtlikult oma päeva öösel nelja paiku, jättes laagri edasi pidutsema ööpidu. Kolmas päev tõmbus juba tagasi, rahvas liikus, kuid sel päeval rohkem ära kui juurde — see pani mõtlema laagri optimaalsele pikkusele. Kultuuriprogramm jätkus sellegipoolest: mängisid ansamblid; R. Kurviits, U. Muru ja E. Jürgenson tegid *action art*'i. Laagrit külastas ja vestles osalistega ka ELKNÜ Keskkomitee esimene sekretär Arno Almann.

MEIE AUTORID

- Edgar Savisaar — s 1950. a, filosoofiakandidaat, uurib globaalprobleeme ja noorsooliikumist maailmas;
Sergei Stadnikov — s 1956. a, egiptoloog, töötab ERKI ühiskonnateaduste kateedris, Leningradi Ida Instituudi aspirant;
David Vseiovi — s 1949. a, ajalookandidaat, ENSV TA Ajaloo Instituudi sotsialismiperioodi ajaloo sektori vanemteadur;

- Tõnis Arro — s 1960. a, psühholoog, töötab Eesti NSV Agrotööstuskomitees.
Merle Jääger — s 1965. a, GRK lavakunsti kateedri III kursuse üliõpilane;
Urmas Mikk — s 1957. a, Tallinna Linna RSN Täitevkomitee rajooniarhitekt.
Valeria Poprjänik — s 1964. a Moskvas, laborant uurimisasutuses, Raadioelektroonika ja Automaatika Instituudi VI kursuse mittestatsionaarne üliõpilane.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 601-772. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 601-858. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 601-858, **Kajar Pruul** 601-858 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33-396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 601-858. Tehniline toimetaja **Katrin Kuulmann** 601-858. Korrektor **Tiiu Vsevirov** 601-858. Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Ladumisele antud 05. 08. 1986. Trükkimisele antud 12. 09. 86. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 8,81. MB-00153. Tellimuse nr. 3016. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükkokoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 23 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 4, октябрь 1986. На эстонском языке.

Hind 45 kop.
78245

